

Hlasy pre spravodlivosť

Obete trestných činov so zdravotným postihnutím na Slovensku

Hlasy pre spravodlivosť: Obete trestných činov s postihnutím na Slovensku

Hlasy pre spravodlivosť

Projekt Hlasy pre spravodlivosť sa zameriava na práva a skúsenosti ľudí s postihnutím, ktorí sú obeťami trestných činov, a ich prístup k spravodlivosti. Hlasy pre spravodlivosť je projekt spolufinancovaný z prostriedkov Európskej únie a realizuje sa v 7 krajinách. Zahŕňa výskum na vnútroštátnej úrovni, identifikáciu sľubných postupov, vývoj praktických nástrojov pre obeť a odborníkov pracujúcich v systéme trestnej spravodlivosti a podporu medzinárodných noriem v oblasti ochrany práv osôb s postihnutím, ktoré sú obeťami trestných činov. Projekt sa opiera predovšetkým o povinnosti vyplývajúce zo smernice Európskej únie o právach obetí (smernica 2012/29/EÚ) a Dohovoru OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím (CRPD). Partnermi projektu sú:

- koordinátor: Validity Foundation
- Bulharsko: Chance and Support
- Chorvátsko: Victim and Witness Support Service, VWSS
- Slovensko a Česko: Fórum pre ľudské práva
- Litva: Mental Health Perspectives, PSP
- Rumunsko: Centre for Legal Resources
- Slovinsko: PIC – Legal Center for the Protection of Human Rights and the Environment; Social Protection Institute of the Republic of Slovenia, IRRSV; a Univerzita v Ljubľane

Úplný a oficiálny názov projektu je: *Information and Communication: Cornerstones of justice for victims of crime with disability [Informácie a komunikácia: Stavbné kamene spravodlivosti pre obeť trestných činov s postihnutím (878604 — InfoComPWDs)]*

Fórum pre ľudské práva

FÓRUM je ľudskoprávna medzinárodná organizácia pôsobiaca v stredoeurópskom regióne. Poskytuje podporu vnútroštátnym a medzinárodným organizáciám zameraným na ochranu ľudských práv pri obhajobe a vedení súdnych sporov a sama vedie súdne spory na vnútroštátnej a medzinárodnej úrovni. FÓRUM podporilo niekoľko prípadov pred vnútroštátnymi súdmi a pred Európskym súdom pre ľudské práva. FÓRUM je autorom alebo spoluautorom viacerých správ o situácii v stredoeurópskom regióne, najmä na Slovensku a v Českej republike, ktoré boli adresované orgánom OSN a Rady Európy. Viac informácií nájdete na: www.forumhr.eu.

Hlasy pre spravodlivosť: Obete trestných činov s postihnutím na Slovensku

PodĎakovanie

Úprimne ďakujeme všetkým ľuďom s postihnutím a odborníkom, ktorí boli ochotní podeliť sa s nami o svoje príbehy a skúsenosti. Bez ich príspevia by sa táto správa pripravovala len veľmi ťažko.

Autori

Anna Sležková, Štěpán Pastorek

Kontakty

Fórum pro lidská práva
Adresa: Ověnecká 33, 170 00 Praha
Webové stránky: www.forumhr.eu
Email: forum@forumhr.eu

Projektové kontakty

Webové stránky: validity.ngo/projects-2/voices-for-justice/
Email: infocom@validity.ngo

Publikácia

Praha, 2022

Informácia o grante

JUST-AG-2019 / JUST-JACC-AG-2019-878604

Prehlásenie o zodpovednosti

Obsah tejto správy vyjadruje len názory projektových partnerov a za obsah zodpovedajú len projektoví partneri. Európska komisia nenesie žiadnu zodpovednosť za akékoľvek použitie informácií obsiahnutých v tejto správe.

Táto správa je spolufinancovaná z programu Európskej únie Spravodlivosť (2014-2020).

Obsah

Zhrnutie	4
1. Úvod	6
2. Výskumné metódy	8
3. Otázky, ktorými sa správa zaoberá	11
4. Kontext pre ľudí s postihnutím na Slovensku	12
5. Právny a politický rámec	19
6. Štádium 1: Oznámenie trestného činu	26
7. Štádium 2: Prípravné konanie	37
8. Štádium 3: Súdne konanie	47
9. Štádium 4: Štádium po skončení súdneho konania	57
10. Kľúčová zistenia, závery a odporúčania	62

Zhrnutie

Zdá sa, že Slovensko nedokáže zabezpečiť prístupný a účinný systém trestnej spravodlivosti pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, a to z niekoľkých dôvodov. Vo všeobecnosti platí, že Slovensko transponovalo smernicu o právach obetí trestných činov len nedávno a profesionáli sa v praxi stále učia zmene paradigmy, ktorú by mala priniesť v prístupe k obetiam trestných činov. Okrem toho, slovenská legislatíva v oblasti práv obetí nemôže poprieť, že kladie dôraz najmä na ochranu obetí pred sekundárnou alebo opakovanou viktimizáciou. Nová právna úprava tak síce posilnila osobitné opatrenia ochrany obetí, avšak nedostatočne zohľadnila participatívny rozmer postavenia obetí. Nezaviedla účinné mechanizmy na posilnenie procesného postavenia obeť pri uplatňovaní jej práv v trestnom konaní, ako aj mimo neho (napríklad pri žiadaní o finančné odškodnenie zo strany štátu, bezplatná právna pomoc aspoň pre tie obeť, ktoré sú podľa zákonnej definície obzvlášť zraniteľné). Táto absencia účinnej participatívnej podpory však spôsobuje, že aj uplatňovanie osobitných opatrení ochrany plne závisí od voľnej úvahy orgánov činných v trestnom konaní a súdov, pretože obeť nemusí mať dostatočnú podporu na účinnú ochranu svojich práv.

Medzi najzraniteľnejšie obeť patria ľudia so zdravotným postihnutím. Hoci sú zo zákona považovaní za obzvlášť zraniteľní, nedostáva sa im dostupnej a primeranej podpory. Ich štatút obzvlášť zraniteľnej obeť im zaručuje právo na špecializovanú odbornú pomoc, ale neexistuje mechanizmus, ktorý by zabezpečil dostupnosť osôb alebo iných orgánov poskytujúcich túto pomoc. Napriek značnému pokroku je sieť organizácií na podporu obetí na Slovensku stále slabá a orientuje sa najmä na ženy, ktoré sa stali obeťami domáceho alebo genderovo podmieneného násillia, a na deti. Osobám so zdravotným postihnutím, ktoré sa stanú obeťami trestného činu, sa nemusí podariť nájsť nijakú špecializovanú organizáciu, na ktorú by sa mohli obrátiť. Existujú organizácie, ktoré poskytujú podporu ľuďom so zdravotným postihnutím, ale nie sú špecializované na trestnoprávnu problematiku.

Situácia obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím môže byť ešte zložitejšia vzhľadom na prevládajúci medicínsky prístup k postihnutiu. Medicínsky prístup ovplyvňuje obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím v oboch ich procesných úlohách v trestnom konaní - v úlohe strany trestného konania a v úlohe svedka trestného činu. Ako účastníkovi konania sa obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím zvyčajne odopiera postavenie v trestnom konaní. Nie formálne, ale materiálne, keďže sa predpokladá, že obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím bude zastupovať opatrovník a že komunikácia medzi orgánmi činnými v trestnom konaní alebo súdom a dotknutou osobou bude prebiehať prostredníctvom opatrovníka, pokiaľ táto osoba nemá byť vypočutá ako svedok. Ako svedok trestného činu je obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím zvyčajne podrobená znaleckému skúmaniu svojej vierohodnosti na základe funkčného posúdenia jej kognitívnych schopností. Ak nebude uznaná za vierohodnú, jej výpoveď bude posúdená ako prakticky irelevantná. V niektorých prípadoch, najmä v prípade osôb žijúcich v ústavoch, polícia automaticky predpokladá, že tieto obeť nie sú schopné svedčiť a celé vyšetrovanie zakladajú na výpovediach a vyhláseniach zamestnancov.

Agenda práv obetí je však na Slovensku stále relatívne nová a prax sa vyvíja veľmi dynamicky. Postupne sa objavujú sľubné postupy, zvyčajne v špecifických oblastiach trestnej činnosti, akou je obchodovanie s ľuďmi alebo domáce násillie. Jednou z hlavných iniciatív je zriadenie kontaktných

miest pre obeť (informačných kancelárií pre obeť) na celom Slovensku. Toto sa uskutočňuje v rámci národného projektu, ktorý realizuje ministerstvo vnútra. Kontaktné miesta pre obeť majú veľký potenciál zvyšovať povedomie o právach obetí a kompenzovať, hoci len v obmedzenej miere, nedostatočnú sieť organizácií na podporu obetí.

Napriek všetkým týmto sľubným postupom sú však potrebné aj ďalšie štrukturálne reformy, a to nielen na úrovni praxe, ale aj na úrovni právnych predpisov a stratégií. Slovenský systém práv obetí stále nie je schopný účinne riešiť hlavné prekážky v prístupe k spravodlivosti, ktorým môžu čeliť obeť, najmä obzvlášť zraniteľné obeť. Ako už bolo uvedené, je potrebné posilniť postavenie a práva obeť ako strany trestného konania vrátane práva na bezplatnú a dostupnú právnu pomoc a práva na využívanie zásad a techník restoratívnej justície. Voči ľuďom s mentálnym a psychosociálnym postihnutím musí systém trestného súdnictva upustiť od všetkých postupov založených na medicínskom modeli postihnutia vrátane spoliehania sa na opatrovníctvo ako prakticky jediný mechanizmus umožňujúci výkon procesných práv. V dôsledku toho sa porušujú práva osôb so zdravotným postihnutím a odopiera sa im právo na prístup k spravodlivosti ako obeť trestných činov. Podobne je potrebné upustiť od predsudkov o dôveryhodnosti osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ktoré majú, okrem iného, podobu skúmania ich osobnostných charakteristík a kognitívnych schopností.

Systém by mal byť schopný primerane reagovať na situácie, keď sa osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím stanú obeťami štrukturálneho násillia alebo štrukturálneho porušovania spôsobeného tým, že štát neplní svoje záväzky vyplývajúce z CRPD alebo iných dohôd o ľudských právach, ako je napr. Dohovor OSN proti mučeniu. Tieto porušenia môžu spôsobiť ujmu, ktorá je prinajmenšom rovnaká alebo závažnejšia ako ujma spôsobená trestnými činmi, ktoré sú upravené v Trestnom zákone. Obeť týchto štrukturálnych porušení však nemajú prakticky žiadnu možnosť domáhať sa nápravy alebo rehabilitácie, keďže tieto porušenia sú povolené vnútroštátnym právom. Formálne sa im upiera štatút obeť trestných činov so všetkými právami, ktoré obeť prináležia, hoci ich situácia je často vecne rovnaká ako situácia ostatných obeť trestných činov.

1. Úvod

Osoby s postihnutím čelia systémovým, mnohostranným a diskriminačným prekážkam v prístupe k spravodlivosti. Ako vyzerá spravodlivosť pre obeť sexuálneho násillia, ktorej vierohodnosť je spochybnená na základe jej psychosociálneho postihnutia? Ako môže obeť s mentálnym postihnutím oznámiť trestný čin polícii, ak s ňou polícia nedokáže primerane komunikovať? Ako môžu súdy vedieť, aké úpravy musia urobiť pre obeť s postihnutím, ak sa obeť nemôžu bezpečne a účinne zúčastňovať súdnych konaní?

Smernica Európskej únie o právach obetí (smernica 2012/29/EÚ, ďalej len "Smernica") ustanovila nové práva obetí trestných činov v členských štátoch EÚ s cieľom zabezpečiť, aby sa s obeťami „zaobchádzalo s rešpektom, citlivosťou a profesionalitou bez akejkoľvek diskriminácie“. Mnohé z týchto práv zahŕňajú poskytovanie informácií, účinnú komunikáciu a podporu a ich cieľom je zabezpečiť, aby obeť mali informácie o svojom prípade, rozumeli trestnému konaniu a mohli sa plne a účinne zúčastňovať na vyšetrovaní a súdnom konaní. Okrem toho sa v Smernici zdôraznili rovnaké práva obetí so zdravotným postihnutím a uznalo sa, že osoby so zdravotným postihnutím môžu čeliť fyzickým, komunikačným a iným prekážkam v prístupe k justičnému systému a účasti na ňom:

„(15) Pri uplatňovaní tejto smernice by členské štáty mali zabezpečiť, aby si obeť so zdravotným postihnutím mohli uplatniť práva ustanovené v tejto smernici na rovnakom základe ako ostatní, ...“

Smernica je súčasťou práva EÚ a každý členský štát bol povinný transponovať ju do svojho vnútroštátneho práva do roku 2015.

Okrem toho CRPD upravuje práva osôb s postihnutím na rovnosť pred zákonom¹ a prístup k spravodlivosti,² ako aj právo na rovnosť a nediskrimináciu³ a povinnosť štátov „prijatť všetky príslušné legislatívne, správne a iné opatrenia na uplatňovanie práv uznávaných v tomto dohovore“.⁴ Z uvedeného v spojení so Smernicou vyplýva, že osoby s postihnutím, ktoré sú obeťami trestných činov, musia mať úplný a rovnaký prístup k spravodlivosti vo všetkých fázach výkonu spravodlivosti, a preto sa musia odstrániť všetky prekážky, ktoré môžu obmedzovať ich prístup k spravodlivosti alebo ich účasť na konaní, a prijať opatrenia, ktoré im umožnia uplatňovať ich práva. CRPD ratifikovali všetky členské štáty EÚ a od januára 2011 je záväzný aj pre samotnú Európsku úniu.

Konkrétne vplyvy implementácie Smernice a CRPD na skúsenosti obetí trestných činov neboli doteraz podrobne preskúmané. Naše zistenia ukazujú, že obeť s postihnutím čelia viacerým prekážkam v prístupe k spravodlivosti, ich práva sa nerešpektujú a diskriminácia je bežná. Cieľom tohto výskumu je spolu s ďalšími šiestimi národnými správami vypracovanými v rámci projektu Hlasy pre spravodlivosť opísať základné skúsenosti ľudí v rámci systému trestného súdnictva, identifikovať príklady dobrej praxe a poskytnúť podklady pre ďalší rozvoj právneho a politického rámca na Slovensku.

¹ CRPD, článok 12.

² CRPD, článok 13.

³ CRPD, článok 5.

⁴ CRPD, článok 4.

Táto výskumná správa je štruktúrovaná podľa štyroch štádií trestného konania: oznámenie trestného činu, prípravné konanie, súdne konanie a konanie po ukončení trestného konania. Výskum sa zameriava na to, ako sa informácie dostávajú k ľuďom s postihnutím v týchto štyroch fázach, ako sa s nimi komunikuje a ako a do akej miery sú zabezpečené ich práva na úrovni právnych predpisov, politiky a praxe. Správa obsahuje odporúčania na zlepšenie zákonov, politik a príslušnej praxe.

2. Výskumné metódy

Vzhľadom na to, ako málo je o tejto téme známe, má výskum prieskumný charakter. V rámci projektu sa použila spoločná metodika, ktorá zahŕňala desk research, terénnu prácu a pozorovanie, kde to bolo možné. Výskum sa zamerl na preskúmanie vnútroštátnych právnych predpisov, politických a metodických dokumentov, štatistík a správ súdov, vládnych orgánov, mimovládnych organizácií a iných subjektov. Nasledovali pološtruktúrované rozhovory s odborníkmi pracujúcimi v systéme trestnej spravodlivosti, s ľuďmi, ktorí sú v kontakte s osobami s postihnutím a s obeťami trestných činov s postihnutím. Cieľom bolo uskutočniť rozhovory so sudcami, právnikmi, prokurátormi, sociálnymi pracovníkmi, zdravotníckymi pracovníkmi, organizáciami poskytujúcimi pomoc obetiam trestných činov, organizáciami zameranými na práva osôb so zdravotným postihnutím, organizáciami sebaobhajcov a osobami s postihnutím, ktoré sa stali obeťami trestných činov. Pôvodne mal výskum zahŕňať aj pozorovania priamo v súdnych sieňach a podporných organizáciách, ale to, žiaľ, nebolo možné z dôvodu obmedzení súvisiacich s pandémiou COVID-19, ktoré platili v čase realizácie výskumu.

Celkovo sa uskutočnilo 13 individuálnych rozhovorov a jedna fókusová skupina so zástupcami nového projektu kontaktných miest pre obeť, ktorý realizovalo ministerstvo vnútra v období od 10. marca do 5. mája 2021. Všetky rozhovory a fókusová skupina sa uskutočnili online s výnimkou jedného rozhovoru, ktorý sa uskutočnil telefonicky.

Výskumný tím spolupracoval s Validity Foundation pri príprave a predkladaní oficiálnych žiadostí o spoluprácu pri výskume na Ministerstvo spravodlivosti SR, Generálnu prokuratúru SR, Ministerstvo vnútra SR - Prezídium Policajného zboru a Slovenskú advokátsku komoru. Jediným orgánom, ktorý reagoval na túto oficiálnu žiadosť, bolo ministerstvo spravodlivosti, ktoré nás informovalo, že ministerstvo považuje za dôležité monitorovať vykonávanie Smernice „s cieľom zlepšiť štandardy práv obetí v praxi“. Ministerstvo však zo svojich štatistík nedokázalo identifikovať sudcov, ktorí by mohli mať skúsenosti s trestnými vecami týkajúcimi sa obetí s postihnutím. Ministerstvo preto odkázalo výskumný tím na príslušných predsedov krajských a okresných súdov.

Okrem týchto formálnych žiadostí sa výskumný tím snažil šíriť informácie o výskume a možnosti zapojiť sa doň medzi príslušnými organizáciami a odborníkmi. Celkovo bolo týmto spôsobom oslovených 60 organizácií alebo jednotlivcov vrátane sebaobhajovacích skupín ľudí s psychosociálnym postihnutím, združení ľudí s mentálnym postihnutím a ich rodín, poskytovateľov sociálnych služieb pre ľudí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím a organizácií na podporu obetí, vrátane organizácií špecializujúcich sa na domáce násilie a genderovo podmienené násilie, sudcov a prokurátorov, probačných a mediačných úradníkov, advokátov vrátane špeciálnej skupiny v rámci Slovenskej advokátskej komory, ktorá sa špecializuje na domáce násilie - Advokáti proti násiliu⁵, Policajnej akadémie a psychológov.

Vo všeobecnosti bolo veľmi náročné nájsť osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ktoré sa stali obeťou trestného činu a boli ochotné podeliť sa o túto skúsenosť na účely výskumu. Výskumný tím bol v tejto súvislosti závislý od príslušných organizácií ako sprostredkovateľov, ktoré ale vo väčšine prípadov nereagovali na prosbu o spoluprácu. Výskumnému tímu sa nakoniec

⁵ Viac informácií nájdete na: <http://advokatinavasejstrane.sk/> citované 11. októbra 2021.

podarilo nájsť troch ľudí s mentálnym postihnutím, ktorí boli ochotní podeliť sa o svoje skúsenosti obetí trestných činov, jednu ženu a dvoch mužov. Všetky tieto osoby absolvovali rozhovor s podporou inej osoby. V jednom prípade to bola matka obete, ktorá bola zároveň jej opatrovníkom, a v dvoch prípadoch to boli sociálni pracovníci. Vzhľadom na pandémiu, ktorá výrazne sťažila cestovanie, sa jeden rozhovor uskutočnil telefonicky a dva online.

Ďalšou výzvou bolo nájsť odborníkov pracujúcich v systéme trestného súdnictva vrátane advokátov poskytujúcich právne zastupovanie obetiam, ktorí by mali priamu skúsenosť s obeťami s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, pričom toto postihnutie (zvyčajne psychosociálne) nevzniklo v dôsledku trestného činu, ale existovalo už pred spáchaním trestného činu. Takéto skúsenosti sú vo všeobecnosti veľmi zriedkavé. Výskumný tím sa preto pokúsil kontaktovať aj tých odborníkov z oblasti trestného súdnictva, ktorí sa špecializujú na domáce násilie, ale ani vtedy nebol väčšinou úspešný. Napríklad sekretariát Advokátov proti násiliu, platformy advokátov špecializujúcich sa na domáce násilie, ktorá vznikla v rámci Slovenskej advokátskej komory, na prosbu o spoluprácu odpovedala, že cieľová skupina je veľmi špecifická a stále hľadajú vhodnú osobu, ktorá by bola ochotná poskytnúť rozhovor. Nakoniec, žiaľ, nikoho nenašli.

Výskumný tím využil aj možnosť šírenia informácií o výskume a možnosť zúčastniť sa na školeniach organizovaných Fórom a International Commission of Jurists pre českých a slovenských sudcov, prokurátorov a ďalší justičný personál. Iba jedna účastníčka, prokurátorka, odpovedala, že je ochotná zúčastniť sa rozhovoru, ale následne od toho z osobných dôvodov upustila.

Na žiadosti o spoluprácu na výskume nereagovali ani organizácie na podporu obetí, vrátane jediných dvoch organizácií akreditovaných ministerstvom spravodlivosti, ktoré sa podľa registra vedeného ministerstvom špecializujú aj na obeť s postihnutím. Výskumný tím sa preto pokúsil kontaktovať aj organizácie žien, ktoré sa stali obeťami domáceho alebo genderovo podmieneného násillia, s tým, že by uvítali akékoľvek skúsenosti s tým, ako sa v systéme trestného súdnictva zaobchádza s obzvlášť zraniteľnými obeťami, aj keď sa tieto skúsenosti netýkali priamo obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím. Ani na túto žiadosť však nebolo odpovedané.

Čo je príčinou tohto mlčania, sa môžeme len domnievať. Skúsenosti výskumného tímu získané na základe rozhovorov s tromi obeťami s mentálnym postihnutím a štúdiá publikovaných súdnych rozhodnutí⁶ naznačujú, že obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím nemusia byť vo všeobecnosti v systéme trestnej spravodlivosti dostatočne zastúpené, a preto sa odborníci nemusia cítiť sebavedomo, aby sa k tejto téme vyjadrovali. To bola aj najčastejšia odpoveď tých odborníkov pracujúcich v systéme trestnej spravodlivosti, ktorí odpovedali na našu žiadosť, čo boli zvyčajne probační a mediační úradníci. Pokiaľ ide o advokátov, problémom môže byť, že pri absencii systematickej záruky bezplatného alebo cenovo dostupného zastupovania obetí, prinajmenšom tých obzvlášť zraniteľných, advokáti nemusia mať možnosť špecializovať sa na túto oblasť.

Väčšina rozhovorov sa nahrávala a prepisovala. V niekoľkých prípadoch však respondenti uviedli, že by sa cítili bezpečnejšie, keby sa nahrávanie neuskutočnilo, hoci boli uistení, že nahrávka bude dôverná a nebude nijako zverejnená. V týchto prípadoch si výskumný tím robil poznámky rukou a snažil sa bezprostredne po rozhovore napísať čo najpodrobnejšie zhrnutie.

⁶ Slovensko systematicky zverejňuje anonymizované súdne rozhodnutia na webovej stránke ministerstva spravodlivosti: <https://obcan.justice.sk/infosud/-/infosud/zoznam/rozhodnutie> citované 11. októbra 2021.

Niektorí z respondentov si želali zostať v anonymite. Výskumný tím sa nakoniec rozhodol všetky výpovede anonymizovať, aby sa eliminovalo riziko, že niektoré výpovede by mohli byť nesprávne spájané s menovanými osobami. Mená sú uvedené nižšie len vtedy, ak je výrok prevzatý z verejného zdroja, napríklad z článku alebo publikovaného rozhovoru.

3. Otázky, ktorými sa správa zaoberá

Správa je rozdelená do 7 tematických kapitol. Začína všeobecným predstavením Slovenska, pokiaľ ide o jeho politickú charakteristiku, situáciu ľudí so zdravotným postihnutím žijúcich v krajine, vnútroštátny systém trestnej spravodlivosti a vplyv pandémie COVID-19 na situáciu ľudí s postihnutím, obeť trestných činov a systém trestnej spravodlivosti. Druhá kapitola podrobnejšie predstavuje vnútroštátny legislatívny a politický rámec v oblasti práv osôb s postihnutím a práv obetí trestných činov s osobitným dôrazom na obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím a poskytuje stručný opis fungovania slovenského systému trestnej spravodlivosti. Nasledujúce štyri kapitoly sa zameriavajú na podrobnejšiu analýzu poskytovania informácií a komunikáciu s obeťami trestných činov s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, a to z hľadiska existujúceho rámca, ako aj jeho uplatňovania v praxi, v štyroch štádiách trestného konania - oznámenie trestného činu, prípravné konanie, súdne konanie a štádium po skončení súdneho konania. Analýza je vždy doplnená jednou alebo viacerými prípadovými štúdiami na konci kapitoly. V záverečnej kapitole sú zhrnuté kľúčové zistenia a uvedené hlavné závery. Na ich základe, ako aj na základe relevantných medzinárodných dokumentov v oblasti práv osôb s postihnutím a práv obetí, formuluje aj kľúčové odporúčania, ktoré majú Slovensku pomôcť zlepšiť prístup obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím k spravodlivosti a zabezpečiť ich uznanie ako aktívnych účastníkov trestného konania.

4. Kontext pre ľudí s postihnutím na Slovensku

Slovensko je nezávislá parlamentná republika. Výkonná moc je v rukách vlády a prezidenta (voleného na 5 rokov), ktorý má niekoľko dôležitých právomocí, ale inak plní skôr reprezentatívnu úlohu. Vzhľadom na pomerný volebný systém v slovenskej vláde zvyčajne nedominuje jedna politická strana, ale skladá sa z viacerých strán, ktoré musia spolupracovať pri vytváraní koalíciej vlády. Zákonodarnú moc má jednokomorový parlament, Národná rada Slovenskej republiky, ktorú tvorí 150 poslancov volených na štyri roky. Economist Intelligence Unit zaradil Slovensko v roku 2020 medzi „nedokonalé demokracie“ (celkové skóre 6,97; 47. miesto).⁷

Súdnu moc na Slovensku vykonávajú všeobecné súdy, správne súdy a Ústavný súd. Sústavu všeobecných súdov tvorí 54 okresných súdov, 8 krajských súdov, Špecializovaný trestný súd a Najvyšší súd. Medzi správne súdy patria krajské súdy a novozriadený Najvyšší správny súd. Špecializovaný trestný súd rozhoduje o najzávažnejších trestných činoch vrátane korupcie, organizovaného zločinu a terorizmu. Ústavný súd zostáva mimo týchto systémov. Vo vzťahu k jednotlivcom plní viacero úloh, z ktorých najdôležitejšou je, že jednotlivci sa naň môžu obrátiť, ak sa domnievajú, že ich ľudské práva a slobody neboli dostatočne chránené všeobecnými alebo správnymi súdmi.

Slovensko má akreditovanú inštitúciu pre ľudské práva so štatútom B. Je to Slovenské národné stredisko pre ľudské práva. Národné stredisko pôsobí aj ako národný antidiskriminačný orgán.⁸ Národné stredisko poskytuje bezplatnú právnu pomoc obetiam diskriminácie a zastupuje je v antidiskriminačných súdnych sporoch. Národné stredisko tiež poskytuje odborné stanoviská a vykonáva nezávislé zisťovania v oblasti diskriminácie.⁹ Uskutočňuje tiež výskumné aktivity¹⁰ a organizuje školenia¹¹ v oblasti ľudských práv a nediskriminácie.

Ďalšou dôležitou nezávislou inštitúciou na podporu ľudských práv je verejný ochranca práv, ktorý bol zriadený v roku 2002 ako štandardná ombudsmanská inštitúcia a postupne získaval čoraz viac právomocí v oblasti ľudských práv.¹² Preto je ombudsman v súčasnosti oprávnený zaoberať sa nielen individuálnymi sťažnosťami proti orgánom verejnej moci, ale aj iniciovať konanie pred Ústavným súdom, ak sa domnieva, že zákon alebo iný právny predpis porušuje základné práva alebo slobody¹³ alebo sa podieľať na uplatňovaní zodpovednosti osôb pôsobiacich v orgánoch verejnej moci, ak tieto osoby porušili základné práva alebo slobody.¹⁴ Verejný ochranca práv je tiež oprávnený vstúpiť na miesta, kde je obmedzená osobná sloboda v súvislosti s výkonom verejnej moci.¹⁵ Žiaľ, nemá štatút národného preventívneho mechanizmu, keďže Slovensko ešte neratifikovalo Opčný protokol k Dohovoru OSN proti mučeniu (OP-CAT).¹⁶

⁷ The Economist Intelligence Unit. Democracy Index 2020: In sickness and in health? K dispozícii na stiahnutie v angličtine z: https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/#mktoForm_anchor citované 13. septembra 2021.

⁸ Informácie o Slovenskom národnom stredisku pre ľudské práva sú dostupné na: <https://www.snslp.sk/o-nas/o-stredisku/> citované 7. februára 2022.

⁹ Informácie dostupné na: <https://www.snslp.sk/nasa-cinnost/pravne-sluzby/> citované 11. októbra 2021.

¹⁰ Informácie dostupné na: <https://www.snslp.sk/nasa-cinnost/vyskumna-cinnost/> citované 11. októbra 2021.

¹¹ Informácie dostupné na: <https://www.snslp.sk/nasa-cinnost/vzdelavanie/> citované 11. októbra 2021.

¹² Zákon č. 564/2001 Z. z. o verejnom ochrancovi práv, účinný od 1. januára 2002.

¹³ Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky, článok 151a ods. 2.

¹⁴ Tamtiež, článok 151a ods. 1.

¹⁵ Zákon č. 564/2001 Z. z. o verejnom ochrancovi práv, § 3 ods. 1 v spojení s § 13 ods. 5 a § 17 ods. 1 písm. d).

¹⁶ Pozri informácie na webovej stránke Úradu vysokého komisára OSN pre ľudské práva: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Countries.aspx?CountryCode=SVK&Lang=EN citované 11. októbra 2021.

V roku 2015 boli na Slovensku zriadené dve špecializované ľudskoprávne inštitúcie - komisár pre deti a komisár pre osoby so zdravotným postihnutím.¹⁷ Tieto inštitúcie by mali plniť úlohu vnútroštátnych inštitúcií pre ľudské práva detí a osôb so zdravotným postihnutím. Komisár pre osoby so zdravotným postihnutím by mal obhajovať práva osôb s postihnutím zakotvené v medzinárodných dohovoroch, ktoré Slovensko ratifikovalo, najmä v CRPD. Komisár rieši individuálne sťažnosti, monitoruje uplatňovanie práv osôb s postihnutím a na tento účel vykonáva výskum, presadzuje záujmy osôb s postihnutím v spoločnosti a na tento účel spolupracuje s osobami s postihnutím, podporuje zvyšovanie povedomia o právach osôb s postihnutím v spoločnosti a spolupracuje so zahraničnými subjektmi a medzinárodnými orgánmi, ktoré sa podieľajú na uplatňovaní práv osôb s postihnutím a/alebo ochrane práv osôb s postihnutím.¹⁸ Je oprávnený vstupovať do inštitúcií¹⁹ alebo predkladať oznámenia v mene osoby alebo osôb s postihnutím Výboru OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím podľa Opčného protokolu k CRPD.²⁰

Slovensko a postihnutie

Slovensko nemá univerzálnu definíciu postihnutia. Rôzne oblasti práva definujú zdravotné postihnutie rôznymi spôsobmi (sociálne poistenie a zamestnanosť, poskytovanie sociálnych služieb, vzdelávanie, spôsobilosť na právne úkony a opatrovníctvo, trestné právo, práva obetí atď.) a definícia je veľmi často založená na medicínskom modeli²¹ zdravotného postihnutia.²²

Oficiálne štatistické údaje o celkovom počte osôb so zdravotným postihnutím na Slovensku neexistujú.²³ Vďaka Národnému programu rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2014 - 2020 a 2021 - 2030²⁴ zbiera Štatistický úrad SR údaje o „vybraných ukazovateľoch sociálnej situácie osôb so zdravotným postihnutím“, ktoré vychádzajú z dvoch výberových zisťovaní, a to: i) z výberového zisťovania pracovných síl a ii) z výberového zisťovania o príjmoch a životných podmienkach. Oba prieskumy používajú odlišné prístupy k zdravotnému postihnutiu - výberové zisťovanie pracovných síl je založené na objektívnej definícii zdravotného postihnutia (berie sa do úvahy, či bol osobe formálne priznaný status osoby so zdravotným

¹⁷ Zákon č. 176/2015 Z. z. o komisárovi pre deti a komisárovi pre osoby so zdravotným postihnutím, účinný od 1. septembra 2015.

¹⁸ Tamtiež, § 10 ods. 1.

¹⁹ Tamtiež, § 26 ods. 1 písm. a) a písm. c).

²⁰ Tamtiež, § 10 ods. 2 písm. c).

²¹ Medicínsky model postihnutia definoval okrem iného Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím vo svojom Všeobecnom komentári č. 6 z roku 2018 o rovnosti a nediskriminácii: „Individuálne alebo medicínske modely zdravotného postihnutia zabraňujú uplatňovaniu zásady rovnosti u osôb so zdravotným postihnutím. V rámci medicínskeho modelu zdravotného postihnutia sa osoby so zdravotným postihnutím neuznávajú ako držiteľia práv. Práve naopak, tento model ich vníma obmedzujúco, t. j. len v kontexte ich zdravotnej poruchy. V rámci týchto modelov sa diskriminačné alebo rozdielne zaobchádzanie s osobami so zdravotným postihnutím, ako aj ich vylúčenie považujú za obvyklé, pričom ich oficiálne povoľuje medicínsky nespôsobilý prístup k problematike zdravotného postihnutia (...).“ Pozri CRPD/C/GC/6, ods. 8. Všeobecný komentár je k dispozícii v jazykoch OSN na: <https://undocs.org/en/CRPD/C/GC/6> citované 10. decembra 2021. V slovenčine je všeobecný komentár k dispozícii na stiahnutie z: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/vseobecny-komentar-c-6-rovnosti-nediskriminacii.docx> citované 7. februára 2022.

²² Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím to kritizoval vo svojich Záverečných odporúčaniach k východiskovej správe Slovenskej republiky za rok 2016. Výbor odporučil, aby Slovensko „v predpisoch, ktoré sa týkajú posudzovania zdravotného postihnutia, prijalo definíciu zdravotného postihnutia založenú na ľudských právach.“ Pozri CRPD/C/SVK/CO/1, ods. 11 a 12. Záverečná odporúčania sú k dispozícii v jazykoch OSN na: <https://undocs.org/en/CRPD/C/SVK/CO/1> citované 30. septembra 2021. Slovenský preklad Záverečných odporúčaní je k dispozícii na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/zaverecne-odporucania-k-vychodiskovej-sprave-slovenskej-republiky.docx> citované 7. februára 2022.

²³ Komisárka pre osoby so zdravotným postihnutím Zuzana Stavrovská kritizovala tento nedostatok počas prípravy 2. a 3. periodickej správy Slovenskej republiky pre Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím. TASR, „Stavrovská: SR potrebuje štatistiky o ľuďoch so zdravotným postihnutím“ (2020) <https://www.teraz.sk/slovensko/stavrovska-sr-potrebuje-statistiky-o-488646-clanok.html> citované 30. septembra 2021.

²⁴ Národný program je k dispozícii na: https://www.komisarprezdravotnepostihnutych.sk/getmedia/f5d309c8-6eaa-48f9-b590-ef7d776ddf7/Material_NPRZPOZP_2021-2030.aspx citované 30. septembra 2021.

postihnutím na účely zamestnanosti²⁵), zatiaľ čo prieskum príjmov a životných podmienok je založený na subjektívnej definícii - či sa osoba považuje za obmedzenú vo vykonávaní bežných denných činností z dôvodu svojho chronického ochorenia alebo dlhodobého zdravotného problému. Osoba sa môže cítiť: i) veľmi obmedzovaná; ii) obmedzovaná, ale nie veľmi obmedzená; iii) vôbec nie obmedzovaná.²⁶ Tento prieskum tak môže poskytnúť spoľahlivejšie údaje o počte osôb s postihnutím na Slovensku ako prvý prieskum, a to aj v zmysle definície postihnutia podľa článku 1 CRPD.

V roku 2019 (najnovšie dostupná dáta) predstavovali ľudia s postihnutím (definovaným podľa ich subjektívneho hodnotenia) 31,1 % slovenskej populácie a žili v 53,9 % slovenských domácností. Tieto údaje však nie sú ďalej členené podľa typu postihnutia, takže nie je možné určiť, koľko z týchto ľudí boli ľudia s mentálnym a/alebo psychosociálnym postihnutím. Okrem toho tento počet nezahŕňa osoby s postihnutím žijúce v rôznych typoch inštitucionálnych zariadení (sociálne, zdravotnícke, školské zariadenia alebo zariadenia starostlivosti o deti).

Slovensko sa stále vo veľkej miere spolieha na ústavnú starostlivosť o osoby s postihnutím naprieč rôznymi vekovými skupinami. Napríklad k decembru 2019 mali štyri hlavné typy pobytových zariadení sociálnych služieb pre osoby s postihnutím (domovy sociálnych služieb; zariadenia pre seniorov; špecializované zariadenia a zariadenia opatrovateľskej služby) viac ako 40 000 lôžok a žilo v nich viac ako 40 000 ľudí.²⁷ V roku 2019 to predstavovalo približne 85,9 % z celkovej kapacity sociálnych služieb pre osoby odkázané na pomoc inej osoby²⁸ a počet klientov bol takmer 2,5-krát vyšší ako počet klientov, ktorým bola poskytovaná opatrovateľská služba v ich prirodzenom prostredí.²⁹

Hoci sa slovenská vláda v roku 2011 zaviazala deinštitucionalizovať sociálne služby pre ľudí s postihnutím³⁰, tento proces je „pomalý a čiastočný“.³¹ Národná stratégia deinštitucionalizácie bola aktualizovaná v roku 2021,³² ale jej implementácia prebieha veľmi pomaly a naráža na silný odpor väčšiny obecných a regionálnych samospráv na Slovensku. V slovenskom právnom poriadku stále nie sú zakotvené opatrenia na zabezpečenie presmerovania systému sociálnych služieb od inštitucionálnej starostlivosti ku komunitnej podpore, najmä na podporu osobnej asistencie ako "nástroja nezávislého života",³³ ako aj ďalších komunitných služieb. Slovenský právny poriadok stále

²⁵ Medicínska definícia založená na posúdení schopnosti osoby vykonávať platenú prácu. Pozri zákon č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení, § 71, v spojení so zákonom č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti, § 9.

²⁶ Štatistický úrad Slovenskej republiky, „Vybrané indikátory sociálnej situácie osôb so zdravotným postihnutím“ (2021). Správa je k dispozícii na stiahnutie z: https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/living/disabled/lut/p/z0/04_Sj9CPykyssy0xPLMnMz0vMAfjjo8ziw3wCLJycDB0NLDw8XAOcA0wDgky9Ao3cA030C7ldFQGj-qd/ citované 30. septembra 2021.

²⁷ Presné čísla sú: 940 zariadení, 40 330 lôžok a 40 896 osôb v roku 2019. Údaje Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny.

²⁸ Pozri Národnú stratégiu deinštitucionalizácie systému sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti, 2021, s. 17-18. Národná stratégia je k dispozícii na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/narodna-strategia-deinstitucionalizacie-systemu-socialnych-sluzieb-nahradnej-starostlivosti-2021.pdf> citované 30. septembra 2021.

²⁹ 16 124 v decembri 2019. Pozri Správu o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2019, Príloha ku kapitole 3. K dispozícii na: <https://www.employment.gov.sk/sk/ministerstvo/vyskum-oblasti-prace-socialnych-veci-institut-socialnej-politiky/spravy-socialnej-situacii-obyvateľstva/rok-2019.html> citované 30. septembra 2021.

³⁰ Stratégia je k dispozícii na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/narodna-strategia-deinstitucionalizacie-systemu-socialnych-sluzieb-nahradnej-starostlivosti-2021.pdf> citované 30. septembra 2021.

³¹ CRPD/C/SVK/CO/1, ods. 55. Slovenský preklad Záverečných odporúčaní je k dispozícii na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/zaverecne-odporucania-k-vychodiskovej-sprave-slovenskej-republiky.docx> citované 7. februára 2022.

³² Stratégia je k dispozícii na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/narodna-strategia-deinstitucionalizacie-systemu-socialnych-sluzieb-nahradnej-starostlivosti-2021.pdf> citované 30. septembra 2021.

³³ CRPD/C/GC/5, ods. 16 písm. d). K dispozícii v slovenčine na: https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/vseobecny-komentar-k-cl-19_sk.docx citované 7. februára 2022.

umožňuje zriaďovanie a rozširovanie existujúcej inštitucionálnej infraštruktúry a neobsahuje žiadne moratórium na prijímanie nových klientov, čo bráni akejkoľvek systémovej zmene.³⁴ Právny rámec plánovania rozvoja siete sociálnych služieb a ich kapacít je, vo vzťahu k požiadavkám vyplývajúcim z práva osôb s postihnutím na nezávislý život, neutrálny, pretože nevyžaduje postupné znižovanie kapacít ústavných zariadení v prospech komunitných služieb, a preto neposkytuje primeranú štruktúru na reguláciu prerozdeľovania finančných (a iných) zdrojov vyčlenených štátom na sociálne služby pre osoby s postihnutím.

Obete s postihnutím a systém trestnej spravodlivosti

Práva obetí boli do slovenského právneho poriadku systematicky zakotvené len nedávno - zákonom č. 274/2017 Z. z. o obetiach trestných činov (ďalej len „zákon o obetiach“), ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 2018 (pozri nižšie). Slovenský systém trestnej spravodlivosti sa však stále viac zameriava na páchatelov ako na obeť. Neexistuje rámec pre systematický zber dát o obetiach trestných činov. Cieľom Stratégie prevencie kriminality a inej protispoločenskej činnosti v Slovenskej republike na roky 2016 - 2020 bolo vytvoriť účinné analytické a monitorovacie mechanizmy, ktoré by sa zameriavali na účinnosť rôznych preventívnych programov a nie na situáciu obetí trestných činov.³⁵ Prezídium Policajného zboru zverejňuje údaje o trestnej činnosti,³⁶ ktoré však poskytujú len čiastočné informácie o obetiach trestných činov, najmä o detských obetiach. Pokiaľ ide o obeť, štatistické údaje, ktoré zhromažďuje a zverejňuje ministerstvo spravodlivosti, zahŕňajú len informácie o platbách do fondu na ochranu a podporu obetí trestných činov, ktorý ministerstvo spravuje.³⁷ Informácie o procesných opatreniach pre obeť tiež nie sú k dispozícii.

Oficiálne údaje o obetiach sú k dispozícii len čiastočne, pre konkrétne skupiny obetí, a veľmi často sú výsledkom špecifického výskumu, ktorý uskutočňujú verejné orgány a inštitúcie. Žiadna z týchto skupín však nezahŕňa obeť s postihnutím. Inštitút pre výskum práce a rodiny realizuje projekt zameraný na násilie páchané na ženách a ministerstvo vnútra na prevenciu kriminality. Údaje majú zvyčajne podobu analytických materiálov zameraných na konkrétnu tému - napríklad počet a druh trestných činov spáchaných na ženách,³⁸ činnosť kontaktných miest pre obeť alebo vývoj trestných činov páchaných na starších osobách.³⁹ K dispozícii sú aj štatistické údaje o obchodovaní s ľuďmi vrátane údajov o obetiach obchodovania.⁴⁰ Žiaľ, žiadna z týchto štatistík nezahŕňa postihnutie ako sledovanú kategóriu.

³⁴ Tamtiež, ods. 49: „Rešpektovanie práv osôb so zdravotným postihnutím podľa článku 19 znamená, že zmluvné strany musia postupne odstrániť a prestať používať inštitucionalizáciu (t. j. umiestňovanie osôb do zariadení ústavnej starostlivosti). Zmluvné štáty nesmú postaviť žiadne nové ústavné zariadenia ani zrekonštruovať tie staré nad rámec najurgentnejších opatrení na zabezpečenie fyzickej bezpečnosti umiestnených osôb. Ústavné zariadenia by sa nemali rozširovať, pri odchode osôb zo zariadení ústavnej starostlivosti by sa nemali umiestňovať nové a nemali by sa zakladať pridružené ubytovacie zariadenia, ktoré sú postavené pri ústavných zariadeniach, t. j. tie, ktoré vyzerajú ako samostatné ubytovacie zariadenia (byty alebo samostatné domy), ale nachádzajú sa v blízkosti ústavných zariadení.“

³⁵ Stratégia je k dispozícii v slovenčine na: <https://www.minv.sk/?zakladne-dokumenty-rvpk> citované 30. septembra 2021.

³⁶ Policajné štatistiky kriminality sú k dispozícii na stránke: <https://www.minv.sk/?statistika-kriminality-v-slovenskej-republike-xml> citované 1. októbra 2021.

³⁷ Údaje za rok 2020 sú k dispozícii na: https://web.ac-mssr.sk/wp-content/uploads/2021/Statisticka_rocenska_2020/l.%20Trestn%C3%A1%20agenda_2020.pdf citované 1. októbra 2021.

³⁸ K dispozícii na: <https://www.zastavmenasilie.gov.sk/statistiky/> citované 1. októbra 2021.

³⁹ Oba materiály spolu s ďalšími sú k dispozícii na: <https://prevenciakriminality.sk/p/analyzy%20> citované 1. októbra 2021.

⁴⁰ K dispozícii na: <https://www.minv.sk/?obchodovanie-s-ludmi-a-slovenska-republika> citované 21. februára 2022.

Národný program rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2021 - 2030 zaväzuje Štatistický úrad SR pokračovať v zbere údajov cielene zameraných na osoby s postihnutím, ktoré odrážajú nielen sociálno-ekonomickú situáciu osôb s postihnutím, ale aj ich ekonomické a pracovné aktivity (pozri vyššie).

Osoby s postihnutím ako obeť trestných činov zostávajú neviditeľné. Prepojenie postihnutia a postavenia obeť je mimo pozornosti príslušných systémov - systému trestnej spravodlivosti vrátane jeho relatívne novej zložky práv obetí a systému podpory pre osoby s postihnutím. Vlastné skúsenosti výskumného tímu toto zistenie potvrdzujú - na našu žiadosť o účasť na výskume reagovala len jedna z organizácií, ktoré poskytujú podporu ľuďom s postihnutím.

*„Oslovili ste nás s prosbou o spoluprácu.
Nedisponujeme informáciami, na ktoré sa pýtate.“*
organizácie poskytujúce podporu ľuďom s mentálnym postihnutím,
ktoré pôsobia na národnej úrovni

Dokonca aj prístup organizácií na podporu obetí bol veľmi zdržanlivý k ich zapojeniu do výskumu, pravdepodobne z dôvodu ich nedostatočných skúseností s obeťami s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím (viac informácií o organizáciách na podporu obetí a ich dostupnosti a prístupnosti pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím na Slovensku nájdete v kapitole 5).

Vplyv pandémie COVID-19 a súvisiacich obmedzení na osoby s postihnutím

Ľudia so zdravotným postihnutím, najmä tí, ktorí žijú v ústavoch, patrili počas pandémie medzi skupiny v najzraniteľnejšej situácii. Na jar 2020 títo ľudia často zostávali uzavretí v ústavoch bez možnosti prijímať návštevy príbuzných alebo priateľov. Komisárka pre osoby so zdravotným postihnutím spolu s mimovládnyimi organizáciami predložila niekoľko odporúčaní, ktorých cieľom bolo čo najviac zmierniť negatívne účinky reštriktívnych opatrení na práva osôb s postihnutím v ústavoch, vrátane odporúčaní na čo najväčšiu podporu kontaktu týchto osôb s vonkajším svetom prostredníctvom online nástrojov.⁴¹ Ambulantné sociálne služby pre osoby s postihnutím boli počas prvej fázy pandémie na jar 2020 zatvorené.⁴² Táto situácia bola pre neformálnych opatrovateľov veľmi náročná a vyčerpávajúca.

„V mojom svete asi takto: situácia s COVID-19 nám ukazuje dve veci. Prvá – ako veľmi nebezpečné veľkokapacitné inštitúcie, kde nedobrovoľne koncentrujeme veľa ľudí, ktorí sú z najviac ohrozených skupín vírusom – seniorov a ľudí so zdravotným postihnutím. Tieto boli ako prvé izolované a uzavreté bez možnosti návštev, museli sme zaviesť krízový režim, neprijímajú sa noví klienti (s výnimkou bezodkladných situácií) a celý systém inštitucionálnej starostlivosti tohto typu

⁴¹ Návrhy pro zatvorení zariadení a zavedení núdzového stavu v súvislosti s COVID-19 pre ZSS, k dispozícii na: <https://www.komisarprezdravotnepostihnutych.sk/Zverejnovanie/Informacie?path=odpor%C3%BA%C4%8Dania> citované 5. októbra 2021.

⁴² Opatrenie Úradu verejného zdravotníctva SR vydané na základe rokovania Ústredného krízového štábu zo dňa 24. marca 2020 vo veci dočasného pozastavenia poskytovania sociálnych služieb, č. OLP/2775/2020. K dispozícii na: https://www.ruvzvt.sk/wp-content/pdf_downloads/covid_19/opatrenie_uvzsr_poskytovanie_socialnych_sluzieb24032020.pdf citované 7. februára 2022.

smeruje v tejto situácii ku kolapsu, nehovoriac o obrovskom riziku zvýšenia porušovania základných ľudských práv ľudí vo veľkokapacitných zariadeniach. Druhá – v bežnej komunita sa ukázalo, ako funguje svojpomoc a podpora ohrozeným skupinám, ale aj celkovo svojpomoc v komunite. (...).“

Miroslav Cangár, Rada pre poradenstvo v sociálnej práci
citujúc svoj status na sociálnych sieťach zo 17. marca 2020⁴³

Po určitom upokojení v lete 2020 sa situácia na jeseň 2020 opäť zhoršila. Úrad verejného zdravotníctva SR opäť zakázal návštevy klientov pobytových zariadení ich príbuznými a známymi.⁴⁴ Ambulantné sociálne služby pre osoby so zdravotným postihnutím neboli zatvorené plošne, ale v závislosti od situácie v ambulantnom zariadení a v okrese.⁴⁵

Organizácie na podporu obetí neboli oficiálne zatvorené ani počas prvej fázy pandémie na jar 2020, ale často kvôli pandémie obmedzili svoje služby na poradenstvo poskytované len prostredníctvom online platforiem a telefonicky.⁴⁶ Prakticky rovnaká situácia nastala počas druhej fázy pandémie na jeseň 2020 a v zime 2020/2021,⁴⁷ a to napriek tomu, že ochranné opatrenia nemuseli byť vždy také prísne ako počas prvej fázy.

„Myslím, že v druhej vlne vďaka pandemickým plánom na základe pokynov z uznesení vlády a mnohým odporúčaniam je to o niečo jednoduchšie. Samozrejme, prispôbili sme sa aj my. Robíme poradenstvo cez Skype, Zoom, email, ale nie vždy má obeť zručnosti, aby takto komunikovala. Takže sú klienti, ktorí potrebujú poradenstvo tvárou v tvár. Platí však jedno nepísané pravidlo, že v čase korony je ťažšie komunikovanie s úradmi. Lekárom sa treba telefonicky objednať cez ich sestru, výsluchy sa odkladajú, čo platilo včera, zajtra nemusí a táto neistota nahráva k stupňovaniu nedostatkov v psychosociálnych zručnostiach potrebných na rozhodnutie „zložiť masku“ a pracovať na zmene. Čo nikdy nie je jednoduché.“

Iveta Schusterová, výkonná riaditeľka OZ Pomoc obetiam násilia⁴⁸

⁴³ Citované podľa Miroslava Cangára, „Prečo dnes, ešte viac ako inokedy, potrebujeme deinštitucionalizáciu a komunitné služby?“ (2020) <https://www.rpsp.eu/2020/04/27/preco-dnes-este-viac-ako-inokedy-potrebuujeme-deinstitucionalizaciu-a-komunitne-sluzby/> citované 6. októbra 2021.

⁴⁴ Vyhláška Úradu verejného zdravotníctva Slovenskej republiky č. 43/2020 Z. z., ktorou sa nariaďujú opatrenia pri ohrození verejného zdravia k povinnostiam poskytovateľov zdravotnej starostlivosti a poskytovateľov sociálnych služieb, účinná od 21. decembra 2020. K dispozícii na: https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/covid/ciastka_26_2020.pdf citované 5. októbra 2021.

⁴⁵ Tzv. „semafor v súvislosti s ochorením Covid-19 v zariadeniach sociálnych služieb s ambulantnou formou“ je k dispozícii na: <https://www.mpsvr.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/covid/1.pdf> citované 5. októbra 2021.

⁴⁶ Pozri príklad organizácie Pomoc obetiam násilia – pravdepodobne najväčšia organizácia na podporu obetí na Slovensku, ktorá poskytovala poradenstvo len prostredníctvom online platforiem a telefonicky od 6. marca 2020 do 3. júna 2020. Informácie k dispozícii na: <http://pomocobetiam.sk/nasa-poradna-pocas-pandemie/> a <http://pomocobetiam.sk/nasa-poradna-opat-otvorena/> citované 6. októbra 2021.

⁴⁷ Pozri opäť príklad organizácie Pomoc obetiam násilia, ktorá 28. októbra 2020 oznámila, že poradenstvo musí fungovať v krízovom režime, t. j. s osobným kontaktom len vo výnimočných prípadoch na základe dohody. Informácie sú k dispozícii na: <http://pomocobetiam.sk/poradna-pon-opat-zatvorena/> citované 6. októbra 2021.

⁴⁸ Pozri rozhovor s Ivetou Schusterovou, výkonnou riaditeľkou organizácie Pomoc obetiam násilia z 11. novembra 2021. K dispozícii na: https://dennikn.sk/2134499/iveta-schusterova-pocas-prvej-vlny-korony-nam-obete-nasilia-casto-volali-z-kupelni-ci-pivnic/?fbclid=IwAR3iUjy424yNmTFR8TfV5mZdJFDH7qwqg8ghUoRhMfY8_aDHCMvmyXfu-mY citované 6. októbra 2021.

Pokiaľ ide o trestné konanie, Slovensko prijalo osobitný zákon o súdnom konaní v čase pandémie.⁴⁹ Zákon stanovil, že v čase mimoriadnej situácie alebo núdzového stavu sa súdne konanie môže konať len v nevyhnutnom rozsahu.⁵⁰ Trestné konanie, ktoré sa považovalo za nevyhnutné, bolo v súlade s vyhláškou ministerstva spravodlivosti nasledovné:

- väzobné veci vrátane rozhodovania o väzbe,
- rozhodovanie sudcu pre prípravné konanie,
- podmienené prepustenie z výkonu trestu odňatia slobody,
- rozhodovanie o tom, či sa odsúdený v skúšobnej dobe osvedčil alebo či sa nariadi výkon trestu odňatia slobody,
- rozhodovanie o ochrannom liečení.⁵¹

Ďalšie súdne konania museli byť odročené. Od 28. apríla 2021 dekrét umožnil súdom viesť súdne konania s výnimkou prípadov, ktoré znesú odklad.⁵²

Zákon č. 62/2020 Z. z. tiež umožnil súdom konať pojednávania v čase mimoriadne situácie alebo núdzového stavu s vylúčením verejnosti za predpokladu, že sa z pojednávania vyhotoví zvukový záznam. Tento zvukový záznam mohol byť sprístupnený komukoľvek.⁵³

Zákon sa však nevzťahoval na prípravné konanie, ktoré malo pokračovať tak, ako to vyžaduje zákon, bez ohľadu na pandémiu.

„(...) orgány činné v trestnom konaní aj napriek vyhlásenému núdzovému stavu, resp. mimoriadnej situácii nemali a ani nemajú zákonný dôvod na obmedzenie vykonávania úkonov prípravného konania v akomkoľvek rozsahu. Iný postup by bol v rozpore s platným právnym stavom týkajúcim sa úpravy trestného konania.“

František Vojtuš, Univerzita Komenského v Bratislave,
Právnická fakulta, Katedra trestného práva, kriminológie a kriminalistiky⁵⁴

⁴⁹ Zákon č. 62/2020 Z. z. o niektorých mimoriadnych opatreniach v súvislosti so šírením nebezpečnej nákazlivej ľudskej choroby COVID-10 a v justícii.

⁵⁰ Tamtiež, § 3 ods. 1 písm. a).

⁵¹ Vyhláška č. 24/2021 Z. z., účinná od 23. januára 2021 do 30. apríla 2021.

⁵² Novela vyhlášky č. 24/2021 Z. z., vykonaná vyhláškou č. 159/2021 Z. z.

⁵³ Zákon č. 62/2020 Z. z. o niektorých mimoriadnych opatreniach v súvislosti so šírením nebezpečnej nákazlivej ľudskej choroby COVID-19 a v justícii, § 3 ods. 1 písm. b) a ods. 2.

⁵⁴ František Vojtuš, „Pandémia a vykonávanie úkonov prípravného konania“ (2020)

<https://comeniusblog.flaw.uniba.sk/2020/04/20/pandemia-a-vykonavanie-ukonov-pripravneho-konania/> citované 6. októbra 2021.

5. Právny a politický rámec

Prehľad prieniku medzinárodného rámca a vnútroštátnej legislatívy

Hoci Slovensko ratifikovalo CRPD 26. mája 2020, stále čelí viacerým výzvam pri jeho implementácii. Slovensko je vo všeobecnosti krajinou, kde medicínsky model postihnutia dominuje v mnohých oblastiach práva a právnej praxe,⁵⁵ vrátane systému trestnej spravodlivosti. V krajine napríklad stále chýbajú alternatívy k podporovanému rozhodovaniu s cieľom obmedziť spôsobilosť na právne úkony a opatrovníctvo.⁵⁶ Napriek tomu, že v súčasnosti prebiehajú reformné snahy aj v tejto oblasti,⁵⁷ existuje segregovaný vzdelávací systém pre deti s postihnutím,⁵⁸ na psychiatrii sa môžu používať sieťové lôžka a iné obmedzujúce opatrenia,⁵⁹ je prípustné civilné zadržovanie ľudí s mentálnym postihnutím v psychiatrických nemocniciach z dôvodu ich „nebezpečnosti“⁶⁰ a ľudia s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sú masívne inštitucionalizovaní v rôznych vekových skupinách v rôznych typoch zariadení (pozri kapitolu 4 vyššie).

Vnútroštátne antidiskriminačné právne predpisy sú založené na transpozícii príslušných európskych smerníc. Nezahŕňajú teda diskrimináciu na základe postihnutia v jej komplexnosti, ako je koncipovaná v CRPD. Povinnosť poskytnúť primerané úpravy osobe s postihnutím sa upravuje len v súvislosti so zamestnaním a/alebo odborným vzdelávaním.⁶¹ To kritizoval aj Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím,⁶² ktorý tiež vyjadril znepokojenie nad tým, že „primerané úpravy sa nesprávne interpretovali ako dočasné vyrovnávacie opatrenie“, že „v legislatíve chýba explicitná definícia primeraných úprav“ a že „zamietnutie primeraných úprav nie je v zákone upravené ako diskriminácia na základe zdravotného postihnutia.“⁶³

Národný program rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2021 - 2030 počíta s novelou antidiskriminačného zákona, ktorá by zakotvila definíciu diskriminácie

⁵⁵ Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím vo svojich záverečných odporúčaniach pre Slovensko z roku 2016 uviedol, že „je znepokojený tým, že pri posudzovaní a ustanovení týkajúcich sa osôb so zdravotným postihnutím sa stále uplatňuje medicínsky prístup, a je tiež znepokojený nedostatočným pochopením práv osôb so zdravotným postihnutím medzi odborníkmi“, a odporučil Slovensku prijať „definíciu zdravotného postihnutia založenú na ľudských právach. Výbor tiež odporúča, aby v súlade s Dohovorom zmluvný štát zabezpečil odbornú prípravu pre tvorcov politik a odborníkov a zvyšoval medzi nimi povedomie o právach osôb so zdravotným postihnutím.“ – pozri CRPD/C/SVK/CO/1, ods. 11 a 12. Slovenský preklad Záverečných odporúčaní je k dispozícii na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/zaverecne-odporucania-k-vychodiskovej-sprave-slovenskej-republiky.docx> citované 7. februára 2022.

⁵⁶ Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník, § 10 a § 27 ods. 2.

⁵⁷ Národný program rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2021 – 2030 predpokladá reformu systému opatrovníctva [opatrenie 5.1.2; termín 2022], spoločne s analýzou možnosti zavedenia inštitútu podporovaného rozhodovania do právneho poriadku SR [opatrenie 5.1.3; termín 2022]. Tieto reformy sa však pravdepodobne zamerajú predovšetkým na občianske právo hmotné. Národný program je k dispozícii na: https://www.komisarprezdravotnepostihnutych.sk/getmedia/f5d309c8-6eaa-48f9-b590-ef7d776ddfd7/Material_NPRZPOZP_2021-2030.aspx citované 25. augusta 2021.

⁵⁸ Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelaní (školský zákon), § 94 a nasl.

⁵⁹ Odborné usmernenie Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky č. 13787/2009 – OZS z 27. mája 2009 k používaniu obmedzovacích prostriedkov u pacientov v zdravotníckych zariadeniach poskytujúcich psychiatrickú starostlivosť.

⁶⁰ Zákon č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov, § 6 ods. 9 písm. d).

⁶¹ Zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon), § 7.

⁶² CRPD/C/SVK/CO/1, ods. 13. Slovenský preklad Záverečných odporúčaní je k dispozícii na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/zaverecne-odporucania-k-vychodiskovej-sprave-slovenskej-republiky.docx> citované 7. februára 2022.

⁶³ Tamtiež., ods. 15.

a primeraných úprav, vyžadovala by poskytnutie primeraných úprav osobe so zdravotným postihnutím vo všetkých oblastiach života a jasne by stanovila, že neposkytnutie primeraných úprav je diskrimináciou na základe zdravotného postihnutia. Očakáva sa, že ministerstvo spravodlivosti vypracuje návrh novely do roku 2023.⁶⁴

Slovensko nemá primerané mechanizmy na podporu aktívnej účasti osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím vo formálnych konaniach.⁶⁵ Všetky procesné predpisy⁶⁶ sa v tomto ohľade spoliehajú najmä na opatrovníctvo, a nie napríklad na bezplatné právne zastúpenie advokátom.⁶⁷ Otázky týkajúce sa prístupu k spravodlivosti nie sú osobitne riešené v žiadnej národnej stratégii. Národný program rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2021 - 2030 sa zameriava predovšetkým na nevyhnutnú reformu hmotného práva, t. j. reformu systému, ktorý obmedzuje spôsobilosť na právne úkony osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím a podriaďuje ich opatrovníctvu. Nie je jasné, do akej miery potenciálne zmeny hmotného práva, ktoré budú znamenať zakotvenie podporovaných možností rozhodovania, ovplyvnia aj procesné právo.

Smernica bola do slovenského právneho poriadku transponovaná len nedávno, v roku 2017 prijatím zákona o obetiach, ktorý priniesol aj potrebné zmeny v zákone č. 301/2005 Z. z. Trestnom poriadku (ďalej len „Trestný poriadok“). Celá implementácia Smernice sa niesla v duchu zabezpečenia ochrany obete pred sekundárnou viktimizáciou. Slovensko sa tak zameralo na zakotvenie opatrení, ktoré zabezpečujú osobitnú ochranu obete, najmä v jej úlohe svedka trestného činu, ale istým spôsobom stratilo zo zreteľa postavenie obete ako strany trestného konania. Implementácia teda neposkytla podporné opatrenia, ktoré by mohli slúžiť ako procesné úpravy pre obeť pri uplatňovaní jej procesných práv.

Konkrétne o vnútroštátnych právnych predpisoch, politikách a interných usmerneniach

Ako už bolo uvedené, Smernica sa zameriavala najmä na zabezpečenie ochrany obete pred sekundárnou a opakovanou viktimizáciou a nie až tak na zabezpečenie jej aktívneho postavenia v trestnom konaní. Napríklad individuálne posúdenie bolo výslovne zakotvené vo vnútroštátnom práve, ale len vo vzťahu ku konkrétnym opatreniam na ochranu obete, nie na určenie procesných opatrení na praktickú a účinnú účasť obete na konaní. Okrem toho sa formulácia jeho účelu mierne líši od článku 22 Smernice, keďže individuálne posúdenie by malo slúžiť na posúdenie zvláštnej

⁶⁴ Národný program rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2021 – 2030, opatrenie 5. 1. 1. Národný program je k dispozícii na: https://www.komisarprezdravotnepostihnutych.sk/getmedia/f5d309c8-6eaa-48f9-b590-ef7d776ddfd7/Material_NPRZPOZP_2021-2030.aspx citované 25. augusta 2021.

⁶⁵ Vo svojich Záverečných odporúčaniach Slovensku z 2016 Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím poukázal na to, že „je znepokojený nedostatkom procesných úprav a primeraných úprav v sektore justície a trestného konania, najmä vo vzťahu k osobám s intelektuálnym postihnutím.“ – Pozri CRPD/C/SVK/CO/1, ods. 40. Slovenský preklad Záverečných odporúčaní je k dispozícii na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/zaverecne-odporucania-k-vychodiskovej-sprave-slovenskej-republiky.docx> citované 7. februára 2022.

⁶⁶ Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok, § 48; zákon č. 160/2015 Z. z. Civilný sporový poriadok, §§ 68 a 69; zákon č. 71/1967 Zb. o správnom konaní (správny poriadok), § 16; zákon č. 162/2015 Z. z. Správny súdny poriadok, §§ 36 a 37.

⁶⁷ Vo svojich Záverečných odporúčaniach Slovensku z 2016 Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím odporučil Slovensku zmeniť a doplniť „procesné pravidlá s cieľom zaručiť, aby sa osobám s intelektuálnym postihnutím poskytovali procesné úpravy už od začiatku. Tiež odporúča, aby zmluvný štát sprístupnil právnu pomoc pre osoby so zdravotným postihnutím tak, aby mali prístup k spravodlivosti na rovnakom základe s ostatnými.“ – Pozri CRPD/C/SVK/CO/1, ods. 41. Slovenský preklad Záverečných odporúčaní je k dispozícii na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/zaverecne-odporucania-k-vychodiskovej-sprave-slovenskej-republiky.docx> citované 7. februára 2022.

zraniteľnosti tých osôb, ktoré nie sú považované za obzvlášť zraniteľné priamo zo zákona. Inými slovami, individuálne posúdenie umožňuje rozšíriť kategóriu obzvlášť zraniteľných obetí na základe ich osobnosti a/alebo druhu alebo okolností trestného činu. Osoby s postihnutím, ktoré sú priamo zo zákona považované za obzvlášť zraniteľné obeť, sú teoreticky mimo rozsahu individuálneho posúdenia.⁶⁸ Pri individuálnom posúdení sa skúmajú (1) osobné vlastnosti obeť; (2) jej vzťah k páchatelovi alebo závislosť od páchatela; (3) druh alebo povaha trestného činu a (4) okolnosti spáchania trestného činu.⁶⁹ Zákon o obetiach sa v rámci definície zdravotného postihnutia odvoláva na Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím.⁷⁰

Právo porozumieť a byť pochopený bolo zavedené len ako všeobecná zásada postupu orgánov činných v trestnom konaní a súdov⁷¹ a organizácií poskytujúcich pomoc obetiam trestných činov, ale neexistujú žiadne konkrétnejšie pravidlá. Akákoľvek komunikačná podpora pre osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ako napríklad prispôbenie komunikácie alebo pribratie podporných osôb na sprostredkovanie komunikácie, je k dispozícii predovšetkým vtedy, keď majú vypovedať ako svedkovia, a nie keď majú vystupovať ako strany v trestnom konaní. Nejde o priamy dôsledok právneho rámca, ktorý napríklad neobmedzuje právo na sprievod dôverníka na úkony, pri ktorých má obeť vypovedať,⁷² ale o dôsledok spoliehania sa na inštitút opatrovníka v prípadoch, keď osoba z dôvodu mentálneho alebo psychosociálneho postihnutia potrebuje podporu inej osoby pri uplatňovaní svojich procesných práv ako strany trestného konania (pozri vyššie).

Najdôležitejším a prakticky jediným nástrojom podpory obetí v ich procesnej úlohe strany trestného konania je dostupnosť vhodných organizácií, ktoré poskytujú pomoc obetiam trestných činov. Zákon o obetiach pomohol upevniť ich postavenie⁷³ a zakotviť právo obetí na všeobecnú a špecializovanú odbornú pomoc⁷⁴ poskytovanú týmito organizáciami, ale nijako neupravil zodpovednosť za systematický rozvoj ich dostupnosti a prístupnosti pre všetky kategórie obetí. Podľa registra, ktorý spravuje ministerstvo spravodlivosti,⁷⁵ je v súčasnosti 35 organizácií poskytujúcich podporu obetiam trestných činov podľa osobitných zákonov (najmä zákona č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách) a 14 organizácií s akreditáciou poskytujúcich podporu obetiam podľa zákona o obetiach. Niektoré organizácie sú uvedené v oboch zoznamoch. Väčšina týchto organizácií sa špecializuje na podporu žien a detí, ktoré sú obeťami domáceho alebo genderovo podmieneného násillia. Ľudia s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ktorí sú obeťami trestných činov, môžu zostať mimo celej tejto siete podpory pre obeť.

Hoci zákon o obetiach ustanovil právo obetí trestných činov na právnu pomoc, v skutočnosti sa ním veľmi nezlepšili existujúce mechanizmy bezplatnej právnej pomoci vrátane právneho zastupovania v trestnom a inom príslušnom civilnom súdnom alebo správnom konaní. Prístup k bezplatnému

⁶⁸ To však neznamená, že týmto obetiam je upierané právo na podporu. Právo na podporu a osobitné opatrenia ochrany sú zaručené všetkým obzvlášť zraniteľným obetiam. Môže to však znamenať, že obeť je vnímaná prostredníctvom špecifických charakteristík svojej „kategórie“ bez toho, aby sa primerane zohľadnili jej individuálne potreby.

⁶⁹ Zákon o obetiach, § 2 ods. 1 písm. c) bod 6.

⁷⁰ Tamtiež, § 2 ods. 1 písm. c) bod 4., poznámka pod čiarou č. 1.

⁷¹ Orgány činné v trestnom konaní a súdy musia zohľadniť „ťažkosti pri porozumení alebo komunikácii vyplývajúce z určitého druhu zdravotného postihnutia, znalosti jazyka, ako aj na obmedzenú schopnosť obeť vyjadrovať sa“. [zákon o obetiach, § 3 ods. 4]. Počas trestného konania musí tiež umožniť obeť uplatňovať svoje práva a zaobchádzať s ňou a jej rodinnými príslušníkmi s rešpektom a ohľadom na jej osobnú situáciu a okamžité potreby, vek, pohlavie, zdravotné postihnutie a vyzpelosť, a s plným rešpektovaním jej fyzickej, duševnej a morálnej integrity [trestný poriadok, § 2 ods. 21].

⁷² Trestný poriadok, § 48a.

⁷³ Zákon zakotvil systém ich registrácie, akreditácie a štátneho financovania.

⁷⁴ Zákon o obetiach, § 5 a 6.

⁷⁵ Tieto údaje sú k 30. januáru 2019, teda k dátumu poslednej aktualizácie registrov na webovej stránke ministerstva spravodlivosti. Registre sú k dispozícii na: <https://www.justice.gov.sk/Stranky/Registre/Zoznamy-vedene-MS-SR/Register-pomoc-obetiam-zoznam.aspx> citované 25. augusta 2021.

právnemu zastupovaniu v trestnom konaní je preto naďalej podmienený uplatnením nároku na náhradu škody a preukázaním nedostatku prostriedkov na pokrytie nákladov na zastupovanie, a to aj v prípade obzvlášť zraniteľných obetí (viac v kapitole 7). Okrem toho, aj keď sú tieto podmienky splnené, na bezplatné právne zastúpenie nie je právny nárok. Rozhodnutie je vždy na uvážení sudcu.⁷⁶

Významný vývoj, plány, národné/krajské/miestne projekty týkajúce sa osôb so zdravotným postihnutím, trestnej spravodlivosti a práv obetí

Slovenská vláda v súčasnosti realizuje niekoľko projektov, ktoré sa zameriavajú na práva obetí, ale žiadny z nich sa nevenuje špeciálne obetiam s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím. Radi by sme spomenuli najmä tri projekty. Jedným z nich je národný projekt zameraný na domáce a genderovo podmienené násilie, ktorý realizuje ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny prostredníctvom Koordinačno-metodického centra pre prevenciu násillia na ženách - Zastavme násillie. V rámci projektu Centrum zverejnilo niekoľko analýz a výsledkov výskumu, metódik, štandardov a správ. Jedna z týchto metódik⁷⁷ sa zameriava na individuálne posúdenie a jej cieľom je naučiť políciu posudzovať zvláštnu zraniteľnosť a pýtať sa obeť na jej individuálne potreby. Táto metodika sa však zdravotného postihnutia dotýka len všeobecne, ako jedného z ukazovateľov, ktoré by mala polícia zohľadniť. Neobsahuje žiadne konkrétne odporúčania týkajúce sa komunikácie s obeťou s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím. Obsahuje skôr všeobecné zásady citlivého zaobchádzania s obeťami. Súčasťou projektu sú aj aktivity na zvyšovanie povedomia o domácom a genderovo podmienenom násillí páchanom na ženách.⁷⁸

Druhým projektom je projekt realizovaný ministerstvom vnútra,⁷⁹ ktorého jednou z aktivít je zriadenie kontaktných miest pre obeť. Je to dôležité najmä pre tie obeť trestných činov, ktorým súčasná sieť organizácií na pomoc obetiam nedokáže poskytnúť podporu (pozri vyššie). Hoci obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím nie sú výslovne uvedené medzi kľúčovými cieľovými skupinami (staršie osoby; obeť násilných trestných činov; obeť trestných činov z nenávisti a extrémizmu; obeť obchodovania s ľuďmi a obeť z radov mládeže), kontaktné miesta sú otvorené pre všetky obeť bez ohľadu na druh trestného činu a potreby obeť. Ich úlohou je poskytnúť obeť základné sociálne, právne a psychologické poradenstvo a na splnenie tejto úlohy kontaktné miesta spolupracujú s externými odborníkmi v týchto oblastiach. Kontaktné miesta sa nachádzajú v budovách okresných úradov, pretože ľudia sú zvyknutí prichádzať na tieto miesta s rôznymi problémami. V súčasnosti existuje 16 kontaktných miest, 2 v každom regióne (v každom krajskom meste a potom na ďalších miestach určených analýzou) a ministerstvo vnútra systematicky šíri informácie o ich existencii v médiách.⁸⁰

⁷⁶ Trestný poriadok stanovuje, že sudca môže, ale nemusí, ustanoviť advokáta na zastupovanie poškodeného, ak to považuje za potrebné na ochranu záujmov poškodeného. Pozri Trestný poriadok, § 47 ods. 6.

⁷⁷ Metodická pomôcka je k dispozícii na: https://www.zastavmenasilie.gov.sk/resources/data/Prirucka_Metodicka-pomocka-pre-kontakt-s-obetami-Tc.pdf citované 23. augusta 2021.

⁷⁸ Webová stránka projektu je k dispozícii v slovenskom a anglickom jazyku na: <https://www.zastavmenasilie.gov.sk/en/> citované 25. augusta 2021.

⁷⁹ Ďalšie informácie o projekte sú k dispozícii na: <https://prevenciakriminality.sk/> citované 25. augusta 2021.

⁸⁰ Informácie získané z rozhovoru s riaditeľom príslušného odboru ministerstva vnútra, ktorý odvysielala televízia TV3 12. augusta 2021. Rozhovor je dostupný z: https://www.ta3.com/relacia/21411/pomoc-pre-obete-trestnych-cinov-viete-na-koho-sa-obratit?fbclid=IwAROKYNrDfoe_jg_14ecMbys-KrH_Es3rJOCnOm-c--TxuDIXfvlOx72HZTY citované 25. augusta 2021.

Kontaktné miesta pre obeť však nemôžu plne nahradiť nedostatočnú sieť organizácií poskytujúcich pomoc obetiam trestných činov. Ich úlohou je poskytnúť základné poradenstvo a nasmerovať obeť na iné služby, ktoré by mohli poskytnúť komplexnejšiu a dlhodobejšiu podporu. Keďže neexistuje sieť organizácií na podporu obetí, nie je kam obeť odkázať. Biele miesto je spôsobené tým, že organizácie pre ľudí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím (zvyčajne sociálne služby) nie sú odborníkmi na trestné právo a podporu obetí trestných činov, zatiaľ čo organizácie na podporu obetí sa zameriavajú len na úzku skupinu obetí, ktorým poskytujú svoje služby. Nedostupnosť vhodných organizácií na podporu obetí výrazne sťažuje obetiam prístup k primeranej a bezplatnej právnej pomoci v trestnom konaní.

Posledným projektom, ktorý by sme chceli spomenúť, je štátny Program na podporu a ochranu obetí obchodovania s ľuďmi. Program zabezpečuje Ministerstvo vnútra SR v spolupráci so Slovenskou katolíckou charitou a Gréckokatolíckou charitou Prešov a garantuje rôzne druhy pomoci⁸¹ (sociálnu, právnu, zdravotnú atď.) obetiam obchodovania s ľuďmi, medzi ktorými sú často aj osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, vrátane dočasného ubytovania alebo legalizácie pobytu obeť na Slovensku.⁸²

Popis systému trestnej spravodlivosti a trestného konania

Podrobný opis procesov systému trestnej spravodlivosti je uvedený nižšie v častiach o jednotlivých fázach trestného konania. Na tomto mieste by sme chceli predstaviť základné charakteristiky slovenského systému trestnej spravodlivosti.

Slovenský systém trestnej spravodlivosti je stále koncipovaný pomerne konzervatívne a tradične. Orientuje sa najmä na vzťah medzi štátom a páchatelom a jeho hlavným cieľom zostáva zistenie skutkového stavu a potrestanie páchatel'a. To spôsobuje, že systém uprednostňuje obeť v jej úlohe svedka pred jej úlohou strany trestného konania.

Implementácia Smernice, ktorá bola pochopená predovšetkým ako požiadavka na vytvorenie mechanizmov na zabezpečenie osobitnej ochrany obetí pred sekundárnou a opakovanou viktimizáciou (pozri vyššie), neodstránila niektoré významné prekážky aktívneho zapojenia obetí do trestného konania. Trestný poriadok stále podmieňuje niektoré procesné práva súvisiace s účasťou obeť v trestnom konaní tým, že si obeť uplatnila nárok na náhradu škody, vrátane práva na bezplatné právne zastúpenie alebo práva na prijatie konečného rozsudku (pozri nižšie).

Skutočnosť, že sa systém zameriava na obeť predovšetkým ako na svedka, a teda ako na dôkazný prostriedok, ľahko vedie k tomu, že sa obeť stáva objektom trestného konania namiesto toho, aby bola jej aktívnym účastníkom. Tento vplyv sa ešte zhoršuje v prípade ľudí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím v dôsledku prevládajúceho medicínskeho prístupu k postihnutiu. Osobnosť týchto ľudí, ich schopnosti a skúsenosti skúmajú znalci - psychológovia a psychiatri a stávajú sa súčasťou predmetu dokazovania. Takýto postoj môže byť nielen neúctivý voči obeť, ale môže tiež narušiť jej aktívnu účasť na konaní, keďže namiesto jej názorov sa vypočujú názorov znalcov.

⁸¹ Informácie získané z rozhovorov s relevantnými profesionálmi.

⁸² Informácie o programe sú k dispozícii na: https://www.minv.sk/?program_podpory_a_ochrany_obeti citované 25. augusta 2021.

Princípy restoratívnej justície a restoratívnych opatrení, ktoré môžu podporiť aktívnu účasť obetí na riešení následkov trestnej činnosti, sú v slovenskej legislatíve a praxi tiež zohľadnené len v malej miere. Zo širokého rámca restoratívnych opatrení sa na Slovensku v súčasnosti uplatňuje len mediácia, a to len v obmedzenom okruhu prípadov, ktoré možno podľa Trestného poriadku riešiť podmieneným zastavením trestného stíhania⁸³ alebo zmierom, t. j. dohodou medzi obeťou a páchatelom.⁸⁴ Zmier je však možný len v prípade prečinov⁸⁵, čo spôsobuje, že v ostatných prípadoch je restoratívna justícia úplne nedostupná. Okrem toho, systém nie vždy poskytuje primerané podmienky na úspešné vykonávanie mediácie, a to aj v prípadoch, keď je to možné. Mediáciu vykonávajú špecializované oddelenia okresných súdov, ktoré sú zodpovedné aj za probáciu, a preto nemajú vždy potrebný čas na mediáciu. Prípady na mediáciu týmto oddeleniam zvyčajne posieľa prokurátor a v niektorých prípadoch aj súd. Hoci je teoreticky možné, aby strany samy požiadali o mediáciu, v praxi sa to zvyčajne nestáva. Zdá sa, že obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sú v medičných procesoch zastúpené výrazne nedostatočne. Ich prípady buď vôbec nie sú postúpené na mediáciu, alebo ich zastupuje opatrovník.

„Popravde, nemali sme, čo si spomínam, za posledných päť rokov, takúto osobu, ktorá by mala takýto typ postihnutia v mediácii. Vôbec si nespomínam. Jediné, čo sme pripravení, keby sa stalo, že pre niektorých ľudí vieme zavolať napríklad prekladateľa do posunkovej reči alebo iný typ sprevádzajúcej osoby, ak už tá bola ustanovená prokurátorom alebo sudcom a ak nebola, tak v rámci mediácie, ale aj probácie, si môžeme požiadať o ustanovenie takého kvázi-prekladateľa alebo neviem, ako sa volajú pri iných postihnutiach. Takže neviem žiadnu skúsenosť z praxe povedať v tomto smere. (...) Ešte mi napadá, vrátim sa k mediácii, že je možné, že tí ľudia sú zastupovaní niekým, kto príde na tú mediáciu a my ho v skutočnosti ani nevidíme, lebo zo spisu nevyčítate tieto diagnózy, čiže aj to môže byť, prečo my o tých ľuďoch nevieme, že sú zastupovaní v rámci mediácie. Donesú splnomocnenie a nedozvieme sa to.“

probačná a medičná úradníčka

„Možno vás sklame, ale s obeťami so závažným zdravotným postihnutím sa nestretávame ani v probácii, ani v mediácii. Na mediáciách boli vždy len zdraví ľudia.“

probačná a medičná úradníčka

„Nepamätám, že by osoba s postihnutím bola účastníkom mediácie, ale na súde som len rok a pol. Ale keď by aj k takémuto došlo, vždy je tu osoba, ktorá obeť s postihnutím zastupuje a chráni - blízka osoba obeť, opatrovník alebo v prípade detí odbor sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately. Tieto osoby by mali byť prítomné na mediácii.“

probačný a medičný úradník

⁸³ Trestný poriadok, §§ 216-217.

⁸⁴ Tamtiež, §§ 220 – 227.

⁸⁵ Trestné činy s hornou hranicou trestnej sadzby neprevyšujúcou päť rokov. – Pozri tamtiež, § 220 ods. 1.

„Stretávam sa s prípadmi, keď sú na mediáciu odkázané aj obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, nie je to až také bežné, ale takéto prípady sa vyskytujú.“

probačný a mediačný úradník

Ministerstvo spravodlivosti v súčasnosti realizuje projekt na podporu využívania mediácie v trestných aj civilných veciach. Projekt však nie je špecificky zameraný na obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.⁸⁶

⁸⁶ Informácie o projekte sú k dispozícii na: <https://www.justice.gov.sk/Stranky/Nase-sluzby/Nase-projekty/Budovanie%20a%20posilnenie%20alternat%C3%ADvneho%20rie%C5%A1enia%20s%C3%BAdných%20sporov/-Budovanie-a-posilnenie-alternativneho-riesenia-sudnych-sporov.aspx> citované 25. augusta 2021.

6. Štádium 1: Oznámenie trestného činu

Všeobecný úvod

Oznámenie trestného činu je samostatnou fázou mimo formálneho rozsahu trestného konania v užšom zmysle.⁸⁷ Trestné konanie v užšom zmysle slova, konkrétne jeho prípravné štádium,⁸⁸ sa vždy začína rozhodnutím alebo neodkladným úkonom orgánu činného v trestnom konaní (polície alebo prokurátora),⁸⁹ nie trestným oznámením. Trestné oznámenie môže podať ktokoľvek, nielen obeť, ale každý, kto sa domnieva, že má vedomosť o spáchaní trestného činu. Trestné oznámenie nemožno podať anonymne. Polícia však nie je pri začatí trestného konania v užšom zmysle slova závislá od trestného oznámenia, a preto sa aj anonymné trestné oznámenie môže stať podnetom na začatie trestného vyšetrovania, ak vyvolá dôvodné podozrenie, že bol spáchaný trestný čin.⁹⁰ Trestné oznámenie možno podať písomne, ústne alebo elektronicky s kvalifikovaným elektronickým podpisom.⁹¹ Ak je trestné oznámenie podané ústne, oznamovateľ by mal byť vypočutý o okolnostiach, za ktorých bol trestný čin spáchaný, o osobných pomeroch osoby, proti ktorej sa trestné oznámenie podáva, o dôkazoch a výške škody a iných následkoch spôsobených trestným činom; ak je oznamovateľ zároveň poškodeným alebo jeho splnomocnencom, musí byť vypočutý aj o tom, či žiada, aby súd rozhodol o jeho nároku na náhradu škody spôsobenej trestným činom. Výsluch oznamovateľa by sa mal uskutočniť tak, aby poskytol podklady pre ďalšie konanie. Oznamovateľ môže požiadať, aby jeho totožnosť nebola uvedená v trestnom oznámení. Materiály umožňujúce zistiť totožnosť takéhoto oznamovateľa sa uložia na prokuratúre. Do spisu sa vkladajú len s jeho súhlasom.⁹²

Oznamovateľ by mal dostať písomné potvrdenie o podaní oznámenia, ktoré obsahuje čas a miesto podania, názov orgánu, ktorý trestné oznámenie prijal a základné skutočnosti trestného oznámenia. Ak obeť podala trestné oznámenie ústne, policajt alebo prokurátor poskytne obeti na požiadanie odpis zápisnice o oznámení.⁹³ Orgány činné v trestnom konaní môžu trestné oznámenie postúpiť inému orgánu, odložiť ho alebo odmietnuť a obeť alebo oznamovateľ môžu proti takémuto rozhodnutiu podať sťažnosť.

Štádium oznámenia trestného činu môže byť náročné, najmä pre obzvlášť zraniteľné obeť, keďže mnohé opatrenia môžu byť k dispozícii až po začatí trestného konania v užšom zmysle, t. j. od začiatku trestného stíhania. Osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sú tu preto mimoriadne závislé od orgánov činných v trestnom konaní a ich činnosti a ak tieto orgány nepostupujú správne, od neformálnej podpory, ktorá nemusí byť vždy dostupná, najmä ak nie sú obeťami domáceho alebo genderovo podmieneného násillia (pozri kapitolu 5 vyššie).

⁸⁷ Trestný poriadok, §§ 196-198.

⁸⁸ Tamtiež, § 10 ods. 14.

⁸⁹ Tamtiež, § 199 ods. 1.

⁹⁰ Tamtiež, § 62 ods. 3.

⁹¹ Tamtiež, § 62 ods. 1. Pozri tiež informácie na webovej stránke ministerstva spravodlivosti, ktorá je k dispozícii na: <https://www.justice.gov.sk/Stranky/Ministerstvo/Pomoc-obetiam/Pre-obete/Co-je-to-trestne-konanie/Ako-sa-zacina-trestne-konanie.aspx> citované 13. decembra 2021.

⁹² Trestný poriadok, § 62 ods. 2.

⁹³ Tamtiež, § 196 ods. 1.

Poskytovanie informácií obetiam s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím

A) Rámec

Zdá sa, že slovenský právny poriadok implementuje článok 4 Smernice správne,⁹⁴ len s výnimkou informácií podľa článku 4 ods. 1 písm. e) Smernice - ako a za akých podmienok možno dosiahnuť náhradu škody. Podľa slovenského právneho poriadku musia orgány činné v trestnom konaní poskytnúť obeti len informácie o postupoch súvisiacich s uplatnením nároku na náhradu škody v trestnom konaní.⁹⁵ Na druhej strane, neexistuje formálna požiadavka, aby bola obeť informovaná o štátnom mechanizme odškodňovania obetí trestných činov. Takáto povinnosť sa ukladá len registrovaným osobám a organizáciám poskytujúcim pomoc obetiam trestných činov,⁹⁶ ale právny poriadok, žiaľ, nezaručuje, že tieto služby budú dostupné pre všetky kategórie obetí. Preto môže ľahko vzniknúť biele miesto, ktoré bude znamenať, že vo vzťahu k niektorým obetiam nebude existovať subjekt, ktorý by bol zodpovedný za poskytovanie informácií o tejto možnosti. Tento stav je o to menej pochopiteľný, že od 1. júla 2021⁹⁷ nadobudla účinnosť posledná novela zákona o obetiach, ktorá umožňuje obetiam požiadať o odškodnenie od štátu za stanovených podmienok nielen po skončení trestného konania, ale aj počas neho.⁹⁸

Slovenský právny poriadok nevyžaduje, aby boli obeti pri jej prvom kontakte s orgánmi činnými v trestnom konaní nevyhnutne poskytnuté všetky v zákone uvedené informácie, ale vyžaduje, aby tieto orgány zohľadnili oprávnené potreby obeť vrátane jej veku, rozumovej a vôľovej vyspelosti, zdravotného stavu vrátane duševného stavu a povahy trestného činu.⁹⁹ Zároveň sa od policajta alebo prokurátora vyžaduje, aby poskytli obeti súčinnosť pri kontaktovaní subjektov poskytujúcich pomoc obetiam trestných činov.¹⁰⁰ Poskytnutie takejto pomoci však závisí od žiadosti obeť.

B) Implementácia

Praktická implementácia príslušných ustanovení zákona o obetiach sa však javí ako problematická. Hoci právny rámec nielen umožňuje, ale aj vyžaduje maximálnu individualizáciu informácií poskytovaných obeť¹⁰¹, prax sa väčšinou spolieha na univerzálne poučenia, ktoré sú veľmi obsiahle a formulované v právnom jazyku, ktorý je ťažko zrozumiteľný aj pre obeť bez mentálneho alebo psychosociálneho postihnutia. V praxi veľmi závisí od osobnosti konkrétneho policajta, ako veľmi sa snaží vysvetliť obsah formulára obeť. Žiaľ, stále existujú príklady zlých postupov a obeť, ktoré čelia štrukturálnej diskriminácii, môžu byť v tomto ohľade obzvlášť zraniteľné.

„Ja som sa stal advokátom v čase, keď bol ten zákon v praxi. Nevieť posúdiť, ako to bolo v praxi predtým, či sa niečo zmenilo. Ja to nejako nepocítujem, že by ten zákon bol. Keďže som sa už predtým stretol so zastupovaním obeť v trestnom konaní, nevidím tam veľký rozdiel v prístupe. Na začiatku pri prvom výsluchu alebo pri podaní trestného oznámenia sa prikladá ten lajster papierov - tie papiere, kde

⁹⁴ Zákon o obetiach, § 4 ods. 2 a 3.

⁹⁵ Tamtiež, § 4 ods. 2 písm. j).

⁹⁶ Tamtiež, § 4 ods. 5 písm. b).

⁹⁷ Zákon č. 217/2021 Z. z.

⁹⁸ Zákon o obetiach, nový § 11 ods. 3.

⁹⁹ Tamtiež, § 4 ods. 2.

¹⁰⁰ Tamtiež, § 4 ods. 4.

¹⁰¹ Tamtiež, § 4 ods. 1 v spojení s § 3 ods. 4.

sú všetky tie poučenia a tak ďalej a tak ďalej. Inak však orgány činné v trestnom konaní to skôr nechávajú na tých ľuďoch, nech si to prečítajú sami. A čo mám skúsenosť s tými rómskymi komunitami, oni to nečítajú, ani keď sú často v pozícii obvineného, čo je ten horší prípad. Len niečo podpíšu, ale nie je tam daná tá informovanosť. Nie vždy, ale často je to tak. Ak je tu nejaký splnomocnenec poškodeného, zvyčajne povie: „No, on vás poučí.“ Že to presunú na advokáta.“

advokát so skúsenosťami so zastupovaním obetí trestných činov

„Žiadna obeť nie je schopná porozumieť a prečítať si (miniatúrny) text poučenia, ktorý dostane na polícii. Už len prísť na políciu a podať výpoveď je pre obeť trauma. Zostáva už len priateľným a empatickým spôsobom komunikovať s obeťou a postupne jej vysvetliť, na čo má právo. Treba to robiť citlivo, pretože to pre ňu môže byť vyčerpávajúce atď. Nemusí byť ani chybou polície, že obeť hneď nepochopí poučenia a postupy, pretože je traumatizovaná.“

koordinátor kontaktného miesta pre obeť [informačné kancelárie pre obeť]

Povinnosť zohľadniť vek osoby, jej rozumovú a vôľovú vyspelosť a jej zdravotný stav vrátane psychického stavu môže byť v prostredí, kde prevláda medicínsky prístup k postihnutiu, vnímaná ako dôvod neposkytnúť obeť žiadne informácie, a to ani vo forme poučovacieho formulára, s odôvodnením, že obeť by mu aj tak nerozumela. Takúto skúsenosť mala jedna z obetí s mentálnym postihnutím, ktorá nahlásila krádež vo svojom byte.

"Trestný čin som nahlásil sám. Polícia najprv prišla do môjho bytu. Nepamätám si, či som dostal formulár s poučením alebo kópiu oznámenia." [Komentár sociálnej pracovníčky poskytujúcej mužovi podporu, ktorá bola jeho procesným opatrovníkom v trestnom konaní: „Všetko, čo máme v spise, nám bolo doručené poštou. Klient s najväčšou pravdepodobnosťou nedostal formulár s pokynmi. A keby ho len požiadali, aby ju podpísal, nevedel by, čo podpisuje."]

obeť s mentálnym postihnutím a jeho sociálna pracovníčka

Okrem toho právny systém nemusí byť dostatočne účinný v prípadoch, keď obeť oznámi trestný čin písomne, najmä ak je trestné oznámenie odmietnuté ako nepodložené podozrenie bez osobného kontaktu s obeťou. Táto prax môže byť bežná v prípadoch štrukturálneho násillia voči ľuďom s postihnutím v psychiatrických alebo sociálnych zariadeniach, najmä ak násillie spočíva v zaobchádzaní, ktoré je akceptované vnútroštátnym právnym poriadkom, ako je napríklad používanie obmedzovacích prostriedkov, vrátane posteľných sietí v psychiatrických nemocniciach atď. (pozri prípadovú štúdiu nižšie).

Projekt, ktorý v súčasnosti realizuje ministerstvo vnútra, môže ponúknuť sľubnú prax, najmä pokiaľ ide o zriadenie kontaktných miest pre obeť (informačné kancelárie pre obeť), ktoré sú otvorené pre všetky skupiny obetí. Hoci môžu slúžiť len ako miesta, kde obeť môžu získať základné informácie a kontakty na iné zdroje podpory, môžu aspoň do určitej miery nahradiť absenciu siete podporných organizácií pre iné skupiny obetí ako deti a ženy, ktoré sú obeťami domáceho alebo genderovo podmieneného násillia. Koordinátori a asistenti pracujúci na týchto kontaktných miestach potvrdili, že napriek tomu, že to nie je až také bežné, sa na nich už obrátili ľudia s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím alebo ich príbuzní. Žiaľ, informácie o týchto kontaktných miestach nie sú zahrnuté v oficiálnom formulári pre obeť, pretože polícia interpretuje svoju povinnosť informovať o orgánoch pomoci obetiam veľmi rigidne, takže táto povinnosť zahŕňa len informácie

o organizáciách a jednotlivcoch, ktorí sú zapísaní v registri ministerstva spravodlivosti. Koordinátori a asistenti pracujúci na kontaktných miestach pre obeť však potvrdili, že v niektorých prípadoch boli obeť odkázané na ich kanceláriu políciou, hoci tieto prípady sú stále skôr zriedkavé. Okrem toho ministerstvo vnútra šíri informácie o kontaktných miestach pre obeť a o podpore, ktorú môžu obeť poskytnúť, prostredníctvom rôznych médií vrátane rozhlasu, sociálnych médií (napr. Facebook), ako aj prednášok určených špecifickým skupinám obzvlášť zraniteľných obeť, ako sú starší ľudia atď. Projekt sa zatiaľ výraznejšie nezameriava na obeť s postihnutím, medzi ktorými môže byť povedomie o informačných kanceláriách vo všeobecnosti stále nízke, hoci takéto kancelárie by mohli užitočne podporiť poskytovanie informácií týmto obeť.

„Vo všeobecnosti obeť nemajú prehľad o právach a následných postupoch trestného konania. Treba im to naozaj vysvetliť. Na polícii sú obeť v akútnom strese a všetky úkony a procesy sú nezrozumiteľné, je to príliš veľa informácií naraz, formulár je obsiahly. Často sa stáva, že klient sa po výsluchu na polícii vráti - všetkému nerozumie, nerozumie poučovaciemu formuláru ... Ľudia idú tam, kde boli prvýkrát prijatí pozitívne.“

koordinátori a asistenti koordinátora kontaktných miest pre obeť

Ďalšie príklady dobrej praxe možno nájsť v oblasti boja proti obchodovaniu s ľuďmi. Slovensko zriadilo Národný referenčný mechanizmus, sieť príslušných organizácií a orgánov zaobchádzajúcich s obeťami obchodovanie s ľuďmi¹⁰², a má program podpory pre tieto obeť. Obeť obchodovania s ľuďmi polícia často priamo odkazuje na príslušné podporné subjekty vrátane organizácií poskytujúcich pomoc obeť a poskytovateľov sociálnych služieb, ktoré im môžu poskytnúť primerané úpravy a potrebnú psychologickú podporu. Program zohráva dôležitú úlohu aj v prípade obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, keďže ľudia s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sa často stávajú obeťami obchodovania s ľuďmi.

„Spolupracujeme s ministerstvom vnútra prostredníctvom Slovenskej katolíckej charity. A keď zistia alebo im nahlásia, že je tam dievča, tak nás kontaktujú a pýtajú sa, či máme miesto, čo máme, lebo sme v projekte a musíme ho mať. Potom tie dievčatá berieme k nám. A potom sa začína uzdravovanie.“

sociálna pracovníčka pobytovej sociálnej služby pre ženy

„Obeť prichádzajú v zuboženom stave, sú to ľudia, ktorí prepadnú akoukoľvek inou pomocou, aj napríklad pomocou rodiny. Spolupracujeme s políciou. Sme zdrojovou krajinou, obeť sú zvyčajne obchodované do Spojeného kráľovstva, Nemecka a Rakúska. Obracia sa na nás polícia, konzuláty, spolupracujeme aj s britskými organizáciami. Zriedkavejšie nás kontaktujú nemocnice. Pamätám si, že jednu obeť kontaktoval slovenský lekár z Nemecka alebo Rakúska. Niektoré obeť sa nám ozvú prostredníctvom našej linky pomoci, ale obeť so zdravotným postihnutím sa zvyčajne neozvú - nemôžu sa ozvať sami. To je azda jediný rozdiel týkajúci sa obeť so zdravotným postihnutím.“

právnička organizácie poskytujúcej podporu obeť obchodovania s ľuďmi

¹⁰² Ďalšie informácie sú k dispozícii: https://www.minv.sk/swift_data/source/mvsvr/obchodovanie_ludmi/2020/NRM_final_2020.pdf.

Komunikácia s obeťami s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím

A) Rámec

Slovenský právny poriadok sa zdá byť pomerne otvorený komunikačným potrebám osôb s postihnutím, hoci povinnosť prispôbiť sa takejto osobe formuluje len na úrovni všeobecných zásad. Zákon o obetiach ako jednu zo základných zásad ochrany a podpory obetí stanovuje, že všetky orgány činné v trestnom konaní a súdy musia obeť informovať o jej právach jednoduchým a pre obeť zrozumiteľným spôsobom s prihliadnutím na ťažkosti, ktoré má táto osoba s porozumením alebo komunikáciou, ktoré vyplývajú z postihnutia, znalosti jazyka alebo obmedzenej schopnosti obeť vyjadrovať sa.¹⁰³ Neexistujú však žiadne osobitné pravidlá, ktoré by túto všeobecnú zásadu spresňovali, najmä pokiaľ ide o štádium oznámenia trestného činu. Napríklad právo na tlmočenie je koncipované úzko a zahŕňa len potrebu tlmočenia z cudzieho jazyka a do cudzieho jazyka, ale nie potrebu špecifickej komunikačnej podpory pre osoby s postihnutím, ktoré sa môžu vyjadrovať veľmi špecifickým spôsobom. Najväčšou slabinou slovenského právneho systému je, že fáza oznámenia trestného činu zostáva prakticky bez osobitných opatrení na podporu komunikácie s obeťami so špecifickými potrebami v tejto oblasti. Implementácia Smernice sa niesla najmä v duchu osobitnej ochrany obetí pred sekundárnou alebo opakovanou viktimizáciou. Primárnym účelom všetkých opatrení prijatých na podporu komunikácie s obeťou je teda ochrana obeť počas vyšetrovacieho procesu a nie zabezpečenie jej aktívnej účasti na konaní, vrátane fázy oznámenia trestného činu. Jedným z týchto opatrení je napríklad povinné využitie psychológa pri výsluchu, ale toto opatrenie sa uplatňuje len vtedy, keď je obeť vypočúvaná ako svedok po tom, ako polícia rozhodla o začatí trestného stíhania.¹⁰⁴ Žiaľ, mnohé trestné oznámenia podané osobami s postihnutím alebo v ich mene sú odmietnuté a trestné stíhanie sa v týchto prípadoch nikdy nezačne. Neexistuje žiadna povinnosť upravovať úradné rozhodnutia orgánov činných v trestnom konaní do podoby zrozumiteľnej pre obeť. Tieto dokumenty vrátane odmietnutia veci sú formulované právnym jazykom. Obsahujú informácie o opravnom prostriedku, ktoré sú však tiež uvedené v právnom jazyku.

Tento problém úzko súvisí s problémom nedostatočného rámca pre poskytovanie podpory zo strany iných osôb obeťami, ktoré takúto podporu potrebujú na pochopenie dokumentov a uplatnenie svojich procesných práv vrátane práva podať sťažnosť proti uzneseniu polície či prokurátora o odmietnutí veci. Osobe môžu, samozrejme, pomôcť organizácie poskytujúce pomoc obeťami trestných činov. Bohužiaľ, tie nemusia byť vždy dostupné pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, najmä ak nie sú obeťami domáceho alebo genderovo podmieneného násillia. Alternatívne môžu osoby s mentálnym a/alebo psychosociálnym postihnutím využiť neformálnu podporu svojich blízkych alebo sociálnych služieb, s ktorými sú v kontakte, ale títo zvyčajne nie sú odborníkmi na trestné právo a práva obeť, a preto nemusia byť vždy schopní poskytnúť obeť adekvátnu pomoc. Ak však obeť nemá žiadnu podporu, môže zostať odkázaná sama na seba.

Trestný poriadok pozná prakticky len jeden mechanizmus pre osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ktoré potrebujú podporu inej osoby, aby mohli prakticky a účinne uplatňovať svoje procesné práva: opatrovníctvo. Vzhľadom na to, že tento mechanizmus je založený na zásadách zástupného rozhodovania, je v rozpore s právom osôb s postihnutím na rovnosť pred zákonom podľa článku 12 CRPD a na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 CRPD. Okrem toho,

¹⁰³ Zákon o obetiach, § 3 ods. 4.

¹⁰⁴ Trestný poriadok, § 134 ods. 4.

ani tento mechanizmus, akokoľvek nelegitímny z hľadiska CRPD, nie je prístupný každej osobe s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, najmä vo fáze oznámenia trestného činu. Právny systém je založený na pravidle, že ak je spôsobilosť na právne úkony osoby obmedzená, zastupuje ju opatrovník ustanovený civilným súdom.¹⁰⁵ Samotný trestný súd môže osobe ustanoviť opatrovníka, ale takéto ustanovenie by sa nemalo uskutočniť pred vydaním policajného uznesenia o začatí trestného stíhania, t. j. nie v štádiu oznámenia trestného činu.¹⁰⁶ Osoba s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ktorá nemá opatrovníka, pretože jej spôsobilosť na právne úkony nebola obmedzená, ale ktorá potrebuje podporu inej osoby, aby pochopila právne dokumenty vydané políciou a podala sťažnosť proti rozhodnutiu polície či prokurátora o nezačatie trestného stíhania, pravdepodobne nedostane žiadnu formu podpory.

Okrem toho, nie je k dispozícii bezplatné právne zastupovanie pred prípravným konaním.¹⁰⁷ To môže výrazne sťažovať prístup k účinnému a praktickému výkonu procesných práv obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, a to aj v prípade, že ich zastupuje opatrovník. Ako už bolo uvedené vyššie, opatrovníctvo je samo o sebe hlboko chybným inštitútom, keďže je založené na zástupnom rozhodovaní. Už len z tohto dôvodu je problematické. Tento systém sa spolieha na to, že obeť zastupuje iná osoba, ktorá nie je viazaná pokynmi a vôľou obeť. Okrem toho táto osoba zvyčajne nie je odborníkom v oblasti práva; opatrovníkom môžu byť veľmi často príbuzní obeť, iné blízke osoby obeť alebo sociálni pracovníci, vrátane sociálnych pracovníkov inštitúcie, v ktorej obeť žije.¹⁰⁸ Nemusia byť kvalifikovaní na to, aby obeť primerane zastupovali vo fáze oznámenia trestného činu a v prípade potreby napadli rozhodnutie polície alebo prokurátora o nezačatie trestného stíhania podaním sťažnosti.

Polícia môže mať interné usmernenia o tom, ako zaobchádzať s obzvlášť zraniteľnými obeťami pri podávaní trestných oznámení, ale tieto usmernenia nie sú verejne dostupné. Ako bolo uvedené v kapitole 5, Inštitút pre výskum práce a rodiny prostredníctvom Koordinačno-metodického centra pre prevenciu násillia na ženách (projekt Zastavme násillie¹⁰⁹) zverejnil metodiku pre kontakt s obeťami trestných činov.

B) Implementácia

Prax ukazuje, že vo vzťahu k obeťam trestných činov s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sa všeobecné zásady nie vždy dodržiavajú, najmä vo fáze podávania oznámení. Samozrejme, závisí to od povahy trestného činu, ktorý osoba oznamuje. Oznámenie činov, ktoré nepochybne môžu predstavovať trestný čin, môže byť pre osobu s postihnutím jednoduchšie ako oznámenie činov, ktoré je buď ťažké dokázať, alebo ktoré zodpovedajú konvenčnému pohľadu orgánov činných v trestnom konaní na to, čo je trestný čin. V oboch týchto prípadoch môže byť oznámenie podané obeťou s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím alebo v jej mene ľahko odmietnuté a tejto osobe nemusí byť dokonca poskytnutá žiadna osobitná forma komunikačnej podpory. Môže mu byť doručené len uznesenie o odmietnutí, čo môže byť bežná prax, najmä ak sa oznámenie týka štrukturálneho násillia, ktoré orgány činné v trestnom konaní považujú za legitímne (pozri prípadovú štúdiu).

¹⁰⁵ Tamtiež, § 48 ods. 1.

¹⁰⁶ Trestný poriadok stanovuje, že opatrovník sa najprv ustanoví pre štádium trestného stíhania, ktorá sa začína rozhodnutím orgánov činných v trestnom konaní. – Pozri tamtiež, § 48 ods. 2 v spojení s § 10 ods. 14.

¹⁰⁷ Tamtiež, § 47 ods. 6.

¹⁰⁸ Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník, § 27 ods. 3.

¹⁰⁹ Webová stránka projektu je k dispozícii na adrese: <https://www.zastavmenasillie.gov.sk/> citované 23. augusta 2021.

„Pán Y bol podvedený „priateľom“, ktorý si z jeho bytu odniesol približne 3 000 až 3 500 EUR v hotovosti. Nebolo proti nemu vedené žiadne trestné stíhanie. Polícia tvrdila, že ak pán Y pustil „priateľa“ do bytu, nemohla s tým nič robiť. Pán Y bol na policajnej stanici dvakrát, druhýkrát som išla s ním. Odmietli nás už na vrátnici.“

sociálna pracovníčka sociálnej služby pre osoby s mentálnym postihnutím, obeť bola pri rozhovore prítomná

Okrem toho môže byť pre mnohé obeť ťažké oznámiť trestný čin, ak sa môžu stretnúť s odmietnutím na základe spoločenských stereotypov. To sa môže týkať napríklad obetí domáceho násillia, nielen obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.

„Povedala by som, že je to prípad od prípadu. Nemôžete zovšeobecňovať, je to policajt od policajta. Stretli sme sa s reakciami, ktoré boli posmešné aj veľmi chápané. Na túto otázku vám nemôžem odpovedať. Nie je policajt ako policajt, nie je človek ako človek. Nevieť to presne vyjadriť. Mám i dobré skúsenosti i veľmi dobré skúsenosti a boli policajti, ktorí boli skvelí a robili veci nad rámec svojich povinností, a bolo to veľmi príjemné. Ale mám i skúsenosti, že nás pomaly otočili vo dverách a chceli nás poslať preč a nedovolili nám podať trestné oznámenie, čo som považovala za nezmysel, že sme sa museli predierať cez obvodné oddelenie, aby sme mohli podať trestné oznámenie. Chceli nás vrátiť späť. Tieto veci sú veľmi prekvapujúce, zarážajúce.“

sociálna pracovníčka organizácie poskytujúci podporu ženám, ktoré sú obeťami domáceho násillia

Obeť má právo podať sťažnosť proti uzneseniu o odovzdaní veci inému orgánu, odložení veci alebo odmietnutí veci, musí však dodržať zákonné požiadavky na formu sťažnosti. Ak tak neurobí, bude jej zaslané oficiálne poučenie o týchto požiadavkách a jej povinnosti ich splniť, inak jej sťažnosť nebude vybavená (pozri prípadovú štúdiu).

Je potrebné poznamenať, že obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím nemusí mať nevyhnutne k dispozícii žiadnu podporu, ktorá by jej pomohla podať sťažnosť. Keďže na Slovensku neexistuje systematická záruka prístupu k podporným službám a právnej pomoci pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, je postavenie týchto obetí veľmi neisté, pretože pre ne môže byť prakticky nemožné brániť sa proti rozhodnutiu o nezačatí trestného stíhania.

Prípadové štúdie

1) PRÍPAD 1

Pani X je tridsaťosemročná žena s mentálnym postihnutím a autizmom. V roku 2012 bola hospitalizovaná v psychiatrickej nemocnici a počas tejto hospitalizácie bola umiestnená na sieťové lôžko a podrobená chemickým obmedzeniam.¹¹⁰ Neskôr nemocnica poprela, že by pani X bola umiestnená na sieťové lôžko, hoci táto informácia bola súčasťou jej prepúšťacej správy. Nemocnica vo svojej oficiálnej odpovedi na žiadosť opatrovníčky výslovne uviedla, že pani X nikdy neumiestnili

¹¹⁰ Tieto praktiky sú stále povolené podľa slovenského práva - nie priamo podľa príslušného zákona [zákon č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov], ale podľa odborného usmernenia Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky č. 13787/2009 – OZS z 27. mája 2009 k používaniu obmedzovacích prostriedkov u pacientov v zdravotníckych zariadeniach poskytujúcich psychiatrickú starostlivosť.

na sieťové lôžko a že takýto postup nebol zaznamenaný v jej dokumentácii. Matka pani X, ktorá konala ako jej opatrovníčka, sa snažila získať viac informácií, chcela brániť práva svojej dcéry, ale nemocnica s ňou odmietla zodpovedajúcim spôsobom komunikovať.

„Nikto nám vtedy nepomohol. V nemocnici sa nenašla jediná osoba, ktorá by potvrdila, že takéto zaobchádzanie je neprípustné. Nemala som sa o tom s kým porozprávať. Nepoznala som žiadneho právnik, ktorý by sa venoval právam pacientov. Som na invalidnom dôchodku, nemám žiadne kontakty.“

matka a opatrovníčka pani X

Matke pani X sa nakoniec podarilo nadviazať kontakt s právnikom, ktorý sa špecializuje na litigáciu v oblasti ľudských práv s osobitným dôrazom na práva osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím. Tento právnik pomohol pani X a jej matke podať trestné oznámenie. Ten však pani X formálne nezastupoval, takže polícia nemohla vedieť, že pani X je v kontakte s profesionálom, ktorý by jej mohol poskytnúť potrebné informácie a podporu pri uplatňovaní jej procesných prá. Trestné oznámenie bolo podané písomne v roku 2018, po nadobudnutí účinnosti zákona o obetiach. V trestnom oznámení sa s podporou príslušného medzinárodného práva v oblasti ľudských práv argumentovalo, že používanie sieťových lôžok porušuje absolútne právo osoby nebyť mučená alebo podrobená neľudskému alebo ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestu. Vnútroštátne právne predpisy, ktoré ustanovujú trestný čin mučenia a iného neľudského alebo krutého zaobchádzania,¹¹¹ sa musia vykladať v súlade s medzinárodným právom, a preto sa mali uplatniť na prípad pani X.

Medzi pani X alebo jej matkou, ktorá vystupovala ako jej opatrovníčka, a políciou nedošlo k jedinému kontaktu. Polícia poslala matke pani X len uznesenie o odmietnutí veci. Vo svojom rozhodnutí informovala matku pani X, že za účelom posúdenia opodstatnenosti trestného oznámenia si vyžiadala nemocničnú správu o hospitalizácii pani X, ktorá podľa nej korešpondovala s prepúšťacou správou a so záverom, že pani X nebola počas hospitalizácie v roku 2012 umiestnená na sieťovom lôžku. Okrem toho polícia uviedla niektoré argumenty v prospech záveru, že používanie sieťových lôžok nie je v rozpore s ľudskými právami a v niektorých prípadoch a za určitých podmienok môže byť zákonné a odôvodnené.

Policajnú uznesenie obsahuje presné citácie príslušných ustanovení Trestného poriadku a ďalší odborné pojmy trestného práva. V závere je matke pani X adresované poučenie v jednej vete, že proti tomuto uzneseniu možno podať sťažnosť, ktorú je potrebné podať do troch dní vyšetrovateľovi. Nie sú tu žiadne informácie o právach obetí podľa zákona o obetiach ani o subjektoch poskytujúcich pomoc obetiam trestných činov.

S podporou vyššie uvedeného právnik špecializujúceho sa na ľudské práva matka podala sťažnosť proti policajnému uzneseniu, opäť písomne. Sťažnosťou sa zaoberala prokurátorka a opäť nedošlo k žiadnemu priamemu kontaktu s pani X alebo jej matkou. Matke bolo doručené len písomné rozhodnutie o zamietnutí sťažnosti, opäť formulované tradičným právnym jazykom. Jediná informácia, ktorú dostala na konci rozhodnutia, bola, že proti tomuto rozhodnutiu nie je prípustná sťažnosť.

¹¹¹ Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon, § 420. Podľa tohto zákonného ustanovenia sa trestného činu mučenia a iného neľudského alebo krutého zaobchádzania dopustí ten, kto v súvislosti s výkonom právomoci orgánu verejnej moci, z jeho podnetu alebo s jeho výslovným alebo tichým súhlasom inému týraním, mučením alebo iným neľudským alebo krutým zaobchádzaním spôsobí telesné alebo duševné utrpenie. Za tento trestný čin hrozí trest odňatia slobody od 2 do 6 rokov.

Vďaka podpore uvedeného právnikovi matka podala v mene svojej dcéry ústavnú sťažnosť na Ústavný súd, ale aj on jej sťažnosť odmietol a konštatoval, že k porušeniu základných práv a slobôd pani X nedošlo. Ústavný súd poukázal na svoju subsidiárnu rolu a argumentoval, že:

„Kedže sťažovateľka mala možnosť domáhať sa nápravy tvrdeného porušenia svojich práv sťažnosťou podanou podľa ustanovení Trestného poriadku proti napadnutému uzneseniu okresného riaditeľstva, pričom tento právny prostriedok aj využila, ústavný súd vo vzťahu k tomuto uzneseniu nemá právomoc na jeho preskúmanie.“

Pokiaľ ide o argument, že bolo porušené právo pani X na účinné vyšetrenie zlého zaobchádzania, Ústavný súd uviedol, že práva podľa článku 8 Európskeho dohovoru o ľudských právach len výnimočne vyžadujú trestnoprávnu ochranu.

„Ústavný súd konštatuje, že sťažovateľkou tvrdený zásah, ktorý mal spočívať v jej umiestnení do sieťovej postele, nebol v rozhodnom čase jej hospitalizácie (...) nezákonným postupom zo strany Psychiatrickej nemocnice (...). Sama sťažovateľka v ústavnej sťažnosti uviedla, že predmetnú formu tzv. mechanickej reštrikcie domáca právna úprava pripúšťa v kontexte poskytovania psychiatrickej starostlivosti. (...) keďže nemožno tvrdiť, že ošetrojúci lekár, ktorý rozhodol o umiestnení pacientky do sieťovej postele, konal v úmysle spôsobiť jej telesné alebo duševné utrpenie.“

Uznesenie Ústavného súdu ukazuje, prečo polícia ani prokurátorka nevyvinuli žiadnu snahu osloviť pani X a zaobchádzať s ňou ako s obeťou trestného činu so všetkými právami podľa zákona o obetiach, ktorý bol v danom čase už účinný. Štrukturálna povaha namietaného trestného činu a skutočnosť, že táto prax bola podľa vnútroštátneho práva povolená, im umožnili pomerne ľahko odmietnuť, že by predmetná prax mohla mať akýkoľvek trestnoprávny rozmer. Ani sa nepokúsili vypočúť si skúsenosti pani X a zistiť okolnosti jej umiestnenia do sieťového lôžka. Vychádzali len zo správy nemocnice a vnútroštátneho právneho poriadku. Pre pani X to znamenalo nielen odmietnutie prístupu k spravodlivosti, ale aj odmietnutie prístupu k akejkoľvek pomoci, ktorá by mala byť dostupná obetiam trestných činov, a to napriek skutočnosti, že ujma, ktorú utrpela, nemusela byť menej závažná ako ujma spôsobená bežnými trestnými činmi.

Polícia a prokurátorka svojím prístupom k pani X konali v rozpore s jednou zo základných zásad zákona o obetiach, ktorou je prezumpcia postavenia obeť vždy, keď osoba tvrdí, že sa stala obeťou trestného činu, kým sa nepreukáže opak.¹¹²

2) PRÍPAD 2

Pani X mala ďalšiu skúsenosť s neprístupnosťou systému trestnej spravodlivosti, opäť v súvislosti so zlým zaobchádzaním v zariadení pre osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím. V roku 2015, ešte pred prijatím zákona o obetiach, podala jej matka ako jej opatrovníčka v jej mene trestné oznámenie, v ktorom tvrdila, že pani X bola v sociálnom zariadení, kde žila, dlhodobo a opakovane bitá, vrátane bitia palicami a fackovania. Najmenej šesťkrát bola zviazaná v kazajke, ostatní klienti boli nabádaní, aby ju bili, zamestnanci ju nechali spať na zemi a na noc ju zamykali v izbe. Personál tiež pani X podával nesprávne indikované psychiatrické lieky.

¹¹² Zákon o obetiach, § 3 ods. 1.

V tomto prípade pani X podala trestné oznámenie spolu so svojou matkou, ktorá konala ako jej opatrovníčka, ústne.

„Trestné oznámenie sme podali tak, že som zavolala na políciu, že prideme. Požiadala som, či by rozhovor s mojou dcérou mohla viesť žena, čo mi bolo umožnené. Potom sme s dcérou nasadli do taxíka a išli sme. Potom nás opäť zavolali, tentoraz na kriminálnu políciu. Už tam bol vyšetrovateľ a zapisovateľka. Požiadala som o psychológa, ale vyšetrovateľ povedal, že ten u toho nemusí byť.“

matka a opatrovníčka pani X

V štádiu oznámenia trestného činu, v ktorom sa rozhoduje o tom, či sa trestné stíhanie začne, polícia vypočula riaditeľku zariadenia, ktorá poprela akékoľvek podozrenia uvedené v trestnom oznámení. Polícia tiež zhromaždila všetky dokumenty týkajúce sa sťažností na zariadenie, ktoré matka pani X podala na ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny a na samosprávny kraj, ktorý bol zriaďovateľom zariadenia. Polícia vychádzala zo zistení týchto orgánov a dospela k záveru, že „bez dôvodných pochybností“ pani X nebola vystavená opísanému zlému zaobchádzaniu, a preto sa podozrenie zo spáchania trestného činu týrania blízkej a zverenej osoby¹¹³ alebo iného trestného činu podľa Trestného zákona ukázalo ako neopodstatnené. Polícia preto vydala uznesenie, ktorým vec odmietla. Policajné uznesenie bolo doručené matke pani X ako jej opatrovníčke v písomnej forme poštou. V závere obsahovalo informáciu, že proti uzneseniu je prípustná sťažnosť, ktorú je potrebné podať do troch dní na políciu.

Matka pani X podala proti policajnému uzneseniu sťažnosť, ale prokurátor ju považoval za nedôvodnú a zamietol ju. Prokurátor dospel k záveru, že „vyšetrovateľ (...) zabezpečil viacero listinných podkladov. Vyplýva z nich, že tvrdenia oznamovateľky už boli riadne a dôsledne príslušnými kontrolnými orgánmi prešetrované, pričom nebola potvrdená ich pravdivosť.“ Rozhodnutie prokurátora je formulované štandardným právnym jazykom a v jeho závere bolo poučenie, že proti rozhodnutiu nie je prípustná sťažnosť.

Matka pani X následne zavolala na národnú linku pre týrané ženy a deti. Následne jej bolo písomne oznámené, že záznam jej telefonátu bol postúpený ako trestné oznámenie príslušnej okresnej prokuratúry. Ďalším listom bola matka pani X informovaná, že jej trestné oznámenie je duplicitné, keďže polícia aj prokurátor už o ňom rozhodli.

Matka pani X opäť zavolala na národnú linku a požiadala o preskúmanie postupu okresnej prokuratúry. Krajská prokuratúra jej zaslala poučenie, opäť formulované štandardným právnym jazykom s citáciami príslušných zákonných ustanovení, v ktorom ju informovala o neprípustnej forme jej žiadosti, ktorú mala podať buď ústne na prokuratúre, alebo písomne. Matka pani X bola teda informovaná, že krajská prokuratúra sa bude jej žiadosťou zaoberať len vtedy, keď ju podá ústne alebo písomne.

Matka pani X potom podala písomnú žiadosť a bola čiastočne úspešná. Krajská prokuratúra zistila, že okresná prokuratúra nedostatočne prešetrila tvrdenia týkajúce sa obmedzenia osobnej slobody pani X - jej uzamknutia v izbe počas noci a zviazania do kazajky. Na základe tohto rozhodnutia polícia začala trestné stíhanie, ale len pre podozrenie z nezákonného obmedzovania osobnej slobody pani X. Ostatné údajné činy zlého zaobchádzania zostali mimo rozsahu tohto trestného konania.

¹¹³ Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon, § 208.

Hoci bolo trestné stíhanie nakoniec začaté, bolo aj tak zastavené - z dôvodu údajnej neschopnosti pani X vypovedať, čo konštatoval súdny znalec na základe mentálneho postihnutia pani X (pozri ďalej). Ako bolo uvedené vyššie, tento prípad pochádza z obdobia pred prijatím zákona o obetiach. Z hľadiska súčasnej situácie mohlo dôjsť k miernym zlepšeniam, napríklad vo forme poskytnutiu formulára s poučením pre obeť trestných činov. Zdá sa však, že spôsob komunikácie zostal rovnaký. Úradné dokumenty sú stále formulované len v právnickom jazyku s citáciami zákonných ustanovení a procesné opatrenia ešte stále nemusia byť k dispozícii vo fáze oznámenia trestného činu.

7. Štádium 2: Prípravné konanie

Všeobecný úvod

V prípravnom konaní má obeť dvojakú úlohu - úlohu strany konania (poškodený) a úlohu dôkazu (svedok). Z hľadiska dostupnej podpory sa zdá, že systém trestnej spravodlivosti sa zameriava prevažne na túto druhú úlohu. Obetiam s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím však táto podpora nie je vždy dostupná, a to ani v úlohe svedkov trestného činu. Hlavnou prekážkou je prevládajúci medicínsky prístup k zdravotnému postihnutiu, čo znamená, že tieto obeť sú bežne podrobované znaleckému skúmaniu, čo ich môže pripraviť o možnosť vypovedať.

Poskytovanie informácií obetiam s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím

A) Rámec

V trestnom konaní má obeť, okrem iného, postavenie poškodeného, ktorý je stranou trestného konania s viacerými procesnými právami vrátane práva byť informovaný o konaní a získať na tento účel potrebné kontaktné údaje.¹¹⁴ Poškodený má právo na doručenie dôležitých rozhodnutí v trestnom konaní - rozhodnutie o začatí trestného stíhania,¹¹⁵ rozhodnutie o vznesení obvinenia voči určitej osobe,¹¹⁶ rozhodnutie o rozšírení obvinenia,¹¹⁷ rozhodnutie o postúpení veci inému orgánu, keďže ide o čin správnej, a nie trestnej povahy,¹¹⁸ rozhodnutie o zastavení trestného stíhania¹¹⁹ a o podmiennečnom zastavení trestného stíhania,¹²⁰ rozhodnutie o prerušení trestného stíhania¹²¹ a rozhodnutie o podaní obžaloby.¹²² Obeť (ako poškodený) je tiež informovaná o skončení vyšetrovania a má možnosť nahliadnuť do spisu a predložiť návrhy na doplnenie vyšetrovania.¹²³ Ak sa má trestné konanie skončiť zmiernom medzi obvineným a poškodeným a prokurátor považuje za potrebné vypočúť obvineného a poškodeného, poškodený musí byť informovaný o dôsledkoch schválenia zmiernu.¹²⁴ Musí byť tiež informovaný o rôznych opatreniach, ktoré prokurátor prijal voči polícii v súvislosti s trestným konaním.¹²⁵ Ak poškodený uplatnil nárok na náhradu škody, musí byť informovaný o postupe pri uzatváraní dohody o vine a treste.¹²⁶

Právny rámec však neobsahuje žiadne mechanizmy, ktoré by zabezpečili, že dokumenty budú pre obeť zrozumiteľné. Upravuje len preklad dokumentov do cudzích jazykov, nie ich úpravu do formátov, ktoré sú prístupné a zrozumiteľné pre osoby s mentálnym alebo psychosociálnym

¹¹⁴ Trestný poriadok, § 46 ods. 1.

¹¹⁵ Tamtiež, § 199 ods. 1.

¹¹⁶ Tamtiež, § 206 ods. 1.

¹¹⁷ Tamtiež, § 206 ods. 5.

¹¹⁸ Tamtiež, § 241 ods. 3.

¹¹⁹ Tamtiež, § 215 ods. 5.

¹²⁰ Tamtiež, § 216 ods. 5 a § 218 ods. 3.

¹²¹ Tamtiež, § 228 ods. 6.

¹²² Tamtiež, § 234 ods. 1.

¹²³ Tamtiež, § 208 ods. 1.

¹²⁴ Tamtiež, § 221 ods. 2.

¹²⁵ Tamtiež, § 230.

¹²⁶ Tamtiež, § 232 ods. 2.

postihnutím.¹²⁷ Zákonné ustanovenia o práve obete na tlmočníka alebo prekladateľa sa vzťahujú na osoby so zdravotným postihnutím len vtedy, ak majú sluchové postihnutie alebo kombináciu sluchového a zrakového postihnutia.¹²⁸

Ako bolo uvedené vyššie, v prípade osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sa opatrovníctvo považuje za „procesnú úpravu“, ktorá im umožňuje uplatňovať ich procesné práva.¹²⁹ Ako už bolo vysvetlené, tento prístup je problematický, pretože ide o opatrenie zástupného rozhodovania, ktoré stratilo legitimitu ratifikáciou CRPD. Právny poriadok predpokladá, že ak je osoba zastúpená opatrovníkom, orgány činné v trestnom konaní a súd budú komunikovať o jej procesných právach len s opatrovníkom. Obeti sa tak úplne upiera právo zúčastniť sa na konaní. Priamy kontakt medzi orgánmi činnými v trestnom konaní, súdom a obeťou, sa v týchto prípadoch obmedzuje na situácie, keď má obeť vypovedať, t. j. situácie, keď obeť vystupuje ako svedok (pričom obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím nemusia byť vypočuté ani ako svedkovia - pozri kapitolu 8 nižšie). Okrem toho, zastupovanie obete opatrovníkom môže spôsobiť, že obeť stratí niektoré dôležité práva, ako napríklad právo na bezplatné právne zastupovanie advokátom v trestnom konaní a/alebo právo na finančné odškodnenie od štátu, pričom obe tieto práva sú podmienené tým, že obeť si uplatní nárok na náhradu škody v trestnom konaní, a opatrovník sa môže rozhodnúť, že tento nárok alebo tieto práva nebude uplatňovať (pozri kapitolu 8 nižšie). Napokon, nie všetky obeť, ktoré potrebujú podporu inej osoby, aby mohli účinne komunikovať a uplatňovať svoje procesné práva počas konania, takúto podporu dostanú, a to ani vo forme opatrovníctva, nech je táto forma podpory akokoľvek nelegitímna. To však, žiaľ, neznamená, že obeť, ktoré sú zastúpené opatrovníkom, sa môžu účinne zúčastňovať na trestnom konaní; naopak, aj ony zostávajú mimo trestného konania. Právny systém je v tomto ohľade jasný, pokiaľ ide o obeť, ktorých spôsobilosť na právne úkony je obmedzená.¹³⁰ Inak však o tom, či osoba potrebuje na uplatnenie svojich procesných práv zástupcu, rozhodujú orgány činné v trestnom konaní a súdy,¹³¹ ktoré môžu k úlohe obete v trestnom konaní pristupovať veľmi konzervatívne, nebrať do úvahy jej postavenie aktívnej strany konania a zamerať sa len na jej postavenie svedka trestného činu.

Implementácia Smernice viedla k zakotveniu všeobecnej povinnosti orgánov činných v trestnom konaní a súdu informovať poškodeného o jeho právach v trestnom konaní, ako je napríklad právo požiadať prokurátora o preskúmanie policajného postupu,¹³² a poskytnúť mu plnú možnosť ich uplatnenia.¹³³ Toto ustanovenie však nezaručuje osobám s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím priamu a účinnú účasť na výkone ich procesných práv v konaní. Nezaručuje, že táto povinnosť nebude splnená len vo vzťahu k opatrovníkovi osoby, ak osoba opatrovníka má, alebo že orgány činné v trestnom konaní alebo súd prijímú potrebné procesné úpravy, aby obeť v postavení poškodeného mohla uplatniť svoje procesné práva.

B) Implementácia

Vo všeobecnosti môže byť pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím veľmi náročné dosiahnuť štádium prípravného konania, keďže ich trestné oznámenia môžu byť často odmietnuté. Informácie, ktoré by sa mali poskytnúť obeti ako poškodenému v trestnom konaní, sú súčasťou formulára na informovanie obete, ktorý sa obeti poskytne pri prvom kontakte s políciou.

¹²⁷ Tamtiež, § 28 ods. 6 a 7.

¹²⁸ Odvodené zo zoznamu tlmočnických a prekladateľských odborov podľa jazykov – pozri Prílohu č. 3 k vyhláške č. 228/2018 Z. z.

¹²⁹ Trestný poriadok, § 48 ods. 1 a 3.

¹³⁰ Tamtiež, § 48 ods. 1.

¹³¹ Tamtiež, § 48 ods. 3.

¹³² Tamtiež, § 210.

¹³³ Tamtiež, § 49.

Je preto na konkrétnom policajtovi, ako tieto práva obeti vysvetlí. Obete s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím budú v priamom kontakte s políciou alebo prokurátorom najmä vtedy, keď budú vypočúvané ako svedkovia, čo výrazne závisí od znaleckého vyšetrenia obete (pozri nižšie). Sú preto informované predovšetkým o svojich právach a povinnostiach pri výsluchu. Môžeme identifikovať príklady dobrej a zlej praxe.

Ak obeť podporuje organizácia na podporu obetí, poskytovanie informácií môže prebiehať dobre, pretože polícia vysvetlí len základné veci a osoba je potom sprevádzaná organizáciou, ktorá má lepšie predpoklady na vysvetlenie potrebných informácií, a to aj vďaka vzájomnej dôvere.

„V súčasnosti sa z výsluchov vyhotovujú zvukové a obrazové záznamy. Pred zapnutím kamery sa vyšetrovateľ rozpráva s obeťou i ja sa rozprávam s obeťou ako splnomocnenec. Máme vzťah založený na dôvere. Vyšetrovatelia sa spoliehajú na to, že takáto obeť je zastúpená, ale nevidím v tom problém. Ja to môžem urobiť, policajt na to nemusí mať priestor. Nemôžeme očakávať, že obeť bude skutočne všetkému rozumieť.“

právnička organizácie poskytujúcej podporu obetiam obchodovania s ľuďmi

„Polícia obeť poučí, keď ju pôjde vypočuť, ale asi zbytočne, pretože je v takom strese, že neverím, že z toho niečo má. Keď však vstúpia do programu na ochranu obetí obchodovania s ľuďmi, dostaneme formuláre a ja to s nimi rozoberiem. Takže je to skôr založené na nich. A potom pri spolupráci so Slovenskou katolíckou charitou. Tam majú skôr tie prístupné informácie.“

„Policajti nás kontaktujú, ak potrebujú odovzdať informácie obeti. Polícia nám napríklad povie: „No, pôjde sem na vyšetrenie súdnym znalcom.“ Všetko ide cez nás, cez pracovníkov. Nekontaktujú obeť priamo, čo je podľa mňa normálne, pretože obeť má dosť problémov sama so sebou. Všetci spolupracujeme s políciou, reagujeme na jej výzvy atď., len aby obeť bola v pohode.“

sociálna pracovníčka pobytovej sociálnej služby pre ženy

Ako už bolo uvedené, systém, žiaľ, nezaručuje dostupnosť organizácií na podporu obetí pre všetky skupiny obetí, ale najmä pre deti a ženy, ktoré sú obeťami domáceho a genderovo podmieneného násillia. Toto biele miesto by mohli do určitej miery vyplniť kontaktné miesta pre obeť (informačné kancelárie pre obeť - pozri vyššie), ale aj tie musia mať miesto, na ktoré môžu obeť odkázať, čo je problém, ak nie sú k dispozícii vhodné organizácie na podporu obetí.

„Po sieťovaní vidím dieru v akreditovaných subjektoch pre obeť - existuje dostatok zariadení a akreditovaných orgánov pre domáce násillie a deti, ale prioritne pre seniorov a pre osoby so zdravotným postihnutím nie je prakticky nič.“

koordinátori a asistenti koordinátora kontaktných miest pre obeť

„Existuje veľa subjektov, ktoré pomáhajú ľuďom so zdravotným postihnutím, ale keď sa stanú obeťami trestného činu, nevie im pomôcť.“

koordinátori a asistenti koordinátora kontaktných miest pre obeť

Z rozsudkov týkajúcich sa obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím vyplýva, že hoci tieto obeť môžu byť zastúpené opatrovníkom, opatrovník nie je schopný primerane vykonávať

práva obeť, najmä uplatniť nárok na náhradu škody v trestnom konaní, čo je však podmienkou pre výkon ďalších práv obeť vrátane práva na bezplatné právne zastúpenie a práva na odškodnenie od štátu. Táto skúsenosť len potvrdzuje, že opatrovníctvo ako inštitút náhradného rozhodovania nemôže predstavovať procesné opatrenie pre osoby s postihnutím v zmysle článku 13 CRPD a zákazu diskriminácie na základe zdravotného postihnutia.

Komunikácia s obeťami s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím

A) Rámec

Implementácia Smernice priniesla niekoľko opatrení, ktoré by mali zabezpečiť plynulejšiu komunikáciu s obeťou počas prípravného konania. Primárnym cieľom všetkých týchto opatrení je však chrániť obeť pred sekundárnou alebo opakovanou viktimizáciou a nie pomôcť obeť, aby bola aktívnym a plnohodnotným účastníkom konania. Ide o osobitné opatrenia v zmysle článku 23 Smernice. Medzi najvýznamnejšie zmeny súvisiace s implementáciou Smernice patrí prijatie pravidiel, že s obzvlášť zraniteľnými obeťami by sa malo počas výsluchu zaobchádzať ohľaduplne a spôsobom, ktorý bude predchádzať potrebe opakovania výsluchu. Výsluch by sa mal nahrávať na video a mala by ho viesť tá istá osoba. Ak má byť obzvlášť zraniteľná obeť vypočúvaná o okolnostiach, ktoré môžu byť pre ňu citlivé vzhľadom na jej osobné vlastnosti, jej vzťah k páchatelovi a/alebo jej závislosť od páchatela a povahu a okolnosti spáchania trestného činu, orgány činné v trestnom konaní musia pribrať psychológa alebo iného znalca, aby prispel k správne vedeniu výsluchu, a konzultovať s ním spôsob vedenia výsluchu.¹³⁴

Ďalším opatrením osobitnej ochrany obeť, ktoré bolo v rámci implementácie Smernice zavedené do slovenského právneho poriadku, je pravidlo obmedzujúce orgány činné v trestnom konaní a súd v tom, na čo sa môžu obeť počas výsluchu pýtať. Toto pravidlo stanovuje, že obeť môžu byť vypočuté len do miery nevyhnutnej pre trestné konanie a môžu im byť kladené otázky na doplnenie ich výpovedí alebo na objasnenie neúplností, nejasností alebo rozporov. Otázky nesmú neodôvodnene zasahovať do súkromia svedka.¹³⁵

Neexistuje však prakticky žiadny rámec, ktorý by podporoval účinnú komunikáciu s obeťou nad rámec jej úlohy svedka trestného činu. To je redukované na všeobecné právo na sprevádzanie dôverníkom, ktorého úlohou je poskytovať psychickú podporu obeť,¹³⁶ ktoré bolo do slovenského právneho poriadku zakomponované s účinnosťou od 1. januára 2016, t. j. pred prijatím zákona o obeťach, s odkazom na Smernicu. Právo na podporu zo strany dôverníka sa však uplatňuje len vtedy, ak sú orgány činné v trestnom konaní a súd ochotné vstúpiť do priameho kontaktu s obeťou. To nemusí platiť v prípade obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, v prípade ktorej sa systém, ako bolo uvedené vyššie v súvislosti s poskytovaním informácií, spolieha predovšetkým na opatrovníctvo.

Dôležitým nástrojom zlepšenia komunikácie s obeťami s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím ako s aktívnymi stranami trestného konania, by mohol byť účinný prístup k právne zastupovaniu v trestnom konaní. V slovenskom právnom poriadku je tento prístup však, žiaľ, stále

¹³⁴ Tamtiež, § 134 ods. 4.

¹³⁵ Tamtiež, § 132 ods. 2.

¹³⁶ Tamtiež, § 48a.

veľmi obmedzený. Slovenský právny poriadok podmieňuje prístup obeť ako poškodeného k bezplatnému právnemu zastúpeniu podaním žiadosti a splnením ďalších troch podmienok: 1) uplatnenie nároku na náhradu škody v trestnom konaní; 2) úspešné preukázanie, že obeť nemá dostatok prostriedkov na úhradu nákladov na zastupovanie; a 3) zistenie, že bezplatné právne zastúpenie je potrebné na ochranu záujmov obeť, zo strany sudcu.¹³⁷ Obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím by teda musela najprv pripraviť návrh na náhradu škody a vyplniť žiadosť, v ktorej by zdokumentovala svoje finančné a materiálne pomery, a ani potom by nemala právnú istotu, že jej bude bezplatne pridelený advokát, pretože konečné rozhodnutie by bolo na sudcovi. Je teda zrejmé, že všetky tieto kroky musia spôsobiť, že bezplatná právna pomoc bude pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím prakticky nedostupná. Situácia týchto obeť je o to zložitejšia, ak vezmeme do úvahy slabú sieť podporných organizácií špecializujúcich sa na pomoc obeť trestných činov, ktoré by boli schopné poskytovať služby aj obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím. Tento nedostatok je pravdepodobne hlavnou prekážkou vytvorenia systému trestnej spravodlivosti v súlade s CRPD. Široký prístup k bezplatnému právnemu zastupovaniu advokátom, ktorý koná ako splnomocnenec obeť, ako opatrenie podporovaného rozhodovania, by mohol spolu s potrebnou komunikačnou podporou, napr. vo forme podpory sprostredkovateľa komunikácie alebo prístupných formátov právnych dokumentov, predstavovať vhodné procesné opatrenie, na rozdiel od opatrovníctva ako opatrenia zástupného rozhodovania.

Neúčinný systém podpory osôb s mentálnym a/alebo psychosociálnym postihnutím pri uplatňovaní ich procesných práv (pozri vyššie) má vážne dôsledky na prístup obeť k štátnemu mechanizmu odškodňovania obeť násilia. Obeť môže požiadať o odškodnenie od štátu, ak si uplatnila nárok na náhradu škody v trestnom konaní.¹³⁸ Táto podmienka neplatí len v prípadoch, keď trestný čin viedol k smrti obeť, alebo v prípadoch obchodovania s ľuďmi, znásilnenia, sexuálneho násilia, sexuálneho zneužívania, zneužívania blízkej osoby a zverenej osoby alebo nedobrovoľného zmiznutia. Ak sa teda osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím stanú obeťami iných trestných činov a nemajú účinnú právnú podporu pri uplatňovaní nároku na odškodnenie, čo musia urobiť v prípravnom konaní najneskôr do skončenia vyšetrovania,¹³⁹ strácajú možnosť požadovať odškodnenie od štátu.

B) Implementácia

Dobré skúsenosti s uplatňovaním týchto osobitných opatrení ochrany boli zaznamenané vo vzťahu k obeť obchodovania s ľuďmi.

„Zákon o obeť je účinný od 1. januára 2018. Za ten čas som sa s jeho uplatňovaním stretla len v prípravnom konaní. Takže mám skúsenosť, že sa využíva psychológ a výsluch sa robí na kameru. Všetky naše prípady vyšetruje Národná jednotka boja proti nelegálnej migrácii Úradu hraničnej a cudzineckej polície Prezídia Policajného zboru. Sú tam špecialisti, majú školenie. Veľmi záleží na osobe vyšetrovateľa - niektorí sú empatickejší, iní menej, vo väčšine prípadov som sa stretla s empatickým prístupom. Vyšetrovateľ priberá aj psychológa. Psychológ vysvetlí pojem, ktorému obeť nerozumie. Stretla som sa aj s tým, že vyšetrovateľ požiadal o vyjadrenie, v akom aktuálnom stave osoba je. Psychológ sa snažil vysvetliť, že klient má takú diagnózu, že chápe, čo je predmetom, čo sa bude diať.

¹³⁷ Tamtiež, § 46 ods. 6.

¹³⁸ Zákon o obeť, § 11 ods. 5.

¹³⁹ Trestný poriadok, § 46 ods. 3.

Například opisuje, že skutočnosť, že klientovi sa tlačia do očí slzy, znamená, že to pre neho bola veľká emocionálna trauma, hoci to nedokáže vyjadriť. Alebo že nevie odpovedať - že je to prirodzený prejav. Toto vyjadrenie doplní výsluch.“

právnička organizácie poskytujúcej podporu obetiam obchodovania s ľuďmi

Osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím však môžu mať výrazne sťažený prístup k uvedeným osobitným opatreniam ochrany z dôvodu prevládajúceho medicínskeho prístupu k postihnutiu. Obete s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sú bežne podrobované znaleckému skúmaniu ich dôveryhodnosti, a to ešte pred ich vypočutím ako svedkov. Výsledky tohto vyšetrovania môžu viesť k tomu, že osoba napokon nebude vypočutá ako svedok. Tieto prípady sú pomerne časté.

„Potom sme mali jednu vraždu v ústave pre zdravotne postihnutých, kde jeden pacient bodol nožom iného pacienta, a to priamo v psychiatrickej liečebni. Tieto prípady sa samozrejme vyšetrujú, ako keby boli dotknuté osoby úplne zdravé, a ak sa dospeje k záveru, že trestný čin spáchala nepričetná osoba, trestné stíhanie sa zastaví. To sa stalo aj v tomto prípade. Pri výsluchu tejto osoby však nastal problém - znalci tvrdili, že nie je spôsobilá vypovedať, a tak sme ju na súde ani nevypočuli. Ona aj obeť však bola pacientom. Ani ona nebola vypočutá, bol tam ten istý problém. Vypočutý bol len personál zariadenia, bolo ohliadnuté miesto činu a kľúčovú prácu vykonali znalci z odboru psychiatrie. Aj svedkovia - stalo sa to na dvore, kde bolo veľa ľudí, ale všetci boli psychicky postihnutí. Takže sme ich nevypočúvali. Len zamestnancov ústavu.“

bývalý policajt

Aj keď je obeť nakoniec vypočutá ako svedok, nemusia sa na ňu nevyhnutne vzťahovať vyššie uvedené osobitné opatrenia ochrany. Zdá sa, že rovnako ako v prípade štádia oznámenia trestného činu je rozhodujúca povaha trestného činu. Čím je trestný čin závažnejší, tým viac sa vynakladá úsilie na ochranu obeť. Osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ktoré sa môžu stať obeťami drobných podvodov a krádeží, môžu zostať bez akejkoľvek takejto ochrany a bez pomoci psychológa. Ich individuálne komunikačné potreby budú pravdepodobne vyhodnotené ako ich neschopnosť vypovedať, pričom tento záver bude ďalej podporený funkčným znaleckým vyšetrením. Tieto nedostatky v prístupe k spravodlivosti sa netýkajú len ľudí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ale aj starších ľudí.

„Osobu s mentálnym postihnutím, ktorej poskytujeme sociálnu službu, oslovil v nákupnom centre muž, ktorý tvrdil, že je policajt a že je mu zima, a opýtal sa obeť, či by ho mohla pozvať domov na čaj. Nakoniec obeť v jej byte okradol o peniaze. Obeť sa ešte rozbehla za mužom, videla ju susedka. V konaní bol vypracovaný znalecký posudok a na jeho základe som bola ustanovená za opatrovníka obeť. Spôsob vedenia výsluchu so mnou nekonzultovali, ale mohla som byť prítomná a tlmočiť. Nakoniec sa to skončilo na tom, že obeť nebola schopná rozpoznať páchatel'a na fotografiách. Napriek tomu, že mali k dispozícii kamerový záznam, na ktorom bolo vidieť, že títo dvaja odchádzajú spolu, a napriek tomu, že vypočuli susedku, trestné stíhanie zastavili. Páchatel'a vôbec nevypočuli, hoci zjavne vedeli, o koho ide. Posudok z psychiatrie sme stále nevideli. Vždy sa snažíme povzbudiť ľudí, aby podali trestné oznámenie, pretože inak sú páchatelia stále odvážnejší a sebavedomejší, ale ani raz to nikam nevedlo. Ľudia s postihnutím pri výpovedi

hovorí o viacerých veciach, majú asociácie, ale policajti si z toho nevie vybrať to dôležité. Páchateľ to potom povie inak a polícia uverí jemu. Okrem toho policajti používajú špeciálny jazyk, právny, ktorý je pre osobu s postihnutím nezrozumiteľný.“

sociálna pracovníčka pracujúca s ľuďmi s mentálnym postihnutím,
obeť bola pri rozhovore prítomná

„Riešili sme prípad, keď človeku s mentálnym postihnutím, s ktorým pracujeme, klamal jeden z jeho „priateľov“. Priateľ od neho žiadal požičať si peniaze na rôzne účely. Išli sme spolu podať trestné oznámenie a kontaktovali sme policajta, ktorého sme poznali z našej dobrovoľníckej služby. Chceli sme sa poradiť o ďalšom postupe. Vtedy nás aspoň počúvali. Potom polícia vypočula podozrivého. Jeho výpoveď bola v rozpore s výpoveďou nášho klienta, preto polícia pristúpila ku konfrontácii. Ale zrejme tam s naším klientom nikto nebol [náš klient si to už nepamätá, bola som vtedy na materskej dovolenke]. Podozrivý napríklad uviedol, že nemá manželku a deti, tak prečo by chcel peniaze na alimenty, ako vypovedala obeť. A to nášho klienta zmiatlo, takže povedal: „Dobre, takže si ho nechcel kvôli alimentom.“ Do toho vstúpila polícia a klient sa opäť opravil. Nakoniec to bolo zastavené - s odvolaním sa na zdravotný stav obeť - že nie je schopná posúdiť bežné detaily, nie je schopná vyhodnotiť situáciu. Páchateľ však nebol pre políciu neznámy, podobné veci zrejme robil aj iným ľuďom. Všetky dokumenty doručila polícia poštou. Obeť ich potom prechádzala so sociálnou službou. V rozhodnutí o zastavení je aj záver, že boli prizvaní znalci, ten dokument je ťažko zrozumiteľný. Keď s niekým dlhodobo spolupracujeme, vieme, že mu môžeme dôverovať, ale je ťažké o tom presvedčiť políciu.“

sociálna pracovníčka pracujúca s ľuďmi s mentálnym postihnutím,
obeť bola pri rozhovore prítomná

Rola obetí s postihnutím ako aktívnych strán v trestnom konaní sa zdá byť veľmi okrajová. Aj v tomto prípade môžu existovať príklady dobrej praxe v špecializovaných odvetviach trestnej spravodlivosti, ktoré sa zaoberajú veľmi závažnými trestnými činmi, ako je napríklad obchodovanie s ľuďmi, ale aj tieto príklady závisia od dostupnosti organizácií na podporu obetí a ich schopnosti pomôcť obeti nájsť a zaplatiť advokáta, ktorý by ju zastupoval v trestnom konaní atď.

„V rámci nášho programu poskytujeme právne zastupovanie. Individuálne posudzujeme, komu ho poskytujeme. Závisí to od schopnosti obeť a jej ochoty spolupracovať. Ak je klient schopný prejsť procesom, je schopný odpovedať, urobíme všetko pre to, aby sme mu zabezpečili advokáta. Ja zastupujem skôr bezútešné prípady, keď hrozí, že sa klient stratí. Máme aj prípady, keď musí byť klient umiestnený do špecializovaného zariadenia a tam sa konanie zastaví, pretože výpoveď neprichádza do úvahy. Klienti dokonca umierajú. V trestnom poriadku existuje možnosť požiadať o advokáta pri podávaní žiadosti o náhradu škody. Nejdeme však cestou advokátov ex offio, ale máme spolupracujúcich advokátov, ktorí poskytujú služby pro bono. Môžeme im preplatiť vreckové výdavky a časť nákladov môžeme uhradiť z úspor a darov.“

právnička organizácie poskytujúcej podporu obetiam obchodovania s ľuďmi

Obete s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sú pravidelne podrobované znaleckému skúmaniu ich vierohodnosti a schopnosti svedčiť, ktorého výsledky ich môžu diskvalifikovať ako

svedkov trestného činu (pozri prípadovú štúdiu). Stáva sa, že sa viac pozornosti venuje samotným svedkom - ich vlastnostiam, schopnostiam, skúsenostiam - ako páchatelovi. To môže mať na obeť veľmi objektivizujúci dopad. Znalecké skúmanie, zvyčajne psychiatrické a psychologické, je koncipované funkčne, a preto predstavuje výrazný medicínsky aspekt systému trestnej spravodlivosti vo vzťahu k obetiam s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím. Znalecké zistenia môžu mať - a zvyčajne aj majú - rozhodujúci vplyv na celé konanie a jeho výsledok (pozri kapitolu 8 nižšie). Okrem toho sa pri znaleckom skúmaní nemusia uplatňovať mnohé osobitné opatrenia ochrany, keďže systém je postavený na jednoduchom, ale nie vždy pravdivom predpoklade, že obeť sa v rukách znalca cíti bezpečne a že sú splnené všetky jej individuálne potreby vrátane informačných a komunikačných potrieb.

„Obete k súdnym znalcom nesprevádzame, to robia znalci sami. Nie je to potrebné, obeť len krúžkuje a vypisuje. Aj keď si myslím, že aj tam by bolo dobré, keby som tam len sedela. Samozrejme, nemôžem jej povedať: „Zakrúžkuj toto.“ Ale ja som tam len jednoducho sedela. Stretla som sa s tým, že znalec si odo mňa vyžiadal správu z psychologického vyšetrenia a ja som prišla a videla som jej oči, nikdy na tie oči nezabudnem. Úplne vydesený výraz. Videla som, že potrebuje pomoc. Vtedy som sa neodvážila požiadať znalca, aby som mohla byť prítomná, ale videla som, že ona bola úplne vydesená. Pretože znova a znova a tieto veci. Nedivím sa jej.“

sociálna pracovníčka pobytovej sociálnej služby pre ženy

Prípadová štúdia

Vráťme sa k prípadu tridsaťosemročnej ženy s mentálnym postihnutím a autizmom, ktorá sa stala obeťou zlého zaobchádzania v zariadení sociálnej starostlivosti, ktorý bol popísaný v kapitole 6. Ako sa uvádza vyššie, napriek prvotnému odmietnutiu sa matke ženy, ako jej opatrovníčke, nakoniec podarilo dosiahnuť začatie trestného stíhania, aj keď v obmedzenom rozsahu.

Po začatí trestného stíhania polícia vypočula matku pani X ako svedka a potom riaditeľa zariadenia a ďalších zamestnancov. Pokiaľ ide o pani X, polícia pred jej výsluchom nariadila znalecké vyšetrenie psychológom (znalcom z odvetvia klinickej psychológie dospelých). Toto preskúmanie sa malo zamerať na:

- osobnosť a intelekt pani X;
- jej schopnosť správne vnímať, zapamätať si a následne reprodukovať prežité udalosti týkajúce sa vyšetrovaného skutku;
- či jej schopnosť správne vnímať, zapamätať si a následne reprodukovať prežité udalosti týkajúce sa vyšetrovaného skutku nebola ovplyvnená, ak áno čím, alebo kým;
- či nemá sklon ku konfabulácii;
- jej schopnosť pravdivo vypovedať o udalostiach týkajúcich sa vyšetrovaného skutku a chápať zmysel a dôsledky svojej výpovede pre účely trestného konania. Polícia sa znalca výslovne opýtala, či odporúča, aby pani X bola vypočutá ako svedok pre účely trestného konania, a či by takáto jej výpoveď bola vierohodná najmä z hľadiska jej schopnosti vnímať, zapamätať si a reprodukovať prežité udalosti.;
- iné zistenie znalca pre posúdenie veci.

Znalec poskytol čisto lekársky a funkčný posudok o mentálnej spôsobilosti pani X. Zistil, že pani X je osobou „v pásme stredne ťažkej mentálnej zaostalosti“ [terminológia použitá znalcom] a nebola schopná vnímať, zapamätať si a správne reprodukovať udalosti, ktoré zažila, pre nedostatočnú funkčnosť vnímania a poznávania a pre jej neschopnosť rozlíšiť vlastné zážitky od výpovedí, ktoré počula od svojej matky. Jej výpovede mohli byť určované skôr záujmom o jej osobu. Znalec dospel k záveru, že:

„Všeobecná i špecifická vierohodnosť výpovede (...) [pani X] pre duševnú zaostalosť, emočnú labilitu a poruchy správania nie je splnená, intelektový deficit svedkyne je tak závažný, že nespĺňa ani bazálne kritérium pre vierohodnosť.“

Na základe týchto znaleckých zistení sa polícia rozhodla nepristúpiť k výsluchu pani X ako svedka. Polícia nevypočula ani ďalšie osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím žijúce v zariadení. Namiesto toho zastavila trestné stíhanie s odôvodnením, že je nepochybné, že trestný čin nebol spáchaný. Polícia vychádzala predovšetkým z výpovedí riaditeľky a zamestnancov.

"Vyšetrovatel' mi potom položil rečnícku otázku, či má radšej dôverovať človeku s IQ 50 alebo vysokoškolsky vzdelaným pracovníkom."

matka a opatrovníčka pani X

Matka pani X podala proti policajnému uzneseniu sťažnosť, v ktorej, okrem iného, poukázala na nezrovnalosti a rozpory v zisteniach znalca. Tvrdila, že polícia sa mala pokúsiť vypočuť pani X ako svedka s podporou psychológa. Prokurátor však jej sťažnosť zamietol. Vo svojom rozhodnutí zhrnul obsah sťažnosti a následne odkázal na príslušné zákonné ustanovenia, ktoré citoval. Prokurátor argumentoval, že žiadny z vypočutých svedkov nepotvrdil podozrenie a že zo záverov znaleckého posudku jasne vyplýva, že „intelektuálny deficit“ pani X bol "natol'ko závažný", že nespĺňa ani bazálne kritérium vierohodnosti. Podľa prokurátora bol znalec skúseným odborníkom, ktorý „je nepochybne spôsobilý vysloviť fundované znalecké závery“. Prokurátor preto posúdil výhrady matky pani X proti záverom znalca za neopodstatnené. Treba poznamenať, že prokuratúra vo všetkých svojich rozhodnutiach označovala za poškodenú matku pani X, a nie pani X.

Matka pani X s podporou vyššie uvedeného právnik špecializujúceho sa na oblasť ľudských práv podala v mene pani X ústavnú sťažnosť, v ktorej namietala, že odmietnutie vypočuť pani X ako svedka z dôvodu jej mentálneho postihnutia predstavuje diskrimináciu na základe postihnutia. Závažnejším nedostatkom trestného konania však bola absencia akejkoľvek účasti pani X ako obeť na vyšetrovaní. V ústavnej sťažnosti sa uvádzajú tieto argumenty:

„Z rozhodnutí orgánov činných v trestnom konaní vyplýva, že sťažovateľku - obeť trestnej činnosti vnímali iba ako objekt a nie ako subjekt s rovnými právami. Už samotný fakt, že orgány činné v trestnom konaní označujú ako poškodenú matku sťažovateľky, a to napriek tomu, že bolo zrejmé, že poškodenou je sťažovateľka (aj keď bola matka procesne aktívna, čo je prirodzené) svedčí o dešpekte voči sťažovateľke a jej právam.“

V ústavnej sťažnosti sa tiež zdôrazňovala potreba prijať procesné úpravy pri výsluchu pani X, napríklad upraviť miesto, kde by sa výsluch uskutočnil, a/alebo upraviť komunikáciu s pani X.

Ústavný súd, žiaľ, ústavnú sťažnosť odmietol ako zjavne neopodstatnenú. Ústavný súd argumentoval prakticky identicky ako vo svojom vyššie uvedenom rozhodnutí o odmietnutí ústavnej sťažnosti proti rozhodnutiu orgánov činných v trestnom konaní nezačať trestné stíhanie vo veci použitia postelnej siete v psychiatrickej nemocnici (pozri kapitolu 6 vyššie). Ústavný súd zdôraznil, že polícia a prokuratúra:

„správne ustálili, že nedošlo k spáchaniu akéhokoľvek trestného činu voči sťažovateľke, a správne poukázali, že počas vyšetrovania nebolo preukázané také konanie konkrétnych pracovníkov (...) [zariadení], ktoré by bolo spôsobilé založiť naplnenie skutkovej podstaty niektorého trestného činu v zmysle Trestného zákona (...).“

Ústavný súd nijako nereagoval na argumenty, ktoré poukazovali na medicínsky prístup k pani X a na to, že pani X nebola ohľaduplným spôsobom zapojená do trestného konania.

Táto druhá skúsenosť pani X ukazuje, ako silno je medicínsky prístup k ľuďom s postihnutím zakorenený nielen v slovenskom systéme trestnej spravodlivosti, ale v slovenskej právnej praxi všeobecne, a že dokonca aj pre Ústavný súd môže byť zložitá pochopiť argumenty založené na ľudskoprávnom prístupe. Prevládajúci medicínsky prístup stavia znalcov z odboru psychiatrie a psychológie do kľúčovej úlohy, ktorá určuje rozsah zapojenia obete do konania. Potenciálna účasť obete sa však stále týka jej postavenia svedka trestného činu, a nie strany trestného konania.

Je potrebné poznamenať, že všetky tieto konania, vrátane konaní pred Ústavným súdom, sa uskutočnili pred účinnosťou zákona o obetiach, čo však nevyhnutne neznamená, že sa situácia osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím výrazne zmenila. Iné príklady svedčia skôr o opaku, t. j. že lekárske prístupy k osobám s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím stále prevláda a výrazne obmedzuje postavenie týchto osôb v trestnom konaní, a to ako strán, tak aj ako svedkov.

8. Štádium 3: Súdne konanie

Všeobecný úvod

Právny rámec, ktorým sa riadi súdne konanie, nebol implementáciou Smernice príliš ovplyvnený, hoci niektoré legislatívne zmeny prijaté v súvislosti s prípravným konaním by mali mať významný vplyv na súdne štádium konania. Súdne štádium je stále veľmi tradičné, pokiaľ ide o úlohu obeť, a spája niektoré práva obeť s tým, že obeť v trestnom konaní uplatnila nárok na náhradu škody. Prípady obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sa na trestný súd nedostávajú ľahko (pozri vyššie). Ak k tomu dôjde a ak obeť zastupuje opatrovník, môže byť obeť úplne odrezaná od možnosti uplatniť svoje procesné práva a vyjadriť svoje pocity v súvislosti s trestným činom. Aj súdnu konaniu dominujú znalci a ich závery o schopnostiach a vierohodnosti osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.

Poskytovanie informácií obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím

A) Rámec

Dokonca aj poskytovanie informácií obeť trestných činov v súdnom štádiu trestného konania je stále upravené len na úrovni všeobecných zásad, čo žiaľ nemusí byť dostatočné v prostredí, kde stále prevláda medicínsky prístup k postihnutiu a konzervatívny prístup k úlohe obeť v konaní. Tieto všeobecné zásady sú rovnaké ako v prípravnom konaní - požiadavka, aby orgány činné v trestnom konaní a súd umožnili obeť uplatniť jej práva podľa zákona o obeťach a Trestného poriadku a v prípadoch odôvodnenej potreby spolupracovali so subjektmi poskytujúcimi pomoc obeť trestných činov¹⁴⁰ a informovali obeť o jej právach ako obeť a dali jej možnosť tieto práva uplatniť.¹⁴¹ Trestný poriadok ďalej špecifikuje procesné práva obeť ako poškodeného v trestnom konaní. Týmto právami sú: právo na doručenie obžaloby,¹⁴² právo byť informovaný o mieste, dátume a čase hlavného pojednávania;¹⁴³ právo byť informovaný o tom, že ak sa obeť nezúčastní na hlavnom pojednávaní, súd rozhodne o jej nároku na náhradu škody na základe jeho písomných návrhov obsiahnutých v spise;¹⁴⁴ právo byť informovaný o rozhodnutí súdu; a právo napadnúť rozhodnutie prostredníctvom odvolania.¹⁴⁵ Konečný rozsudok sa musí doručiť obeť len vtedy, ak si uplatnila nárok na náhradu škody, pričom v takom prípade má obeť právo podať odvolanie proti rozsudku, ale len v rozsahu, v akom sa rozsudok týka jej nároku.¹⁴⁶ Podobne sa rozhodnutie odvolacieho súdu musí doručiť poškodenému len v rozsahu, v akom sa týka ním uplatneného nároku.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Zákon o obeťach, § 3 ods. 5.

¹⁴¹ Trestný poriadok, § 49.

¹⁴² Tamtiež, § 240 ods. 1 písm. b).

¹⁴³ Tamtiež, § 247 ods. 2.

¹⁴⁴ Tamtiež, § 247 ods. 3.

¹⁴⁵ Tamtiež, § 247 ods. 3.

¹⁴⁶ Tamtiež, § § 173 ods. 1 a § 307 ods. 1 písm. c).

¹⁴⁷ Tamtiež, § 179 ods. 1.

Obet' má tiež právo zúčastniť sa na hlavnom pojednávaní¹⁴⁸, klásť vypočúvaným osobám otázky¹⁴⁹, vyjadriť sa k dôkazom¹⁵⁰ a predniesť záverečnú reč, ale len v rozsahu, ktorý sa týka jej nároku na náhradu škody.¹⁵¹ Súd však nemá výslovnú povinnosť informovať obeť o týchto právach. Existuje len všeobecná povinnosť orgánov činných v trestnom konaní a súdu umožniť obeti plne uplatniť jej práva, o ktorých musí byť poučená riadnym, vhodným a zrozumiteľným spôsobom, čo je jednou zo základných zásad trestného konania.¹⁵² Táto povinnosť však vzhľadom na svoju všeobecnú formuláciu nemusí v praxi nevyhnutne zabezpečiť, aby sa obeť opakovane a účinne poskytovali informácie, ktoré potrebuje, a to tak, aby obeť mohla mať z týchto informácií skutočný a účinný prospech.

Rovnako ako v prípravnom konaní neexistuje právny rámec na zabezpečenie zrozumiteľnosti písomností doručovaných súdom. Jediným mechanizmom, ktorý majú k dispozícii osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, je zastupovanie opatrovníkom,¹⁵³ čo je, ako sa uvádza vyššie, v rozpore s CRPD. Okrem toho, nie všetky osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sú nevyhnutne zastúpené opatrovníkom. Ak nie je obmedzená ich spôsobilosť na právne úkony, je na rozhodnutí orgánov činných v trestnom konaní a súdu, či osoba potrebuje alebo nepotrebuje opatrovníka na výkon svojich procesných práv.¹⁵⁴

Ak má obeť opatrovníka, všetky informácie budú doručené tomuto opatrovníkovi a je na ňom ich obeť sprostredkovať. Opatrovník bude oprávnený vykonávať aj ďalšie procesné práva v mene obeť vrátane práva predniesť záverečnú reč. V takom prípade obeť stráca všetky svoje procesné práva.¹⁵⁵

B) Implementácia

Úloha obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím v súdnom štádiu konania sa zdá byť okrajová. Ako už bolo uvedené v časti o prípravnom konaní, obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím často nie sú vypočuté ani ako svedkovia, pretože sa predpokladá, že toho nie sú schopné. V takýchto prípadoch sa ani nezúčastňujú na hlavnom pojednávaní. V prípadoch, ktoré sa dostanú na súd, si obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím nezriedka neuplatňujú nárok na náhradu škody, hoci utrpeli vážnu ujmu.

Rozsudok Okresného súdu Spišská Nová Ves z 21. júna 2016, sp. zn. 4T/138/2015¹⁵⁶ bol vydaný vo veci podozrenia zo závažného domáceho násillia páchaného na rómskej žene jej manželom. Manžel bol nakoniec uznaný vinným zo spôsobenia ťažkej ujmy na zdraví svojej manželke tým, že ju opakovane udrel drevenou nohou od stola, potom ju dvakrát bodol vidličkou do stehna a potom ju bil drevenou tyčou od garníže po celom tele a hlave, až jej spôsobil vnútrolebečné krvácanie. Toto krvácanie zhoršilo mentálne postihnutie ženy. Manžel bol tiež podozrivý z toho, že počas dvoch rokov vystavoval svoju manželku pokračujúceho závažnému domácemu násilliu. Manžel údajne opakovane udieral svoju manželku rôznymi predmetmi do hlavy a tela, kopal ju, keď ležala na zemi, ťahal ju za vlasy po zemi a polial ju benzínom, ktorý potom zapálil, čím jej spôsobil popáleniny

¹⁴⁸ Tamtiež, § 46 ods. 1.

¹⁴⁹ Tamtiež, § 258 ods. 3, § 261 ods. 4, § 272 ods. 1.

¹⁵⁰ Tamtiež, § 271 ods. 1.

¹⁵¹ Tamtiež, § 274 ods. 2.

¹⁵² Tamtiež, § 2 ods. 21.

¹⁵³ Tamtiež, § 48.

¹⁵⁴ Tamtiež, § 48 ods. 3.

¹⁵⁵ Tamtiež, § 274 ods. 2.

¹⁵⁶ Rozsudok je k dispozícii na: <https://obcan.justice.sk/infosud/-/infosud/i-detail/rozhodnutie/6f4c524f-fbc8-4958-b1df-d13acd1f8e6e%3A3a11f264-a2f8-4b78-9bd8-093a8d96e648> citované 23. augusta 2021.

prvého a druhého stupňa na 2 - 3 % tela. Pokiaľ ide o tento bod obžaloby, manžel bol nakoniec oslobodený, pretože neexistovali dostatočné dôkazy na preukázanie jeho viny. Obeť najprv odmietla vypovedať, potom raz vypovedala v prípravnom konaní, ale v súdnej sieni odmietla vypovedať znova, hoci bola prítomná. V prospech obžalovaného svedčilo mnoho svedkov, zvyčajne jeho príbuzných, ktorí s ním a obeťou žili v jednej domácnosti. Je zrejmé, že obeť nikto neposkytol skutočnú podporu, ktorú vzhľadom na svoje mentálne znevýhodnenie potrebovala na obhajobu svojich práv. Boli jej pripísané len pasívne úlohy - ako strany konania a ako svedkyne. Neuplatnila si ani nárok na náhradu škody, hoci utrpela vážne poškodenie zdravia s trvalými následkami na jej mentálnu spôsobilosť. Obeť bola podrobená psychologickému a psychiatrickému znaleckému skúmaniu. Znalci dospeli k záveru, že obeť nie je schopná vierohodne reprodukovať svoje spomienky. Preto súd nepovažoval obeť za vierohodnú. Okrem toho súd argumentoval, že ak zranenia obeť spôsobil jej manžel, obeť to mohla povedať lekárom, ktorí ju vtedy ošetrovali, ale neurobila to. Naopak, lekárom poskytla úplne iné vysvetlenie.¹⁵⁷ K prípadu došlo pred transpozíciou Smernice do slovenského právneho poriadku, ale v tom čase už bolo Slovensko viazané CRPD, vrátane článku 13, ktorý zaručuje osobám s postihnutím právo na prístup k spravodlivosti.

Komunikácia s obeťami s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím

A) Rámec

Právny poriadok neobsahuje žiadne osobitné ustanovenia týkajúce sa komunikácie s obeťami počas súdneho štádia trestného konania. Opäť sa uplatnia tie isté všeobecné zásady, ktoré už boli uvedené vyššie v súvislosti s prípravným konaním a ktoré sú záväzné aj pre trestné súdy. Právo obeť na sprievod dôverníka sa uplatňuje aj v súdnej fáze konania. Jediné osobitné ustanovenie, ktoré bolo prijaté pre súdne štádium trestného konania v súvislosti s implementáciou Smernice a ktoré sa týka komunikácie, je, že pri výsluchu svedka, ktorý je obzvlášť zraniteľnou obeťou, musí súd prijať opatrenia na zabránenie vizuálnemu kontaktu medzi obeťou a obžalovaným, a to najmä využitím technického zariadenia.¹⁵⁸ Novela zákona o obetiach, ktorá nadobudla účinnosť 1. júla 2021,¹⁵⁹ túto povinnosť spresnila tým, že uzákonila, že orgány činné v trestnom konaní a súd musia používať vhodne upravené úradné miestnosti alebo prijať iné opatrenia, aby zabránili styku páchatela s obeťou alebo jej rodinnými príslušníkmi.¹⁶⁰ Tieto ustanovenia sa však opäť zameriavajú na osobitnú ochranu obeť a nie na zabezpečenie toho, aby mala obeť praktickú a účinnú možnosť zúčastniť sa súdneho štádia trestného konania.

Zdá sa však, že ani osobitná ochrana obeť počas súdneho štádia konania nie je dostatočná. Ako bolo uvedené vyššie, Trestný poriadok obsahuje pravidlo, podľa ktorého sa výsluch obzvlášť zraniteľných obeť musí vykonať tak, aby sa nemusel opakovať.¹⁶¹ Opakovaný výsluch však nie je prísne zakázaný. To, či bude obeť opätovne vypočutá v súdnej sieni, teda závisí od jednotlivých sudcov. V praxi môže ochrana obeť pred opakovanými výsluchmi veľmi závisieť od znaleckého skúmania a znaleckých záverov (pozri nižšie).

¹⁵⁷ Možno to považovať za príklad intersekcionalnej diskriminácie, keď obeť musela čeliť stereotypnému vnímaniu ľudí s mentálnym postihnutím a žien, ktoré sú obeťami domáceho násillia, ako aj rozšíreným mýtom, že skutočná obeť domáceho násillia by mala okamžite oznámiť všetky relevantné skutočnosti napriek tomu, že psychický dopad domáceho násillia jej v tom často bráni.

¹⁵⁸ Trestný poriadok, § 262a.

¹⁵⁹ Zákon č. 217/2021 Z. z.

¹⁶⁰ Zákon o obetiach, nový § 8 ods. 2.

¹⁶¹ Trestný poriadok, § 134 ods. 4.

Znalecké závery zohrávajú kľúčovú úlohu aj pri súdnom posudzovaní toho, či by sa svedectvo alebo výpoveď obeť mali považovať za relevantné, a to vzhľadom na prevládajúci medicínsky prístup k postihnutiu v celom systéme trestnej spravodlivosti.

B) Implementácia

S uplatňovaním novej legislatívy v oblasti práv obetí v súdnych konaniach nie je toľko skúseností, keďže zákon o obetiach nadobudol účinnosť 1. januára 2018 a v dôsledku pandémie ochorenia COVID-19 sa súdne konania výrazne spomalili, keďže pojednávania boli odročené. Doterajšie skúsenosti však ukazujú, že uplatňovanie zákona o obetiach a ďalších osobitných pravidiel Trestného poriadku, ktoré boli prijaté v rámci implementácie Smernice a ktoré majú zabezpečiť osobitnú ochranu obetí, nemusí byť také bezproblémové, najmä pokiaľ ide o ochranu obeť pred opakovaným vypočúvaním v súdnej sieni. To môže do značnej miery závisieť od schopnosti a odvahy sudcu odolať návrhom obžalovaného a jeho obhajcu. Nová právna úprava však poskytuje obeť vhodnú oporu, aby mohla argumentovať v prospech svojej osobitnej ochrany a proti jej opakovanému vypočúvaniu. Obeť, najmä obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, však zvyčajne potrebuje odbornú podporu pri uplatňovaní svojich práv v trestnom konaní a takáto podpora nemusí byť pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím vždy dostupná (pozri vyššie).

„Kvôli epidemiologickej situácii boli minulý rok súdne pojednávania odročené a budúci týždeň mám hlavné pojednanie. Sú tam detské obeť, ktoré zastupuje advokátska kancelária. V predvolaní sa uvádza, že obhajca trvá na opakovanom vypočutí, takže v spolupráci s advokátskou kanceláriou napíšeme vyjadrenie a je otázka, ako sa s tým súd vysporiada. Jedno hlavné pojednanie mám nariadené na október. Tam má klient telesné postihnutie, má atrofiu, ale ovplyvňuje to mozog - klient zabúda. Sudca sa vôbec nestotožňuje s myšlienkou, že by si mal výsluch len prehrať. Ak je výpoveď jediným dôkazom, súdy sú zvyknuté, že obeť vypovedajú na hlavnom pojednaní. Vyhovujú však tomu, že obeť môžu vypovedať v neprítomnosti obžalovaného, len v prítomnosti obhajcu.“

právnička organizácie poskytujúcej podporu obeť obchodovania s ľuďmi

Znalecké posudky môžu mať zásadný význam pre uplatnenie osobitných opatrení ochrany v súdnej sieni. Vstup znalca však môže byť dvojsečný. Znalecký posudok môže pomôcť ochrániť obeť pred opakovanými výsluchmi v súdnej sieni, ale môže tiež spôsobiť, že obeť zostane mimo celého trestného konania. V praxi sa pochopiteľný cieľ chrániť obeť pred sekundárnou alebo opakovanou viktimizáciou môže ľahko zvrhnúť na paternalistickú ochranu a vylúčiť akúkoľvek snahu o hľadanie spôsobov komunikácie s obeťou, ktoré by boli pre obeť bezpečné, citlivé a rešpektujúce. Cenou za ochranu potom môže byť strata účinnej možnosti zúčastniť sa na konaní a uplatniť svoje procesné práva. To môže byť prirodzeným dôsledkom príliš úzkeho chápania úlohy obeť v trestnom konaní, redukujúceho úlohu obeť len na úlohu svedka a chápanie celého komplexu práv obeť ako práva na ochranu pred sekundárnou alebo opakovanou viktimizáciou, čo je typické pre slovenskú právnu úpravu a prax.

Okresný súd Skalica sa vo svojom rozsudku z 1. apríla 2019, sp. zn. 6T/151/2017, zaoberal prípadom 14-ročného maloletého s Tourettovým syndrómom, poruchou reči a ľahkým mentálnym postihnutím, ktorý sa stal obeťou sexuálneho násillia na internete. Chlapec bol nakoniec hospitalizovaný v psychiatrickej nemocnici na tri mesiace a potom opäť nasledujúci rok na tri mesiace. Chlapec nebol v trestnom konaní vypočutý ako svedok, ale bol podrobený znaleckému skúmaniu. Znalčka z odboru psychológie najprv kontaktovala

chlapcovo psychiatricku, aby zistila, či by chlapec bol schopný rozhovoru so znalkyňou. Psychiatricka uviedla, že výsluch by bol možný, ale len za určitých podmienok, a to za prítomnosti blízkej osoby a kladenia veľmi jasných, jednoslovných otázok, ktorým by chlapec rozumel. Psychiatricka však znalkyňu upozornila, že ani to nemusí zaručiť, že rozhovor nebude mať vplyv na chlapcovo vnútorné prežívanie, keďže chlapec mal problém práve v expresívnej forme vyjadrovania. Znalkyňa teda neodporučila chlapca vypočuť aj vzhľadom na časové obdobie, ktoré uplynulo od spáchania trestného činu, aj „na jeho veľmi obmedzený spôsob komunikácie, ktorá by musela byť vedená špecifickým spôsobom.“ Znalkyňa ďalej uviedla, že výsluch by viedol k zhoršeniu existujúcich psychiatrických diagnóz obeť. Súd preto zhromaždil lekárske správy o duševnom stave chlapca vrátane správ z jeho hospitalizácií a správy od jeho psychiatricky, v ktorej uviedla, že vzhľadom na chlapcovo diagnózu je jeho vypočúvanie sporné, pretože by mohlo dôjsť k zabudnutiu určitých súvislostí a detailných informácií. Zdôraznila tiež, že ak by bol výsluch potrebný, súd by musel otázky formulovať jednoduchým, resp. navádzajúcim spôsobom, aby sa na ne dalo odpovedať áno alebo nie.

Okresný súd nakoniec rozhodol, že chlapca nevypočuje a návrh na vykonanie takéhoto dôkazu zamietol s odvolaním sa na postavenie chlapca ako obzvlášť zraniteľnej obeť, ktorá má nárok na ochranu pred druhotnou viktimizáciou. *„Poškodený má postavenie obzvlášť zraniteľnej osoby, ktorá má právo na ochranu pred druhotnou viktimizáciou. Poškodený si ohľadom tejto trestnej činnosti vytrpel svoje, v dôsledku udalosti musel byť dokonca akútne hospitalizovaný na detskej psychiatrii. Psychiatricka ani súdna znalkyňa neodporučali jeho výsluch, nakoľko by mohlo dôjsť k zhoršeniu jeho zdravotného stavu. Naviac súd poukazuje na jeho zdravotný hendikep, poruchu reči, obmedzený spôsob komunikácie, kedy by mu museli byť kladené otázky navádzajúce, obsahujúce odpovede, na ktoré by odpovedal len jednoslovne áno – nie. S poukazom na „kvalitu“ takto vykonaného výsluchu v porovnaní s reálnou hrozbou ujmy poškodenému, ktorá mu hrozí výsluchom, súd návrh na doplnenie dokazovania o jeho výsluch zamietol.“*

Akokoľvek je pochopiteľná snaha súdu ochrániť chlapca pred sekundárnou viktimizáciou, ktorú by mohol jeho výsluch spôsobiť, nemali by sme zabúdať na riziká prístupu, ktorý obeť stavia do úlohy nemého objektu trestného konania, ktorá môže byť rovnako traumatizujúce a viktimizujúce. Tým nechceme obhajovať vypočutie obeť v súdnej sieni, ale systém trestnej spravodlivosti by mal hľadať také ochranné opatrenia, ktoré sú skôr inkluzívne ako paternalistické, čo sa v opísanom prípade nestalo. Takéto inkluzívne ochranné opatrenia by nikdy nemali zbaviť hlas, vôľu a preferencie obeť ich relevantnosti a vždy by sa mali snažiť nájsť citlivé a nepoškodzujúce spôsoby, ako zistiť vôľu obeť, pokiaľ ide o uplatňovanie ochranných opatrení.

Pasívnu úlohu obeť v citovanom prípade potvrdzuje aj skutočnosť, že poškodený si neuplatnil nárok na náhradu škody. Obžalovaný bol nakoniec uznaný vinným z výroby detskej pornografie. Keďže bol predtým odsúdený na 11 rokov odňatia slobody, trestný súd upustil od uloženia ďalšieho trestu.

Ďalšie príklady súdnych rozhodnutí ukazujú, že znalecké vyšetrenie má rozhodujúci vplyv na to, či sa výpoveď obeť bude považovať za relevantnú alebo nie. Tým sa obeť opäť dostáva do pozície obyčajného predmetu konania. Pre obeť je vzniknutá situácia o to citlivejšia, že jej duševné zdravie, vrátane veľmi citlivých otázok, sa stáva predmetom konania, a tým aj priestorom pre obhajobu na

spochybňovanie charakteru a vierohodnosti obete. Závery znaleckého skúmania obete sa potom stanú súčasťou písomného rozhodnutia, ktoré je verejne dostupné, hoci v anonymizovanej podobe. Duševné zdravie obete sa opisuje vo veľmi medicínskych, a teda stigmatizujúcich termínoch.

„Obhajoba je postavená na spochybňovaní obete, to je jej hlavná úloha. Je bezhraničná, veľmi agresívna, nielen voči obeti, ale aj voči mojej osobe alebo vyšetrovateľovi. Niekedy dokonca uráža prokurátora.“

právnička organizácie poskytujúcej podporu obetiam obchodovania s ľuďmi

Krajský súd Prešov sa vo svojom uznesení z 24. októbra 2018, sp. zn. 4To/34/2017¹⁶² zaoberal odvolaním proti oslobodzujúcemu rozsudku vo veci sexuálneho zneužívania dieťaťa s telesným a mentálnym postihnutím. Oslobodzujúci rozsudok bol okrem iného založený na záveroch znalcov o nedôveryhodnosti obete. Znalčka v odvetví klinickej psychológie detí tvrdila, že chlapec „si mohol neúmyselne vytvárať neadekvátne výpovede, zvlášť v čase zaspávania [pozn. skutok sa stal, keď chlapec spal], v emočnej záťaži, že jeho schopnosť podávať adekvátne výpovede mohla byť podstatne znížená nie len defektnou úrovňou pamäťových schopností, ale aj epileptickými povahovými zmenami, labilitou psychickej činnosti pri poškodenej kôre mozgovej a pri zmenách kvality jeho vedomia.“

Krajský súd nakoniec oslobodzujúci rozsudok zrušil a vec vrátil okresnému súdu, ale jeho vlastné odôvodnenie sa neodchýlilo od medicínskeho prístupu k obeti. V odôvodnení svojho rozhodnutia sa krajský súd opieral o konkurenčné znalecké skúmanie znalkyne so špecializáciou na psychológiu sexuality, ktorá spochybnila citované závery znalkyne z odvetví klinickej psychológie detí a ktorej závery okresný súd pôvodne odmietol ako presahujúce rámec jej špecializácie. Krajský súd explicitne argumentoval, že nie je možné spochybniť zistenia znalkyne z odboru klinickej psychológie detí bez ďalšieho, ale konštatoval, že znalkyňa z odboru psychológie sexuality bola spôsobilá vyjadriť sa k týmto zisteniam a spochybniť ich zo svojho pohľadu.

Podľa krajského súdu „súd prvého stupňa teda mal obom znalkyniam umožniť oboznámiť sa s ich vzájomnými závermi, obe ich súčasne vypočuť, konfrontovať ich závery a v prípade nevyjasnenia rozporov medzi ich závermi zvážiť pribratie znaleckej organizácie, iného znalca či znaleckého ústavu.“ Krajský súd preto dospel k záveru, že „v podstate nezodpovedanou zostala otázka vplyvu detskej mozgovej obrny a epilepsie maloletého poškodeného na jeho vedomé uvažovanie a vytváranie myšlienkových nevedomých konštrukcií a vytváranie myšlienkových nevedomých konštrukcií na jeho schopnosť byť orientovaný v čase a priestore, na jeho schopnosť zapamätať si a reprodukovať skutočnosti zodpovedajúce realite, na jeho schopnosť abstraktného myslenia, a logického uvažovania, nie len z dôvodu, že znalkyne sa v tomto smere rozporne vyjadrovali, ale aj preto, že na tomto mieste sa ich závery prelínajú s iným znaleckým odborom, a to Zdravotníctvo, odvetvie neurológia, preto bolo potrebné do konania pribrať znalca z odvetvia neurológia na objasnenie týchto otázok, znalca, ktorý môže poskytnúť tieto informácie na základe relevantných a objektívnych metód neurologického vyšetrenia.“

Hoci krajský súd formálne argumentoval, že súd je oprávnený podrobiť aj znalecké závery voľnému hodnoteniu dôkazov, v skutočnosti celé dokazovanie podriadil znaleckému

¹⁶² Rozsudok je k dispozícii na: <https://obcan.justice.sk/infosud/-/infosud/i-detail/rozhodnutie/caf6b666-ce0c-42f3-8347-d3ee28159005%3A3059b840-6d23-4923-8f52-a36eef4f6bc3> citované 23. augusta 2021.

skúmaniu. V odôvodnení svojho rozhodnutia vyzval okresný súd, aby po znalkyniach žiadal doplniť dokazovanie v zmysle ich vyjadrenia sa k správaniu chlapca, napr. k tomu, že chlapec po čine volal svojej starej mame a žiadal ju o pomoc. Chlapec sa tak stal predovšetkým dôkazom a predmetom viacerých znaleckých skúmaní a výsledok trestného konania závisel od záverov znalcov.

V uvedenom rozsudku Okresného súdu Spišská Nová Ves z 21. júna 2016, sp. zn. 4T/138/2015,¹⁶³ ktorý sa týkal prípadu dlhodobého závažného domáceho násillia, je duševný stav obete komentovaný nasledovne: „Znalkyňa uviedla, že podľa výsledkov psychologického vyšetrenia poškodenej jej aktuálny intelektový výkon sa pohybuje v pásme patológie, zodpovedá miernej až stredne ťažkej duševnej zaostalosti. Presný stupeň nie je možné určiť z dôvodu neschopnosti spolupráce zo strany poškodenej. Celkové pamäťové schopnosti poškodenej boli v čase vyšetrenia defektné vo všetkých zložkách a preto jej schopnosť reprodukcie spáchania trestných činov je aktuálne nedostatočná i objektívne nehodnotiteľná. Sklony ku skresľovaniu prežitých skutočností aktuálne nie je možné posúdiť z dôvodu organického poškodenia činnosti mozgu. Vzhľadom k rozsahu poškodenia mozgu a jeho dôsledky na zdravie poškodenej nie je vedomá si sama vymýšľať. Vzhľadom k čiastkovým výsledkom z psychiatrického vyšetrenia poškodenej a zo získaných údajov zo spisu znalkyňa vyslovila záver, že došlo k trvalému poškodeniu duševného zdravia, prejavujúceho sa ako organický psychosyndróm. Ide teda o duševnú poruchu organického pôvodu, po úraze. U poškodenej ide o závažnú poruchu kognitívnych funkcií, vrátane pamäťových a preto je málo pravdepodobné, aby si detailne pamätala na prežité udalosti a dokázala ich presne a objektívne opísať. Je prípustné, že v hrubých rysoch si môže pamätať určité sekvencie z týchto udalostí, bez schopnosti dať ich do dejových a časových súvislostí. Taktiež je možné, že pamäťové medzery si bude vyplňovať novovytvoreným materiálom. Išlo by teda o nevedomú lož bez úmyslu vedomého klamať. (...) Jej súčasná schopnosť reprodukcie kritickej doby spáchania trestných činov je nedostatočná. Nedokáže objektívne popísať prežité skutočnosti. (...) Je všetkými smermi dezorientovaná a jej pamäť je vo všetkých zložkách patologická. (...) S. Z. G., znalec z odboru psychiatrie v znaleckom posudku uviedol, že poškodená (...) trpí od úrazu hlavy a mozgu v decembri 2014 na organický psychosyndróm, poúrazový s úrovňou intelektových funkcií na hranici ľahkého až stredného defektu. Už predtým trpela na vrodenú ľahkú mentálnu retardáciu, ale úraz mal za následok prehĺbenie deficitu rozumových schopností a postihnutie pamäti. Poškodená nechápe zmysel trestného konania. Na záver znalec uviedol, že organický psychosyndróm poúrazový s deficitom kognitívnych funkcií na hranici ľahkého až stredného defektu sa rozvinul po úraze hlavy a mozgu. V čase, kde k tomuto úraze došlo uvedená porucha ešte nebránila poškodenej správne vnímať prežívané skutočnosti. V dôsledku poškodenia mozgu však došlo k poškodeniu pamäti tak, že aktuálne poškodená nevie presne reprodukovať okolnosti súvisiace s vyšetrovaným skutkom.“ Ako už bolo uvedené vyššie, hoci existovali ďalšie dôkazy vrátane lekárskeho správ, ktoré preukazovali zranenia, ktoré obeť utrpela, ale nedokázali stopercentne určiť ich príčinu, okresný súd nakoniec dospel k záveru, že trestný čin nemožno obžalovanému dokázať.

Ako ukazujú vyššie uvedené prípady, ak sa na základe znaleckého skúmania zistí, že schopnosť obete vypovedať je znížená, alebo ak súd nenájde účinný spôsob, ako s obeťou komunikovať, súd sa len zriedkakedy spolieha na dôkazy pochádzajúce od obete a namiesto toho radšej páchatel'a oslobodí

¹⁶³ Rozsudok je k dispozícii na: <https://obcan.justice.sk/infosud/-/infosud/i-detail/rozhodnutie/6f4c524f-fbc8-4958-b1df-d13acd1f8e6e%3A3a11f264-a2f8-4b78-9bd8-093a8d96e648> citované 23. augusta 2021.

alebo sa uchýli k miernejšej kvalifikácii skutku, ktorá odpovedá rozsahu, v akom tento skutok možno preukázať inými prostriedkami. Môže to byť logickým dôsledkom prístupu založeného na modeli deficitu, ktorý sa zameriava skôr na identifikáciu neschopností alebo nedostatkov obeť než na to, aké užitočné dôkazy môže obeť poskytnúť a ako môže obeť uplatniť svoje práva. Chceli by sme spomenúť ešte jeden prípad, ktorý je starší a ktorý, podobne ako posledný citovaný prípad, pochádza z obdobia pred nadobudnutím účinnosti zákona o obetiach. Domnievame sa, že tento prípad je stále relevantný, keďže prijatie zákona o obetiach nemalo priamy vplyv na medicínsky prístup k postihnutiu, ktorý sa masívne uplatňuje v celom systéme trestnej spravodlivosti, a možno predpokladať, že tento prípad by sa dnes neodohral inak, ako to dokazujú iné nedávne skúsenosti (pozri vyššie).

Okresný súd Spišská Nová Ves sa vo svojom rozsudku z 18. novembra 2014, sp. zn. 3T/66/2013,¹⁶⁴ zaoberal prípadom krádeže spáchanej na osobe s mentálnym postihnutím. Obžalovaný, ktorý bol maloletý, údajne zobral obeť z tváre okuliare a rozbil ich. Tento útok bol údajne súčasťou série útokov toho istého obžalovaného na danú obeť, ako vypovedali príbuzní obeť. Pred incidentom sa príbuzní obeť dokonca pokúšali s obžalovaným hovoriť a presvedčiť ho, aby s týmito útokmi prestal. Okresný súd nakoniec rozhodol o oslobodení obžalovaného, pretože dospel k záveru, že súbežne s trestným konaním pre skutok, ktorý mal byť spáchaný 20. apríla 2012, prebiehalo aj priestupkové konanie pre obdobný skutok, ktorý sa mal stať 1. apríla 2012, ktoré už bolo zastavené. Okresný súd zmiešal argumenty poukazujúce na nemožnosť dokázania skutku, predovšetkým z dôvodu nedôveryhodnosti obeť v dôsledku jej zdravotného postihnutia, na jednej strane, a na nízku závažnosť skutku, ktorý nedosahoval intenzitu trestného činu, na strane druhej. Okresný súd to odôvodnil takto:

„Vzhľadom na vyššie uvedené je zrejmé, že dokazovanie žalovaného skutku zo dňa 20. 4. 2012 sa prekrývalo so skutkom zo dňa 1. 4. 2012, (...). Poškodený vzhľadom na svoje zdravotné postihnutie sa na hlavnom pojednávaní pred sudcom nevedel súvisle vyjadriť a uviesť presný dátum spáchania skutku. V prípravnom konaní taktiež uviedol, že ku krádeži došlo asi pred rokom...čo potvrdzuje jeho nie presnú orientáciu v čase. Zo znaleckých posudkov vyplynulo, že poškodený je schopný zreprodukovat' prežitú udalosť, hoci so sklonom skresľovať a s tendenciou hoci neporozumenia otázke súhlasne prikývnuť. Trestné oznámenie poškodený podal so svojim strýkom. A. S. [pozn. v skutočnosti to bol synovec], z ktorého výpovede vyplýva, že sa o skutku dozvedel sprostredkované od poškodeného a následne od rodiny a uviedol, že s obžalovaným už mal jeho strýko – poškodený problémy aj v minulosti. (...) Nieto žiadnych priamych svedkov incidentu. Obžalovaný vinu neuznal. Hoci je poškodený osoba mentálne zaostalá s defektným intelektom je schopný popísať udalosti avšak nie správnou orientáciou v čase s tendenciou súhlasne prikyvovať na položené otázky. Z jeho výpovede, ako aj z výpovedi obžalovaného a svedka A. S. [synovec obeť] však vyplynulo, že sa poškodený s obžalovaným poznali, ku stretu medzi nimi došlo. Z vykonaného dokazovania však nevyplývalo, aby obžalovaný ml. (...) mal úmysel odcudziť poškodenému okuliare, teda zmocniť sa cudzej veci, ktorú mal poškodený na sebe a spáchať tak prečin krádeže v zmysle § 212 ods. 2 písm. c/ Tr. zákona. Okuliare, ktoré mali byť predmetom útoku, neboli nájdené, nebola urobená obhliadka miesta činu a uvedené okuliare podľa dôkazov v spisovom materiály už pred incidentom dňa 20. 4. 2012 mali byť poškodené a takého ich mal poškodený (...) aj nosiť.“

¹⁶⁴ Rozsudok je k dispozícii na: <https://obcan.justice.sk/infosud/-/infosud/i-detail/rozhodnutie/ecc0a8a7-5434-4dd8-8f23-43e6d261dbae%3Ab5b9b269-2904-41b8-9878-dd46fe0ddf3d> citované 23. augusta 2021.

Prípadové štúdie

1) PRÍPAD 1

Pani Y bola žena s mentálnym postihnutím, ktorá žila v sociálnom zariadení. Jedného dňa vypadla z okna a orgány činné v trestnom konaní obvinili zamestnankyňu zariadenia, ktorá údajne otvorila okno a ponechala pani Y bez dohľadu. Pani Y utrpela veľmi vážne mnohopočetné zlomeniny a život ohrozujúce zranenia s trvalými následkami na zdraví.

Nakoniec sa objavili dve verzie toho, čo sa stalo. Obžaloba tvrdila, že obžalovaná otvorila okno a potom odišla z izby, pretože si išla niečo umyť do kúpeľne, a nechala osoby v izbe bez dohľadu. Obžalovaná tvrdila, že vzala pani Y so sebou do kúpeľne, keď sa umývala, ale pani Y sa náhle vytrhla a utekala k oknu, z ktorého vyskočila. Zozbierané dôkazy sa však nezameriavali ani na jednu z verzii. Kľúčovou otázkou pre trestný súd sa nakoniec stalo, prečo na oknách neboli mreže a či tam mali byť nainštalované.

Podľa rozsudku Okresného súdu Brezno, ktorý sa prípadom zaoberá,¹⁶⁵ sa zdá, že obeť nebola nikdy vypočutá ani inak aktívne zapojená do konania. Podobne ako pani X v predchádzajúcom prípade bola podrobená len znaleckému vyšetreniu. Nebola vypočutá ani žiadna iná osoba, ktorá bola údajne prítomná v miestnosti. Trestný súd vypočul len obžalovaného, opatrovníčku pani Y, riaditeľku odboru sociálnych služieb VÚC a následne prečítal výpoveď bývalej riaditeľky zariadenia z prípravného konania, závery psychologického vyšetrenia pani Y, vyjadrenie zamestnancov zariadenia, zápisnicu z porady zamestnancov týkajúcu sa manipulácie s oknami, správu VÚC o výmene okien, kolektívnu zmluvu a stanovy zariadenia.

Keďže pani Y mala obmedzenú spôsobilosť na právne úkony, v trestnom konaní ju zastupovala jej opatrovníčka, ktorá bolo zároveň zamestnankyňou zariadenia, a teda kolegyňou obžalovanej. Nezdá sa, že by trestný súd považoval túto situáciu za konflikt záujmov medzi pani Y a jej opatrovníčkou.

Ako už bolo uvedené, opatrovníčka pani Y bola tiež vypočutá ako svedkyňa a jej výpoveď podporila obžalovanú. Opatrovnička vypovedala, že pani Y je v dobrom zdravotnom stave, a potom vyjadrila názor, že z jej pohľadu by sa práca opatrovateľov oveľa uľahčila, keby boli na oknách na horných poschodiach namontované mreže. Opatrovnička tiež poukázala na ťažké pracovné podmienky opatrovateľov, ktorí sa musia starať až o 40 ľudí počas nočnej zmeny.

Zamestnanci zariadenia vo svojom prehlásení vyjadrili nesúhlas so sťaháním svojej kolegyne. Zamestnanci tiež podporili myšlienku mreží v oknách, ktoré podľa nich slúžia bezpečnosti a zdraviu klientov.

Trestný súd sa nakoniec priklonil k verzii obžalovanej napriek tomu, že obžalovaná bola jedinou osobou, ktorá vypovedala v prospech tejto verzie, a že samotný súd sa zameral predovšetkým na otázku mreží v oknách. Trestný súd svoje rozhodnutie odôvodnil takto:

„Súd je názoru, že poškodená [pozn. má sa na mysli obžalovaná] postupovala v súlade s interným predpisom, nenechala poškodenú samu v miestnosti, keď opustila miestnosť išla s ňou aj poškodená. To, že sa jej poškodená nakoniec vytrhla, utekala do miestnosti a následne vyskočila z okna, tomu už obžalovaná nemohla

¹⁶⁵ Rozsudok Okresného súdu Brezno z 29. júna 2020, sp. zn. 3T/129/2019. Rozsudok je k dispozícii na: <https://obcan.justice.sk/infosud/-/infosud/i-detail/rozhodnutie/bf8ff65f-3787-4b16-86d6-c8ab11347fcb%3Af925f0a4-1a1c-4ed0-af30-42f774067f09> citované 23. augusta 2021.

zabrániť. V tomto smere treba poukázať aj na to, že obžalovaná mala v nočnej zmene na starosti 40 pacientov, pričom musela jednotlivé izby kontrolovať a snažiť sa aby zabezpečila riadnu starostlivosť všetkým pacientom. Aj k predmetnému vetraniu pristúpila len preto, že nebolo možné miestnosť vyvetrať vetračkou, v izbe bol nedýchatelný vzduch, pričom sa tam okrem poškodenej nachádzali ešte ďalšie osoby, ktoré spali.“

Toto rozhodnutie súdu je dôležité z viacerých dôvodov. Po prvé, vyplýva z neho, že pani Y ako obeť stála mimo konania a nemala v ňom žiadnu úlohu - ani ako strana, ani ako svedkyňa. V oboch týchto úlohách ju zastupovala opatrovníčka. Po druhé, z rozhodnutia jasne vyplýva racionalita v pozadí záverov súdu, ktoré sa netýkajú ani tak úspešného preukázania verzie obžalovanej, ale pochopenia, ktoré súd má pre situáciu obžalovanej a ostatných opatrovateľov. V opačnom prípade by súd neuviedol, že obžalovaná sa musela starať o 40 ľudí, pretože táto informácia nie je relevantná na preukázanie toho, či nechala pani Y v izbe bez dohľadu alebo nie. Takýto argument by sa mohol použiť ako ospravedlnenie konania obžalovanej, ak by nechala pani Y v miestnosti, avšak obžalovaná to poprela a súd jej uveril. V konečnom dôsledku toto rozhodnutie dokazuje dominanciu medicínskeho prístupu súdu k osobám s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ktorá je zrejme dokonca aj z jazyka používaného súdom a ktorá sa odráža v jeho označovaní takýchto osôb ako „pacientov“.

2) PRÍPAD 2

Pán Z je osoba s mentálnym postihnutím a žije v sociálnom zariadení. Tu bol napadnutý inou osobou s postihnutím, ktorá tam tiež žije. Pán Z mal obmedzenú spôsobilosť na právne úkony, a preto ho v konaní zastupoval jeho opatrovník, ktorého súd dokonca vypočul ako svedka. Opatrovník neuplatnil v trestnom konaní v mene pána Z nárok na náhradu škody. Pán Z tak stratil možnosť žiadať o odškodnenie od štátu, hoci by inak patril do cieľovej skupiny obetí, pre ktoré je tento mechanizmus určený.¹⁶⁶

Aj keby odškodnenie od štátu nevyžadovalo, aby si obeť predtým uplatnila nárok na náhradu škody v trestnom konaní¹⁶⁷, pán Z by bol stále závislý od svojho opatrovníka a jeho aktivity pri uplatňovaní žiadosti na odškodnenie od štátu a tento mechanizmus by pre neho mohol ľahko zostať neprístupný.

¹⁶⁶ Prípad citovaný podľa rozsudku Okresného súdu Námestovo z 26. novembra 2020, sp. zn. 6T/145/2019. Rozsudok je k dispozícii na: <https://obcan.justice.sk/infosud/-/infosud/i-detail/rozhodnutie/5ecd3e40-9def-47b6-93f2-c2c879000095%3Af8b4446a-ced0-4ab5-8def-310b91d9b1e5> citované 23. augusta 2021.

¹⁶⁷ Podmienka uplatnenia nároku na náhradu škody v trestnom konaní sa nevyžaduje v určitých vymedzených prípadoch, keď je obeť oprávnená uplatniť nárok na náhradu škody od štátu počas trestného konania. Ide o novú možnosť, ktorá bola do slovenského právneho poriadku zavedená s účinnosťou od 1. júla 2021 novelou zákona o obetiach č. 217/2021 Z. z.

9. Štádium 4: Štádium po skončení súdneho konania

Všeobecný úvod

Situácia obete po skončení súdneho konania je v právnom poriadku zohľadnená len čiastočne, najmä v súvislosti s finančným odškodnením od štátu a prístupom k špecializovanej odbornej pomoci od subjektov poskytujúcich pomoc obetiam trestných činov. Úloha obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím v štádiu po skončení súdneho konania je najmenej významná. Dôvodom je nielen ich marginálna úloha v skorších štádiách (pozri vyššie), ktorá im často bráni dosiahnuť vyšetrenie trestného činu a odsúdenie páchatela, ale aj - ak bol ich prípad vyšetovaný - nedostatočná podpora pri uplatňovaní ich procesných práv. Viaceré procesné práva vrátane práva na bezplatné právne zastúpenie, ako aj právo na odškodnenie od štátu pre obete násilných trestných činov, sú podmienené uplatnením nároku na odškodnenie v trestnom konaní. Obete s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím však buď zastupuje opatrovník,¹⁶⁸ ktorý nie je ani odborníkom na trestné právo, alebo nie sú zastúpené vôbec. Nevyužívajú teda svoje právo uplatnenie nároku na náhradu škody v trestnom konaní, čím strácajú tieto práva vrátane tých, ktoré sa týkajú fázy po skončení súdneho konania.

Poskytovanie informácií obetiam s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím

A) Rámec

Neexistuje žiadny osobitný vnútroštátny právny rámec, ktorý by upravoval poskytovanie informácií vo fáze po skončení súdneho konania. V konečnom rozsudku sú všetky strany štandardne poučené o svojom práve na odvolanie. Obete však nemusia byť o tomto rozsudku informované automaticky, pretože právny systém vyžaduje, aby boli o rozsudku informované len v prípade, že si uplatnili nárok na náhradu škody v trestnom konaní. V prípade rozhodnutia odvolacieho súdu sú strany konania informované, že proti rozhodnutiu nie je možné podať riadny opravný prostriedok.

Nezdá sa, že by existovala všeobecná povinnosť týkajúca sa práva obete byť informovaná o trestnej veci v štádiu po skončení súdneho konania, aspoň na jej žiadosť. Jediná výnimka sa vzťahuje na poskytovanie informácií o prepustení alebo úteku páchatela, ktoré sa uplatňuje počas celého trestného konania a po ňom. Úprava v slovenskom práve je však užšia ako v článku 6 ods. 5 Smernice. Právo byť informovaný o prepustení alebo úteku páchatela sa zaručuje obetiam ako poškodeným v trestnom konaní pod podmienkou, že im hrozí nebezpečenstvo v súvislosti s pobytom obvineného alebo odsúdeného na slobode. Uplatnenie tohto práva závisí od žiadosti obete, ktorá však nie je potrebná vždy.¹⁶⁹

Najdôležitejšie informácie pre obeť v štádiu po skončení súdneho konania možno rozdeliť do dvoch hlavných kategórií, a to na: 1) informácie o vhodných podporných službách pre obeť vrátane psychosociálnej podpory a rehabilitácie; a 2) informácie o tom, ako získať náhradu škody spôsobenej

¹⁶⁸ Ako opatrenie zástupného rozhodovania porušuje opatrovníctvo právo osoby na rovnosť pred zákonom podľa článku 12 CRPD a jej právo na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 CRPD.

¹⁶⁹ Trestný poriadok, § 46 ods. 8 a ods. 9.

obeti. Obe kategórie informácií sa poskytujú obeti na samom začiatku trestného konania vo forme poučovacieho formulára¹⁷⁰ a len v obmedzenom rozsahu. Informácie o podporných subjektoch sa obmedzujú na tie, ktoré sú zapísané v registri ministerstva spravodlivosti ako poskytovatelia pomoci obetiam trestných činov, ako aj na zdravotnícke služby a právne služby, čo však nemusí byť vždy v štádiu po skončení súdneho konania úplne adekvátne. Napríklad obeť môže potrebovať podporu sociálnych služieb, ktoré nie sú uvedené v registri ako subjekty poskytujúce pomoc obetiam trestných činov.

Ako sa uvádza vyššie v časti o štádiu oznámenia trestného činu, informácie o dostupnom odškodnení sa obmedzujú na informácie o tom, ako uplatniť nárok na náhradu škody v trestnom konaní. Vnútroštátny právny poriadok nevyžaduje, aby orgány činné v trestnom konaní informovali obeť o štátnom mechanizme odškodňovania obetí násilných trestných činov. Túto povinnosť majú registrované subjekty poskytujúce pomoc obetiam trestných činov, ktoré, žiaľ, nie sú dostupné pre všetky skupiny obetí. Pre mnohé obeť tak môžu byť informácie o tomto kompenzačnom mechanizme veľmi ťažko prístupné.

Okrem toho neexistuje mechanizmus, ktorý by zabezpečil, že obeť dostane dostupné informácie o tom, ako postupovať pri uplatňovaní nároku na náhradu škody v civilnom súdnom konaní, ak je naň obeť odkázaná trestným súdom, čo sa stále veľmi často stáva. Slovenský právny systém zaručuje obetiam v takýchto prípadoch právo na bezplatnú právnu pomoc Centra právnej pomoci, ale len vtedy, ak obeť preukáže, že si nemôže dovoliť právnik.¹⁷¹ Tieto informácie môžu byť súčasťou pôvodného súboru informácií, aspoň podľa právneho poriadku,¹⁷² ale nikde nie je zaručené, že obetiam, pre ktoré sú relevantné aj po skončení trestného konania, budú systematicky poskytované znova alebo že im budú poskytnuté kontaktné údaje na Centrum právnej pomoci.

B) Implementácia

Prax poskytovania informácií vo fáze po skončení súdneho konania môže fungovať lepšie, než by sa mohlo z právneho rámca zdať, a to najmä vďaka kontaktným miestam pre obeť (informačné kancelárie pre obeť). Obete sa môžu na tieto kontaktné miesta obrátiť aj po skončení trestného konania. Obete tu dostanú základné právne, sociálne a psychologické poradenstvo, ktoré potrebujú po skončení súdneho procesu. Môžu tu získať aj kontakt na ďalšie dostupné zdroje podpory, ako je napríklad vyššie uvedené Centrum právnej pomoci, ktoré môže obetiam, za stanovených podmienok, poskytnúť bezplatné právne zastupovanie v civilných súdnych konaniach.

Ministerstvo vnútra pokračuje v zriaďovaní nových kontaktných miest v celej krajine. Pôvodný zámer 8 kontaktných bodov sa v praxi rozšíril na 16 (pozri vyššie). Tento príklad dobrej praxe by však nemal zatieniť úplné zlyhanie orgánov činných v trestnom konaní a súdov pri zabezpečovaní systematického poskytovania relevantných informácií obetiam aj vo fáze po skončení súdneho konania. Najmä informačná úloha súdov by sa mala posilniť, aby sa neobmedzovala len na informácie o možnosti (prípadne nemožnosti) podať riadny opravný prostriedok.

¹⁷⁰ Zákon o obetiach, § 4 ods. 2 písm. b), (c), (d) a (j).

¹⁷¹ Zákon č. 327/2005 Z. z. o poskytovaní právnej pomoci osobám v materiálnej núdzi.

¹⁷² Zákon o obetiach, § 4 ods. 2 písm. d).

Komunikácia s obeťami s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím

A) Rámec

Neexistuje žiadna osobitná právna úprava komunikácie s obeťami trestných činov v štádiu po skončení trestného konania. Keďže práva obetí na Slovensku sú v legislatíve aj v praxi koncipované predovšetkým v zmysle ochrany obeť pred sekundárnou alebo opakovanou viktimizáciou, a teda sú zamerané najmä na osobitné opatrenia ochrany, a nie na účinnú procesnú úpravu umožňujúcu obeť uplatňovať svoje procesné práva a byť aktívnou stranou trestného konania, ich význam mimo trestného konania je pomerne obmedzený. Mnohé zo všeobecných zásad, ktoré vyžadujú láskavú a citlivú komunikáciu s obeťou, prispôsobenú jej špecifickým potrebám, sa uplatňujú len v rámci systému trestnej spravodlivosti. Je pravda, že právny systém používa všeobecné odkazy na súdy, a preto by sa mohol vykladať širšie, aby sa tieto zásady uplatňovali v civilných súdnych konaniach alebo správnych konaniach alebo v iných súdnych konaniach, ale takýto výklad nemusí byť v praxi ešte všeobecne prijatý a jeho uplatnenie môže trvať dlho.

Existujú však aj výnimky. Jedným z najdôležitejších opatrení, ktoré poskytujú osobitnú ochranu obeť pred sekundárnou alebo opakovanou viktimizáciou, je štátny odškodňovací mechanizmus. Obeť, ktoré boli so svojím nárokom na náhradu škody odkázané na civilné súdne konanie, môžu namiesto toho požiadať o finančné odškodnenie štát. V takom prípade budú účastníkmi písomného správneho konania a nebudú musieť čeliť štandardnému civilnému súdnu konaniu, v ktorom by boli s veľkou pravdepodobnosťou opakovane vypočúvaní, mohli by sa stretnúť s páchatelom atď. Citovaná legislatíva je však obmedzená v tom, že finančné odškodnenie od štátu sa poskytuje len obeť násilných trestných činov. Preto obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ktorá je napríklad obeťou podvodu alebo iných trestných činov proti majetku, nebude mať z tohto mechanizmu prospech.

Okrem toho zákon o obeťiach od svojho prijatia stanovuje, že špecializovaná odborná pomoc bude k dispozícii obzvlášť zraniteľným obeťiam v odôvodnených prípadoch a tiež v štádiu po skončení súdneho konania, ak o to obeť požiada.¹⁷³ Žiaľ, obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím budú čeliť prekážke v podobe slabej siete organizácií ponúkajúcich špecializovanú odbornú pomoc, ktoré s nimi môžu pracovať v prípadoch, keď nie sú obeťami domáceho alebo genderovo podmieneného násillia (pozri kapitolu 5 vyššie).

Napokon, zákon o obeťiach od svojho prijatia rozšíril právo na právnu pomoc aj na civilné súdne konania súvisiace s trestným konaním. Pôvodne sa v zákone o obeťiach uvádzalo len civilné súdne konanie o náhrade škody, ale s nadobudnutím účinnosti novely zákona 1. júla 2021¹⁷⁴ sa znenie predmetného ustanovenia zmenilo tak, že zahrňa „civilné súdne konania, ktoré súvisia so zabezpečovaním ochrany a uplatnením práv obeť“.¹⁷⁵ Z dôvodovej správy jasne vyplýva, že zámerom zákonodarcu bolo pokryť predovšetkým tie civilné súdne konania, ktoré sa môžu začať v prípadoch domáceho násillia, ale formulácia je natoľko široká, že by sa teoreticky mohla vzťahovať aj na iné civilné súdne konania.¹⁷⁶ Pre osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím

¹⁷³ Tamtiež, § 6 ods. 3.

¹⁷⁴ Zákon č. 217/2021 Z. z.

¹⁷⁵ Zákon o obeťiach, nový § 7 ods. 1.

¹⁷⁶ Dôvodová správa je k dispozícii na: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=489450> citované 23. augusta 2021.

môže byť dôležité, aby právna pomoc zahŕňala napríklad aj exekučné alebo konkurzné konanie, pretože sa často môžu stať obeťmi podvodu, ktorého výsledkom je dlh alebo platobná neschopnosť. Výklad uvedeného ustanovenia však v praxi nemusí byť taký široký, keďže jeho pôvodný účel bol trochu iný.

Účinnosť rozšírenia právnej pomoci bude, podobne ako v prípade špecializovanej odbornej pomoci, závisieť predovšetkým od dostupnosti organizácií poskytujúcich pomoc obetiam trestných činov, ktoré by boli schopné pracovať s veľmi rôznorodou skupinou osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.

B) Implementácia

Aj vo fáze po skončení súdneho konania sa zdá byť veľmi dôležité byť v kontakte s organizáciou, ktorá sa špecializuje na práva obetí. Takáto organizácia môže pomôcť obeti požiadať o bezplatnú právnu pomoc Centrum právnej pomoci alebo požiadať o odškodnenie od štátu. V prípade obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím tak môže byť opäť problémom slabá sieť organizácií, ktoré sa špecializujú na práva obetí a súčasne i na prácu s ľuďmi s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím. Podobne ako v prípade poskytovania informácií môžu kontaktné miesta pre obeť (informačné kancelárie pre obeť) výrazne zlepšiť situáciu týchto obetí. Nemôžu však nahradiť úlohu organizácií na podporu obetí.

„Je bežné, že obeť sú s nárokom na odškodnenie odkázané na civilné súdne konanie. Spomínam si asi na dva prípady, keď sme povedali, že sa vôbec nepokúsime o civilné konanie, ale že požiadame štát o odškodnenie. Napísali sme aj odôvodnenie, v ktorom sme poukázali najmä na neprístupnosť civilného konania pre obeť. Ministerstvo vždy vyhovel.“

právnička organizácie poskytujúcej podporu obetiam obchodovania s ľuďmi

Neschopnosť systému trestnej spravodlivosti účinne komunikovať s obeťmi s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím a prijať potrebné procesné úpravy, ktoré by im umožnili naplniť obe ich úlohy - úlohu strany konania a úlohu svedka, čo vedie k zlyhaniu pokusu obeť spoľahnúť sa na tento systém, môže mať pre obeť okrem odmietnutia jej trestného oznámenia alebo zastavenia konania aj veľmi nepriaznivé dôsledky. Snaha obeť sa môže obrátiť proti nej v zmysle zamerania sa na jej „neschopnosť“. Namiesto účinného boja proti zneužívajúcemu správaniu sa toto správanie akceptuje ako realita a pozornosť sa sústreďuje na vybudovanie „ochranného múru“ okolo obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, zvyčajne prijatím rôznych opatrení, ktoré obmedzujú práva a slobody danej osoby. Obmedzenie spôsobilosti na právne úkony je najbežnejším z takýchto opatrení.

Prípadová štúdia

Pán V je človekom s mentálnym postihnutím, ktorý žije nezávisle a využíva podporu od nepobytovej sociálnej služby. Žiaľ, stal sa obeťou niekoľkých podvodov, ktoré sa týkali jeho majetku. Vo svojom byte bol okradnutý o 3 000 EUR mužom, ktorého pustil dovnútra, podpísal zmluvu o prevode zdedeného majetku na inú osobu za 33 000 EUR, hoci v skutočnosti mu bolo zaplatených len 3 000 EUR, a napokon ho oklamal falošný policajt, ktorého pustil do svojho bytu a ktorý mu ukradol peniaze. S výnimkou druhého prípadu vždy podal trestné oznámenie. V prvom prípade bolo jeho

trestné oznámenie odmietnuté s odôvodnením, že polícia nemohla v tejto veci nič podniknúť, ak muža dobrovoľne pustil do svojho bytu (pozri kapitolu 6 vyššie). V druhom prípade polícia prípad zastavila na základe znaleckého skúmania pána V a skutočnosti, že pán V nebol schopný identifikovať páchatel'a na fotografii (pozri kapitolu 7 vyššie). Všetky pokusy pána V vysporiadať sa s podvodnými činmi, ktorých bol obeťou, tak pre neho znamenali jediné - že sa o týchto skutočnostiach dozvedela jeho rodina a začala civilné súdne konanie o obmedzení jeho spôsobilosti na právne úkony. Právna spôsobilosť pána V je v súčasnosti obmedzená, čo má negatívny vplyv na jeho každodenný život vrátane poskytovania sociálnych služieb.

„Keď som na súde argumentovala, že existujú aj iné možnosti ako podporované rozhodovanie a odvolávala som sa na Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím, sudkyňa sa mi vysmiala a povedala: „Svoj Dohovor si môžete nechať.“ Takže teraz (...) [pán V] má opatrovníka, svojho bratranca, ktorý žije v zahraničí. Z našej skúsenosti sa nám služba poskytovala ľahšie, kým mal [pán V] plnú spôsobilosť. Teraz musíme hľadať rovnováhu medzi predstavami [pána V] a jeho opatrovníka.“

sociálna pracovníčka spolupracujúca s pánom V; pán V bol pri rozhovore prítomný

10. Kľúčové zistenia, závery a odporúčania

Zhrnutie existujúcich ustanovení a posúdenie ich významu pre prístup osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti

Implementácia Smernice v podobe zákona o obetiach nepochybne priniesla dôležité zmeny, ale nedokázala prekonať prekážky, ktoré môžu spôsobiť, že systém bude neprístupný pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím. Tieto prekážky existujú z dôvodu tradičného poňatia systému trestnej spravodlivosti, ktorý sa zameriava na vzťah medzi štátom a páchatelom, pričom obeť ako účastník trestného konania zohráva len okrajovú úlohu. Obete s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sú ďalej marginalizované medicínskym prístupom k postihnutiu, čo vedie k tomu, že sú ako strany konania podrobení opatrovníctvu a ako svedkovia trestného činu znaleckému skúmaniu ich osobnosti, schopností a vierohodnosti. V oboch týchto procesných úlohách sa tak často stávajú len objektmi trestného konania.

Implementácia Smernice na Slovensku bola navyše koncipovaná predovšetkým ako potreba uzákoníť mechanizmy osobitnej ochrany obetí pred sekundárnou alebo opakovanou viktimizáciou. K praktickému a účinnému zapojeniu obetí ako aktívnych strán do trestného konania tak prispela len vo veľmi obmedzenej miere, a to vo forme niektorých všeobecných zásad zakotvených najmä v Trestnom poriadku. Praktické uplatňovanie týchto zásad však vždy závisí od postojov konkrétnych profesionálov, ktorí ich majú uplatňovať, v tomto prípade konkrétnych predstaviteľov orgánov činných v trestnom konaní a súdov. Pokiaľ ide o obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, tieto postoje sú silne ovplyvnené medicínskym modelom postihnutia.

Hoci implementácia Smernice viedla k zlepšeniu situácie organizácií na podporu obetí, nebol prijatý mechanizmus, ktorý by zabezpečil, aby boli k dispozícii a dostupné všetkým obetiam bez ohľadu na ich potreby a povahu trestného činu. Odborná podpora sa však javí ako kľúčová, ak má mať osoba praktickú možnosť uplatniť všetky svoje práva, ktoré jej ako obeť prináležia. Mnohé dôležité procesné záruky vrátane práva na bezplatnú právnu pomoc závisia od predchádzajúcej aktivity obete. Obete, ktoré nemajú odbornú podporu, nemôžu tieto práva uplatniť. To je často prípad obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.

Hlavné nedostatky a ich dôsledky

1) Nedostatočný prístup k bezplatnej právnej pomoci, prinajmenšom v trestnom konaní

Ako bolo uvedené vyššie, právna pomoc v trestnom konaní podlieha viacerým podmienkam, ktoré výrazne sťažujú jej prístupnosť, najmä pre obzvlášť zraniteľné obeť. Po prvé, je dostupná až vo fáze prípravného konania, hoci trestné oznámenia obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sú často odmietnuté ešte pred začatím trestného stíhania. Po druhé, obeť musí najprv uplatniť nárok na náhradu škody v trestnom konaní. Po tretie, obeť musí preukázať, že jej finančná situácia jej neumožňuje zaplatiť si advokáta. Obete s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sú tak pri hľadaní prístupu k právnej pomoci plne odkázané na podporu iných osôb, ktorá však často nie je dostupná. Po štvrté, je stále na zvážení sudcu, či usúdi, že bezplatné ustanovenie advokáta je potrebné na ochranu záujmov obete.

Slovenský právny poriadok nevytvára systém široko dostupnej a prístupnej bezplatnej právnej pomoci pre obzvlášť zraniteľné obeť. Namiesto toho sa v prípade obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím masívne spolieha na opatrovníctvo, čím sa tieto obeť zbavujú všetkých svojich práv ako strán konania. Je pravda, že Smernica nestanovuje, že každá obeť by mala mať automaticky zaručenú bezplatnú právnu pomoc. V článku 13 sa len vyžaduje, aby členské štáty zabezpečili, že obeť bude mať prístup k bezplatnej právnej pomoci, ak je stranou trestného konania, a to za podmienok alebo podľa procesných pravidiel stanovených vnútroštátnym právom.

Pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím však môže byť prístup k bezplatnému právnomu zastupovaniu v trestnom konaní neoddeliteľnou súčasťou ich práva na prístup k spravodlivosti, ktoré je zaručené v článku 13 CRPD. Vysoký komisár OSN vo svojej Tematickej správe o práve na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím¹⁷⁷ zdôraznil význam bezplatnej právnej pomoci pri zabezpečovaní rovnosti zbraní a rovnakého prístupu k spravodlivosti pre osoby s postihnutím a odporučil, aby štáty „prijali zákony a politiky na zabezpečenie (...) poskytovania bezplatnej a cenovo dostupnej právnej pomoci osobám so zdravotným postihnutím vo všetkých oblastiach práva“.¹⁷⁸ Podobne aj Medzinárodné zásady a usmernenia OSN týkajúce sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti zakotvujú právo na bezplatnú a cenovo dostupnú právnu pomoc ako jednu z desiatich základných zásad.¹⁷⁹ Podľa Medzinárodných zásad a usmernení OSN týkajúcich sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti by štáty mali vytvoriť, financovať a realizovať programy právnej pomoci s cieľom poskytnúť bezplatné právne zastúpenie osobám, ktoré si nemôžu dovoliť právnu pomoc, vrátane osôb so zdravotným postihnutím, a to prinajmenšom v prípadoch týkajúcich sa, okrem iného, všetkých trestných vecí, ktoré nezahŕňajú riziko odňatia slobody, drobných nárokov a civilných vecí, v ktorých môžu byť osoby s postihnutím znevýhodnené pri komunikácii, porozumení alebo možnosti byť pochopení počas konania.¹⁸⁰ Štáty musia ďalej „zabezpečiť ľahký prístup k právnej pomoci odstránením všetkých administratívnych, komunikačných a fyzických prekážok takéhoto prístupu“ a „poskytnúť bezplatnú právnu pomoc a podporu všetkým osobám s postihnutím, ktoré zažili násilie, najmä ženám a dievčatám s postihnutím, vrátane odbornej pomoci obetiam, poradenstva o ich právach a pomoci pri oznamovaní trestných činov a začatí súdneho konania“.¹⁸¹

Z Medzinárodných zásad a usmernení OSN týkajúcich sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti vyplýva, že bezplatné právne zastúpenie advokátom, ktorý koná ako splnomocnenec obeť, by bolo významným opatrením spolu so zrušením opatrovníctva, ako to vyžaduje CRPD a ako to vyplýva zo samotných Medzinárodných zásad a usmernení, ktoré naliehavo vyzývajú štáty, aby „odstránili alebo zmenili všetky zákony, predpisy, politiky, usmernenia a postupy, ktoré vnucujú náhradné rozhodovanie v právnych konaniach, vrátane tých, ktoré umožňujú vymenovanie osoby oprávnenej prijímať náhradné rozhodnutia proti vôli osoby s postihnutím (napr. procesní opatrovníci, blízki priatelia a podobné opatrenia); alebo rozhodnutia prijaté na základe „najlepšieho záujmu“ dotknutých osôb, na rozdiel od rozhodnutí založených na ich vôli a preferenciách.“¹⁸² Okrem

¹⁷⁷ „Absencia bezplatnej právnej pomoci je jednou z najčastejších prekážok rovnosti zbraní a rovnakého prístupu k spravodlivosti, najmä pre osoby s postihnutím, ktoré sú v neúmerne veľkom počte medzi chudobnými vo svete a čelia problémom pri získavaní právneho poradenstva a zastupovania. Právo na právnu pomoc je právom na spravodlivý proces a zahŕňa právo na bezplatnú právnu pomoc.“ – Vysoký komisár OSN pre ľudské práva, „Tematická správa o práve na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím“ (2017), A/HRC/37/25, ods. 40.

¹⁷⁸ Tamtiež, ods. 63.

¹⁷⁹ Medzinárodné zásady a usmernenia OSN týkajúce sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti, zásada 6.

¹⁸⁰ Tamtiež, zásada 6.2 (b) (iii).

¹⁸¹ Tamtiež, zásady 6.2 (f) a (k).

¹⁸² Tamtiež, zásada 6.2 (j).

toho by poskytovanie bezplatnej právnej pomoci obetiam s postihnutím mohlo pomôcť vytvoriť skupinu advokátov, ktorí by sa špecializovali na práva obetí a ktorí by boli ochotní zastupovať aj obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.

Ako ukazuje prípadová štúdia (pozri kapitolu 6), obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím by potrebovali bezplatnú právnu pomoc už pri prvom kontakte s orgánmi činnými v trestnom konaní. Ich prípady môžu byť veľmi špecifické, často sa týkajú štrukturálneho porušovania ich ľudských práv a slobôd, a pravdepodobne sa stretávajú aj s diskriminačným prístupom založeným na medicínskom modeli postihnutia. Potrebujú podporu už pri uplatnení opravných prostriedkov proti odmietnutiu, aby im v ich konkrétnych prípadoch nezostalo trestné konanie uzavreté.

2) Nedostatočná sieť podporných organizácií a centier pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím

Okrem včasného a účinného prístupu k bezplatnej právnej pomoci v trestnom konaní potrebujú obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím aj rozšírenie existujúcej siete podporných organizácií pre obeť. Dostupnosť a prístupnosť organizácií na podporu obetí je dôležitá vo všetkých fázach konania, dokonca ešte pred oznámením trestného činu. Nie všetky obeť sa musia nakoniec rozhodnúť oznámiť trestný čin, ale ich rozhodnutie by malo byť vždy založené na primeraných a zrozumiteľných informáciách. Dostupnosť a prístupnosť podporných organizácií pre obeť je tiež nevyhnutná pre prístup k rehabilitácii a primeranej psychologickej a sociálnej podpore vo všetkých fázach trestného konania. Pre obzvlášť zraniteľné obeť môže byť tiež dôležitou podporou pri kontakte s ich advokátom.

Tieto závery zodpovedajú článku 8 Smernice, ktorý členským štátom ukladá povinnosť zabezpečiť, „aby obeť mali v súlade so svojimi potrebami bezplatný prístup k dôverným službám na podporu obetí konajúcim v ich záujme obetí, a to pred trestným konaním počas neho a primeraný čas po ňom“ (odsek 1) a prijať „opatrenia na to, aby sa popri všeobecných službách na podporu obetí alebo ako ich neoddeliteľná súčasť zriadili bezplatné a dôverné služby špecializovanej podpory“ (odsek 3). Tieto záväzky nevyhnutne zahŕňajú povinnosť zabezpečiť, aby boli tieto služby dostupné všetkým obetiam trestných činov na nediskriminačnom základe.

Ako bolo uvedené vyššie, dostupnosť a prístupnosť podporných služieb pre obeť sa výslovne vyžaduje aj v Zásadách a usmerneniach OSN týkajúcich sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti, a to pre obeť násilia.¹⁸³ Organizácie na podporu obetí však môžu byť kľúčovým prvkom prístupu k spravodlivosti a rehabilitácii aj pre iné skupiny obetí. Môžu zohrávať zásadnú úlohu ako miesto, kde sa obetiam poskytujú odpovedajúce prístupné a zrozumiteľné informácie a potrebná podpora, aby sa obeť mohli prakticky a účinne zúčastňovať na trestnom konaní.¹⁸⁴ Môžu byť tiež miestom rehabilitácie pre obeť, čo môže byť potrebné aj v prípadoch, keď obeť nie je obeťou násilia.

3) Nedostupnosť procesných úprav pre obeť s mentálnym a/alebo psychosociálnym postihnutím ako strán trestného konania

Ako bolo uvedené vyššie, implementácia Smernice sa na Slovensku zamerala predovšetkým na osobitné opatrenia na ochranu obetí ako svedkov trestných činov. Perspektíva prístupu obetí ako

¹⁸³ Tamtiež, zásada 6.2 (k).

¹⁸⁴ Pozri tiež Všeobecný komentár Výboru OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím č. 6, v ktorom Výbor uvádza „poskytovanie informácií zrozumiteľným a prístupným spôsobom“ medzi opatreniami, ktoré umožňujú účasť osôb s postihnutím na právnych konaniach. Pozri CRPD/C/GC/6, ods. 52 (a). V slovenčine je všeobecný komentár k dispozícii na stiahnutie z: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/vseobecny-komentar-c-6-rovnosti-nediskriminacii.docx> citované 7. februára 2022.

strán trestného konania k spravodlivosti zostala bez väčšej pozornosti. Obetiam s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím systém stále upiera ich práva tým, že umožňuje ich opatrovníctvo. Okrem podpory dostupnosti a prístupnosti bezplatnej právnej pomoci pre tieto obeť by mal systém zaviesť ďalšie procesné úpravy, ktoré by im umožnili priamu účasť na trestnom konaní spôsobom, ktorý je pre ne bezpečný a rešpektujúci.

Procesné úpravy sú neoddeliteľnou súčasťou zákazu diskriminácie v prístupe k spravodlivosti. Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím zdôraznil, že na rozdiel od primeraných úprav nie sú procesné úpravy obmedzené konceptom neprimeranosti.¹⁸⁵ Z toho vyplýva, že je povinnosťou orgánov verejnej moci, ktoré vedú formálne konania, prispôbiť tieto konania potrebám ich účastníkov, aby sa zabezpečila ich praktická a účinná účasť. Vysoký komisár OSN pre ľudské práva zdôraznil, že „neposkytnutie procesných úprav v prípadoch, keď ich konkrétna osoba s postihnutím potrebuje, preto predstavuje formu diskriminácie na základe zdravotného postihnutia v spojení s právom na prístup k spravodlivosti.“¹⁸⁶ Podobne aj Medzinárodné zásady a usmernenia OSN týkajúce sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti uvádzajú právo na procesné úpravy medzi desiatimi základnými zásadami.¹⁸⁷

Vysoký komisár OSN pre ľudské práva ďalej zdôraznil, že procesné úpravy by sa mali poskytovať na základe „slobodnej voľby a preferencií dotknutej osoby“ a že „určenie ich potreby by nemalo byť nevyhnutne založené na medicínskych informáciách a nemôže podliehať akémukoľvek posúdeniu existencie zdravotného postihnutia, napríklad udeleniu preukazu zdravotne postihnutého alebo iného osvedčenia“.¹⁸⁸

Neexistuje žiadny vyčerpávajúci zoznam procesných úprav.¹⁸⁹ Takýto zoznam ani nemôže existovať, pretože procesné úpravy musia byť prispôbené individuálnym potrebám každej obeť. Medzinárodné zásady a usmernenia OSN týkajúce sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti zdôrazňujú, že procesné úpravy by mali zahŕňať (ale neobmedzovať sa na): tieto kategórie: i) nezávislí sprostredkovatelia a facilitátori; ii) úpravy a modifikácie samotného procesu; iii) komunikačná podpora; a iv) procesné úpravy pre osoby obvinené z trestného činu, uväznené alebo inak zbavené slobody. Medzinárodné zásady a usmernenia tiež vyžadujú, aby sa osobám s postihnutím zaručilo právo požadovať procesné úpravy, ako aj právo na to, aby im procesné úpravy boli ponúknuté.¹⁹⁰

Slovenský právny rámec však tieto štandardy nespĺňa.

4) Nedostatok prístupu k individuálnemu posúdeniu potrieb podpory obeť

Ako bolo uvedené vyššie, slovenský právny poriadok je založený na úzkom porozumení individuálneho posúdenia potrieb obeť. Jeho účel sa obmedzuje na identifikáciu obzvlášť zraniteľnej obeť. Bohužiaľ však vylučuje obeť, ktoré sú podľa zákona považované za obzvlášť zraniteľné, vrátane obeť so zdravotným postihnutím, z akéhokoľvek ďalšieho individuálneho posúdenia ich potrieb.

¹⁸⁵ Tamtiež, ods. 25 (d).

¹⁸⁶ Vysoký komisár OSN pre ľudské práva, „Tematická správa o práve na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím“ (2017), A/HRC/37/25, ods. 25.

¹⁸⁷ Medzinárodné zásady a usmernenia OSN týkajúce sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti, zásada 3.

¹⁸⁸ Vysoký komisár OSN pre ľudské práva, „Tematická správa o práve na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím“ (2017), A/HRC/37/25, ods. 26.

¹⁸⁹ Tamtiež, ods. 24.

¹⁹⁰ Medzinárodné zásady a usmernenia OSN týkajúce sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti, zásada 3.

Túto právnu úpravu možno považovať za nevhodnú a nedostatočnú z hľadiska Smernice aj CRPD. Smernica spája individuálne posúdenie s cieľom identifikovať špecifické potreby obeť v oblasti ochrany. Hoci individuálne posúdenie v tomto prípade priamo nesleduje praktickú a účinnú účasť v trestnom konaní ako svoj cieľ, je stále dôležité pre určenie konkrétnych opatrení na ochranu pred sekundárnou alebo opakovanou viktimizáciou, zavražďovaním a pomstou, ktoré by sa mali prijať v prípade konkrétnej obeť. Samotná klasifikácia obeť ako obzvlášť zraniteľnej zaručuje obeť možnosť využiť ustanovenia týkajúce sa obzvlášť zraniteľných obeť, ale nevyhnutne neurčuje, ktoré konkrétne ochranné opatrenia sa v jej prípade uplatnia. Inými slovami, neexistuje žiadna záruka, že sa v konkrétnom prípade uplatnia osobitné opatrenia ochrany stanovené v zákone o obeťiach a Trestnom poriadku, hoci môžu byť potrebné.

Okrem toho individuálne posúdenie nikdy nesúvisí s cieľom určiť potrebné procesné úpravy, ktoré by poškodenému umožnili prakticky a účinne vykonávať jeho procesné práva ako strany trestného konania. Takýto účel by mohol byť spojený s individuálnym posúdením aspoň v prípade obeť s postihnutím na základe ich práva na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 CRPD, keďže procesné úpravy by sa mali vždy určovať podľa potrieb konkrétneho človeka.

5) Nedostatočné povedomie a školenie orgánov činných v trestnom konaní a súdov o ľudskoprávnom modeli zdravotného postihnutia a ich povinnostiach vyplývajúcich z CRPD

Ako už bolo uvedené na viacerých miestach tejto správy, v systéme trestnej spravodlivosti naďalej významne prevažuje medicínsky model postihnutia, ktorý ovplyvňuje postoje orgánov činných v trestnom konaní a súdov k obeťiam, a to v ich úlohe svedkov trestných činov, aj v úlohe strán trestného konania. Zabezpečenie plného rešpektovania a účinného uplatňovania práv osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím ako obeť trestných činov si preto nevyhnutne vyžaduje zmenu paradigmy a prijatie nového pohľadu, ktorý by mal vychádzať z ľudskoprávneho modelu postihnutia¹⁹¹ a sledovať myšlienku inkluzívnej rovnosti.¹⁹²

CRPD zakotvuje potrebu bojovať proti stereotypom, predsudkom a škodlivým praktikám voči ľuďom s postihnutím priamo ako právo ľudí so zdravotným postihnutím v článku 8. Tento článok tiež vyžaduje, aby zmluvné štáty prijali okamžité, účinné a primerané opatrenia na zvýšenie povedomia v celej spoločnosti s cieľom podporiť rešpektovanie práv a dôstojnosti osôb s postihnutím.

Vysoký komisár OSN pre ľudské práva označil stereotypy zo strany odborníkov pracujúcich v systéme trestnej spravodlivosti za jeden z dôvodov, prečo obeť s postihnutím stále čelia obmedzeniam v účasti na právnych konaniach. Zdôraznil, že tieto stereotypné postoje k ľuďom s postihnutím

¹⁹¹ Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím definoval ľudskoprávny model postihnutí takto: „Model riešiaci problematiku zdravotného postihnutia na základe ľudských práv potvrdzuje, že zdravotné postihnutie je sociálnym konceptom s tým, že zdravotné poruchy sa nesmú považovať za legitímny dôvod popierania alebo obmedzenia ľudských práv. Tento model uznáva, že zdravotné postihnutie je jednou z viacerých vrstiev identity. Práve z tohto dôvodu musia právne predpisy a politiky v oblasti zdravotného postihnutia zohľadňovať rozmanitosť osôb so zdravotným postihnutím. Daný model taktiež uznáva, že ľudské práva sú navzájom prepojené, t. j. vzájomne spolu súvisia a sú nedeliteľné.“ – CRPD/C/GC/6, ods. 9. V slovenčine je všeobecný komentár k dispozícii na stiahnutie z: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/vseobecny-komentar-c-6-rovnosti-nediskriminacii.docx> citované 7. februára 2022.

¹⁹² Konceptiu inkluzívnej rovnosti definoval Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím vo svojom Všeobecnom komentári č. 6 o rovnosti a nediskriminácii s cieľom rozšíriť a rozvinúť model materiálnej rovnosti a zdôrazniť viacrozmerý charakter rovnosti. Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím identifikoval tieto štyri rozmery rovnosti: rozmer „a) spravodlivej redistribúcie na riešenie sociálno-ekonomických nevýhod; b) uznania na účely boja proti stigmatizácii, stereotypom, predsudkom a násiliu a akceptáciu dôstojnosti človeka a jeho prierezovosti; c) participácie na opätovné potvrdenie sociálneho chápania ľudí ako členov spoločenských skupín a plné uznanie ľudskej prirodzenosti a príslušnosti prostredníctvom začleňovania do spoločnosti a d) primeraných úprav na vytvorenie priestoru pre rozdielnosť ako záležitosť ľudskej dôstojnosti.“ Výbor OSN pre práva osôb so zdravotným postihnutím zdôraznil tiež, že „dohovor je založený na princípe inkluzívnej rovnosti“. – CRPD/C/GC/6, para. 11. V slovenčine je všeobecný komentár k dispozícii na stiahnutie z: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/vseobecny-komentar-c-6-rovnosti-nediskriminacii.docx> citované 7. februára 2022.

„spochybňujú vierohodnosť a schopnosť ľudí s postihnutím, najmä žien, účinne prispievať k právnym konaniam“. Ďalej uviedol pozitívny príklad z judikatúry Najvyššieho súdu Kanady, ktorý „dospel k záveru, že osoby s mentálnym postihnutím môžu svedčiť v trestných veciach na základe prísahy hovoriť pravdu, zatiaľ čo predtým museli preukazovať svoju spôsobilosť svedčiť vysvetľovaním významu pojmov prísaha, pravda a lož.“¹⁹³

Podobne aj Zásady a usmernenia OSN týkajúce sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti uvádzajú „paternalistické alebo negatívne postoje, ktoré spochybňujú schopnosť osôb s postihnutím zúčastňovať sa na všetkých fázach výkonu spravodlivosti“ medzi prekážkami, ktoré bránia osobám s postihnutím v prístupe k spravodlivosti na rovnakom základe s ostatnými.¹⁹⁴

Je zrejmé, že je dôležité bojovať proti negatívnym stereotypom, ktoré spochybňujú schopnosť osôb s postihnutím zúčastňovať sa na právnych konaniach vrátane trestných konaní ako obeť trestných činov v ich rôznych rolách, ktoré im ako obetiam prináležia. Platí to o to viac, keď je národný systém ovplyvnený týmito negatívnymi stereotypmi, ako je to na Slovensku.

6) Sústreďenie poskytovania informácií na moment prvého kontaktu s orgánmi činnými v trestnom konaní, nedostatočná informačná úloha súdov

Hoci právny rámec nariaďuje požiadavku individualizovať informácie poskytované políciou obeť podľa veku a vyzrelosti obeť, jej zdravotného stavu vrátane psychického stavu a povahy trestného činu, stále viaže poskytovanie informácií na moment prvého kontaktu obeť s orgánmi činnými v trestnom konaní. Zdá sa, že je to aj dôsledok skutočnosti, že príslušné zákonné ustanovenie uvádza len políciu a prokurátora,¹⁹⁵ t. j. orgány činné v trestnom konaní zodpovedné za štádium oznámenia trestného činu a prípravného konania. Stáva sa teda, že obeť získa množstvo informácií, ktoré by pre ňu boli dôležité, až neskôr, pri prvom kontakte s políciou alebo prokurátorom, keď je zvyčajne v stave akútneho stresu. Informačná povinnosť v neskorších štádiách trestného konania je formulovaná len v podobe všeobecných zásad,¹⁹⁶ bez akéhokoľvek konkrétneho rozpracovania, a preto uplatňovanie týchto zásad do značnej miery závisí od postojov orgánov činných v trestnom konaní a súdov a ich pochopenia pre situáciu a potreby obeť. Vo veľmi konzervatívnom systéme trestnej spravodlivosti, akým je aj slovenský systém, to môže byť veľmi problematické.

Smernica výslovne nespomína informačnú úlohu trestných súdov. V článku 4 ods. 2 sa však vyžaduje, aby sa obeť poskytli ďalšie podrobnosti týkajúce sa jej práv v trestnom konaní „v neskorších štádiách (...), a to v závislosti od potrieb obeť a relevantnosti týchto podrobných informácií v jednotlivých štádiách konania“. Generálne riaditeľstvo pre spravodlivosť vo svojich usmerneniach o transpozícii a vykonávaní Smernice pripomína, že „praktická účinnosť smernice by sa mohla zvýšiť, ak sa zabezpečí, aby orgány verejnej moci (polícia, prokurátori, sudcovia) dôsledne informovali obeť počas celého konania, ak je to potrebné a vhodné. To znamená, že orgány verejnej moci budú vo vhodnom čase poskytovať relevantné a aktuálne informácie, aby obeť pochopili proces a svoje práva.“¹⁹⁷

¹⁹³ Vysoký komisár OSN pre ľudské práva, „Tematická správa o práve na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím“ (2017), A/HRC/37/25, ods. 56.

¹⁹⁴ Medzinárodné zásady a usmernenia OSN týkajúce sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti, Úvod, s. 6.

¹⁹⁵ Zákon o obetiach, § 4 ods. 2 a 3.

¹⁹⁶ Trestný poriadok, § 2 ods. 21 a § 49.

¹⁹⁷ Európska komisia, Generálne riaditeľstvo pre spravodlivosť, „DG Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA“ (Ref. Ares(2013)3763804 – 19/12/2013), s. 15. <https://e-justice.europa.eu/fileDownload.do?id=05758a3a-9e2e-49a5-a7ec-3737c3ad6876> citované 11. októbra 2021.

To je plne v súlade s právom osôb s postihnutím na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 CRPD. Vysoký komisár OSN pre ľudské práva poukázal na to, že „ľuďom so zdravotným postihnutím je najčastejšie odopretý prístup k spravodlivosti v trestných a civilných veciach,“ okrem iného v dôsledku „nedostatočnej prístupnosti a prístupu k informáciám a procesným úpravám“.¹⁹⁸ Nedostatočné poskytovanie informácií o právach obetí a možných zdrojoch podpory v neskorších štádiách trestného konania, najmä v štádiu súdneho konania, je výrečným príkladom nedostatočnej prístupnosti informácií a nedostatku procesných úprav. Všetky orgány činné v trestnom konaní a súdy by mali byť zodpovedné za to, že ľuďom poskytnú všetky relevantné informácie týkajúce sa ich postavenia obetí trestných činov vo forme, ktorá je pre ne prístupná a zrozumiteľná. To by malo zahŕňať aj informácie, ktoré priamo nesúvisia so súdnym konaním. Informovanosť o podpore, ktorá je k dispozícii mimo systému trestnej spravodlivosti, môže zohrávať kľúčovú úlohu pri zabezpečovaní toho, aby obeť boli schopné pochopiť a formálne sa domáhať svojich práv v konaní. Obeť, ktorá ešte nie je v kontakte so žiadnou podpornou organizáciou alebo odborníkom, by mala byť opakovane informovaná o tejto možnosti, ako aj o tom, ako by jej podporná organizácia mohla pomôcť v trestnom konaní a pri jej rehabilitácii. Okrem toho by orgány činné v trestnom konaní a súdy mali venovať väčšiu pozornosť dôkladnému informovaniu takýchto obetí o ich procesných právach, keďže obeť nemusí mať nikoho, kto by ju informoval namiesto nich.

7) Chýbajúce mechanizmy na zabezpečenie zrozumiteľnosti oficiálnych dokumentov pre obeť

Hoci obeť majú právo na doručenie mnohých dôležitých rozhodnutí a dokumentov vydaných v súvislosti s trestným konaním ešte pred začatím trestného stíhania, neexistujú mechanizmy, ktoré by zabezpečili, aby boli tieto dokumenty pre obeť zrozumiteľné. Tieto dokumenty sú formulované v štandardnom právnom jazyku. Situácia obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím je o to zložitejšia, že chýbajú organizácie na podporu obetí a bezplatná právna pomoc, ktoré by obetiam pomohli porozumieť týmto dokumentom.

Právo na prístupné informácie a komunikáciu je ľuďom s postihnutím zaručené priamo v článku 9 CRPD. V kontexte systému trestnej spravodlivosti a postavenia osôb s postihnutím ako obetí trestných činov je to tiež dôležitá súčasť ich práva na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 CRPD. Vysoký komisár OSN vo svojej tematickej správe o práve na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 CRPD uviedol niekoľko príkladov dobrej praxe v oblasti používania formátov oficiálnych dokumentov, ktoré sú prístupné pre osoby s postihnutím vrátane osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím: „Ústavný súd Kolumbie a Najvyšší súd Mexika vyzvali na preklad rozsudkov týkajúcich sa práv osôb s postihnutím do ľahko čitateľných formátov v prospech navrhovateľov a iných osôb s mentálnym postihnutím. Vo Fínsku polícia navrhla svoju webovú stránku tak, aby poskytovala celý rad prístupných formátov, ako napríklad jednoduchý jazyk, obsah a videá v posunkovej reči, niektoré z nich s titulkami, a formulár sťažnosti vo veľkom písme.“¹⁹⁹ Ďalej uviedol „právne a súdne informácie v prístupných formátoch, viacero komunikačných prostriedkov, ľahko čitateľné verzie dokumentov“ medzi procesnými úpravami pre osoby s postihnutím.²⁰⁰

Právo na včasný a zrozumiteľný prístup k právnym upovedomeniam a informáciám na rovnakom základe s ostatnými je uvedené aj medzi Zásadami a usmerneniami OSN týkajúcimi sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti. Na zaručenie tohto práva by štáty mali „zabezpečiť,

¹⁹⁸ Vysoký komisár OSN pre ľudské práva, „Tematická správa o práve na prístup k spravodlivosti podľa článku 13 Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím“ (2017), A/HRC/37/25, ods. 19.

¹⁹⁹ Tamtiež, ods. 22.

²⁰⁰ Tamtiež, ods. 24.

aby všetky oznámenia, ktoré si vyžadujú odpoveď alebo opatrenie (napr. predvolania, príkazy, a rozsudky) budú dostupné prístupnými prostriedkami a v prístupných formátoch, ako je (...) okrem iného ľahko čitateľný a jednoduchý jazyk alebo sprostredkovaná komunikácia.“²⁰¹

Tieto povinnosti sú tiež neoddeliteľnou súčasťou povinností štátov vyplývajúcich zo Smernice, hoci Smernica ich výslovne neuvádza. Generálne riaditeľstvo pre spravodlivosť vo svojich usmerneniach o transpozícii a vykonávaní Smernice uvádza formáty ľahkého čítania [easy-to-read] v súvislosti s právom obetí rozumieť a byť pochopené. Konkrétne Generálne riaditeľstvo pre spravodlivosť vyzýva členské štáty, aby s cieľom dosiahnuť súlad s článkom 3 ods. 1 Smernice zväžili „zavedenie vnútroštátnych postupov a systémov poskytovania informácií v jednoduchom a prístupnom jazyku, ktoré sú k dispozícii ústne a písomne (...). Dobrá prax ukazuje, že štandardné základné informácie by mali byť ľahko dostupné v rôznych jazykoch vrátane verzií v ľahko čitateľnom formáte [pozn. formát easy-to-read].“²⁰² Generálne riaditeľstvo pre spravodlivosť sa v tejto časti svojich usmerení zameriava skôr na štandardné základné informácie. Jeho ďalšie odporúčania sa však jednoznačne týkajú individuálnej dostupnosti informácií pre obeť v systéme trestnej spravodlivosti. Poukazujú na to, že „v záujme čo najrýchlejšieho zabezpečenia prekladov a tlmočenia, najmä v naliehavých situáciách, by príslušné orgány a odborníci pracujúci s obeťami mali vytvoriť operatívnu sieť ľahko dostupných prekladateľov a tlmočníkov. Príslušná polícia/orgán činný v trestnom konaní by mal tieto služby poskytnúť aj bez žiadosti obeť. (...)“²⁰³ Kľúčom k uplatňovaniu citovaného odporúčania spôsobom, ktorý je v súlade s CRPD, je nevnímať tlmočenie a preklad v úzkom zmysle, ktorý sa vzťahuje len na cudzie alebo menšinové jazyky, ale v širšom zmysle, ktorý zahŕňa rôzne spôsoby komunikácie s osobami s postihnutím vrátane osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.

8) Nedostatočná dostupnosť restoratívnych riešení, najmä pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím

Vplyv restoratívnych princípov a využívanie restoratívnych opatrení je v slovenskom systéme trestnej spravodlivosti stále veľmi obmedzený, hoci táto koncepcia trestnej spravodlivosti výrazne podporuje postavenie obeť trestného činu ako aktívneho účastníka pri riešení následkov trestného činu, ako aj efektívnu komunikáciu o potrebách obeť. Slovensko sa spolieha len na mediáciu, ktorá je chápaná úzko v zmysle právneho inštitútu podmieneného zastavenia trestného stíhania alebo zmieru medzi obeťou a obvineným. Opatrenia restoratívnej justície sú teda dostupné len v obmedzenom rozsahu menej závažných trestných činov, ktoré možno vyriešiť zmierom, a len v určitých štádiách trestného konania. A zdá sa, že restoratívna justícia nie je dostupná obeťam s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím ani v takomto obmedzenom rozsahu. Ich prípady zrejme nie sú veľmi často postúpené na mediáciu, a keď sa tak výnimočne stane, systém akceptuje, že tieto obeť sú zastúpené, zvyčajne opatrovníkom. Prax restoratívnej justície na Slovensku preto vo vzťahu k nim stráca svoj splnomocňujúci potenciál.

Koncepcia restoratívnej justície je v tradičnom európskom systéme trestnej spravodlivosti stále novým fenoménom. Už sa však premietla do európskeho práva, najmä v kontexte práv obeť. V Smernici sa uznáva, že restoratívna justícia môže „obeť priniesť mimoriadny prospech“²⁰⁴ a v

²⁰¹ Tamtiež, zásada 4.1 (c) v spojení so zásadami 4.1 (b) (ix) a (x).

²⁰² Európska komisia, Generálne riaditeľstvo pre spravodlivosť, „DG Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA“ (Ref. Ares(2013)3763804 – 19/12/2013), s.13. <https://e-justice.europa.eu/fileDownload.do?id=05758a3a-9e2e-49a5-a7ec-3737c3ad6876> citované 11. októbra 2021.

²⁰³ Tamtiež, s. 13.

²⁰⁴ Recitál, ods. 46.

stratégii EÚ v oblasti práv obetí (2020-2025) sa zdôrazňuje, že „služby restoratívnej spravodlivosti obetiam zabezpečujú bezpečné prostredie, v ktorom sa môžu ozvať, a podporujú proces zotavenia“.

Koncepcia restoratívnej justície má podporu aj v dokumentoch Rady Európy. V roku 2018 Výbor ministrov prijal odporúčanie o restoratívnej justícii v trestných veciach.²⁰⁵ Výbor ministrov v tomto odporúčaní spojil túto koncepciu s potrebou posilniť účasť osôb dotknutých trestným činom vrátane obetí; s procesom identifikácie a uspokojovania potrieb a záujmov strán vyváženým, spravodlivým a kooperatívnym spôsobom; a s legitímnym záujmom obetí mať silnejší hlas pri reakcii na svoju viktimizáciu, komunikovať s páchatelom a domáhať sa nápravy a satisfakcie v právnom procese.²⁰⁶

Odporúčania Výboru ministrov Rady Európy vyjadrujú splnomocňujúci vplyv, ktorý restoratívna justícia môže na obeť trestných činov mať. Preto by nemalo byť prekvapením, že v Medzinárodných zásadách a usmerneniach OSN týkajúcich sa prístupu k spravodlivosti pre osoby so zdravotným postihnutím je restoratívna justícia uvedená ako súčasť jednej zo zásad, ktorá vyžaduje, aby „všetky osoby s postihnutím mali spôsobilosť, a preto by nikomu nemal byť odopretý prístup k spravodlivosti na základe postihnutia“.²⁰⁷ Podľa citovanej zásady musia štáty okrem iného „vytvoriť systém podporných alternatívnych mechanizmov výkonu spravodlivosti, ako je restoratívna justícia, mechanizmy alternatívneho riešenia sporov a kultúrne a sociálne formy a fóra spravodlivosti, ktoré budú prístupné ľuďom s postihnutím na rovnakom základe s ostatnými, bez ohľadu na akúkoľvek konštrukciu schopnosti zúčastňovať sa na týchto mechanizmoch.“²⁰⁸

Všetky tieto dokumenty ukazujú, že Slovensko potrebuje rozvinutejšiu sieť restoratívnych riešení, ktoré sú dostupné a prístupné aj pre osoby s postihnutím, vrátane osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.

9) Nezabezpečenie zberu primeraných údajov o obetiach s postihnutím vrátane obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, členených podľa príslušných kritérií vrátane druhu zdravotného postihnutia, a o procesných úpravách poskytnutých týmto obetiam

Slovensko systematicky nezhrmažďuje údaje o obetiach s postihnutím v systéme trestnej spravodlivosti, členené podľa relevantných faktorov, najmä podľa postihnutia, veku, genderu, etnickej príslušnosti a druhu trestného činu, ktorého obeťou sa osoba s postihnutím stala. Podobne sa nezhrmažďujú informácie o procesných úpravách poskytnutých obetiam s postihnutím, prinajmenšom v ich úlohe svedkov trestného činu a nie strán trestného konania, ktoré by boli opäť dostatočne rozčlenené. Preto nemôže systematicky monitorovať, či je systém trestnej spravodlivosti dostatočne prístupný obetiam s postihnutím, a najmä obetiam s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, vo všetkých fázach trestného konania vrátane oznámenia trestného činu.

Povinnosť monitorovať je neoddeliteľnou súčasťou všetkých ľudských práv a slobôd. Ako zdôraznil Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva, ide o povinnosť bezprostrednej povahy, ktorá nezávisí od dostupnosti zdrojov,²⁰⁹ a tento záver určite nie je menej pravdivý pre tie práva,

²⁰⁵ Odporúčanie CM/Rec(2018)8 Výboru ministrov členským štátom o restoratívnej justícii v trestných veciach.

²⁰⁶ Tamtiež, Preambula.

²⁰⁷ Medzinárodné zásady a usmernenia OSN týkajúce sa prístupu osôb so zdravotným postihnutím k spravodlivosti, zásada 1.

²⁰⁸ Tamtiež, zásada 1.2 (l).

²⁰⁹ Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva, Všeobecný komentár č. 3 (1990): Povaha záväzkov zmluvných strán (čl. 2 ods. 1), ods. 11. Všeobecný komentár je k dispozícii v jazykoch OSN na: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fGEC%2f4758&Lang=en citované 7. decembra 2021.

ktoré sa tradične klasifikujú ako „občianske a politické“.²¹⁰ CRPD výslovne zakotvuje monitorovanie v článku 31, ktorý od štátov vyžaduje, aby zhromažďovali príslušné informácie vrátane štatistických a výskumných údajov s cieľom formulovať a uplatňovať politiku na vykonávanie dohovoru a identifikovať a odstrániť prekážky, ktorým čelia osoby s postihnutím pri uplatňovaní svojich práv. Situácia osôb s postihnutím vrátane osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím ako obetí trestných činov v systéme trestnej spravodlivosti je nepochybne dôležitou oblasťou, ktorá by sa mala monitorovať a riešiť v rámci vnútroštátnych politík. To sa však, žiaľ, nedá dosiahnuť bez primeraných, relevantných a dostatočne členených údajov.

Postupy, politiky a zdroje, ktoré možno rozvíjať

Hoci má slovenský právny rámec upravujúci práva obetí a trestné konanie značné nedostatky, stále umožňuje rozvoj dobrej praxe, čoho dôkazom je napríklad štátom realizovaný Program podpory a ochrany obetí obchodovania s ľuďmi. Zdá sa, že pre takýto rozvoj je rozhodujúca dostupnosť a prístupnosť podporných organizácií pre obeť. Dobre fungujúca organizácia na podporu obetí môže byť pre obeť vstupnou bránou na účinné uplatňovanie jej práv vrátane práva na bezplatné právne zastupovanie. Organizácia na podporu obetí môže mať spolupracujúcich advokátov, ktorí sa špecializujú na danú problematiku a sú motivovaní zastupovať obzvlášť zraniteľné obeť pro bono, pričom organizácia na podporu obetí môže byť schopná pokryť niektoré ich náklady, napríklad cestovné výdavky. Ak by sa uzákonilo právo na bezplatné právne zastúpenie pre obzvlášť zraniteľné obeť, ako je to napríklad v Českej republike, náklady advokátov by hradil štát. Organizácie na podporu obetí by však boli naďalej dôležité, pretože by mohli obeť nasmerovať na dobrých advokátov, ktorí rozumejú právam obetí a potrebám obzvlášť zraniteľných obetí.

Projekt kontaktných miest pre obeť (informačné kancelárie pre obeť) sa tiež javí ako príklad veľmi sľubnej praxe. Hoci kontaktné miesta pre obeť nemôžu nahradiť organizácie na podporu obetí, môžu byť dôležitou vstupnou bránou do celého systému podpory obetí. Ministerstvo vnútra sa veľmi snaží šíriť povedomie o týchto kontaktných miestach, a to aj prostredníctvom médií, čím sa zvyšuje aj povedomie o situácii obzvlášť zraniteľných obetí a o právach obetí vo všeobecnosti. Kontaktné miesta pre obeť majú tiež potenciál spolupracovať s organizáciami podporujúcimi osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ktoré sa nešpecializujú na trestné právo a práva obetí, a poskytovať im a osobe s postihnutím poradenstvo v týchto špecifických otázkach. Môžu tiež sprostredkovať kontakt medzi touto organizáciou a organizáciou na podporu obetí, čo by mohlo byť dobrým riešením pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, keďže s podporou organizácie pre osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím môže byť pre organizáciu na podporu obetí jednoduchšie spolupracovať s takou obeťou. Všetky tieto príklady dobrej praxe však vždy narazia na jednu z najväčších prekážok prístupu obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím k spravodlivosti, ktorou je medicínsky prístup k postihnutiu, ktorý je masívne rozšírený v postojoch odborníkov pracujúcich v systéme trestnej spravodlivosti, a preto ovplyvňuje spôsob, akým tento systém zaobchádza s obeťami s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.

²¹⁰ Napriek uvedenému by sme mali poznamenať, že tradičné rozdelenie je skôr umelé a novšie dohovory o ľudských právach vrátane CRPD vychádzajú zo zásad vzájomnej závislosti a nedeliteľnosti ľudských práv.

Odporúčania týkajúce sa právnych otázok, politik a praxe

Právne otázky

Odporúčame:

- 1 Rozšíriť právo na bezplatnú právnu pomoc v trestnom konaní pre obzvlášť zraniteľné obeť vrátane obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím; zabezpečiť, aby právo na bezplatnú právnu pomoc pre obzvlášť zraniteľné obeť nebolo dostupné len pod podmienkou, že si uplatnili nárok na náhradu škody a môžu preukázať, že si nemôžu dovoliť právne zastúpenie, aby nebolo závislé od uváženia sudcu a aby sa uplatňovalo od prvého kontaktu s orgánmi činnými v trestnom konaní vrátane fázy oznámenia trestného činu; dostupnosť bezplatnej právnej pomoci pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím v konaniach nadväzujúcich na trestné konanie a vyvolaných trestným činom, ako napr. civilné súdne konanie o náhradu škody alebo konanie o dlhu spôsobenom podvodom alebo zneužitím by tiež nemalo závisieť od preukázania neschopnosti znášať náklady na zastupovanie advokátom.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti

- 2 Prijatť potrebné legislatívne zmeny v Trestnom poriadku s cieľom zabezpečiť, aby obeť s mentálnym postihnutím mali k dispozícii procesné úpravy, ktoré im umožnia plnohodnotnú a účinnú účasť na konaní od prvého kontaktu s orgánmi činnými v trestnom konaní, a to nielen v postavení svedkov trestných činov (dôkazných prostriedkov), ale aj v postavení strán trestného konania; prijať potrebný právny rámec procesných úprav, ktoré môžu byť nevyhnutné na priame zapojenie obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím do trestného konania ako aktívnych strán tohto konania, ak si to obeť želajú; úplne zrušiť opatrovníctvo a zabezpečiť, aby osoby s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím mali ako obeť trestných činov počas celého konania plnú spôsobilosť.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti; ministerstvo by malo spolupracovať s komisárkou pre osoby so zdravotným postihnutím

- 3 Prijatť potrebné legislatívne zmeny v Trestnom poriadku, aby sa zabezpečilo, že obeť bude vždy doručený konečný rozsudok a že právo na doručenie tohto rozsudku nebude závisieť od toho, či obeť uplatnila nárok na náhradu škody v trestnom konaní.²¹¹

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti

- 4 Prijatť potrebné legislatívne zmeny a doplnenia zákona o obetiach s cieľom zabezpečiť, aby obeť mala právo na informácie aj o vhodných sociálnych službách, ktoré nespádajú do pôsobnosti osôb a organizácií poskytujúcich pomoc obetiam trestných činov podľa zákona o obetiach.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti

²¹¹ Trestný poriadok, 173 ods. 1.

- 5 Na legislatívnej úrovni definovať, ktorý verejný orgán je zodpovedný za zabezpečenie dostupnosti a prístupnosti organizácií na podporu obetí a za rozvoj ich siete.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti

- 6 Prijatť širšiu koncepciu práva na tlmočenie a preklad, ktorá je zakotvená v § 28 Trestného poriadku, aby sa toto právo neobmedzovalo len na situácie, keď osoba nerozumie úradnému jazyku alebo má sluchové alebo kombinované sluchové a zrakové postihnutie, ale aby zahŕňalo aj situácie, keď osoba potrebuje nejakú alternatívnu formu komunikácie (alternatívne a augmentatívne komunikačné metódy, Braillovo písmo atď.) z dôvodu svojho postihnutia vrátane mentálneho alebo psychosociálneho postihnutia.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti

Politiky

Odporúčame:

- 7 Zabezpečiť, aby sa obeti poskytli relevantné informácie nielen pri prvom kontakte s políciou alebo prokurátorom, ale v každom štádiu trestného konania;²¹² podporovať informačnú úlohu orgánov činných v trestnom konaní a súdov počas celého konania vrátane jeho ukončenia; posilniť informačnú úlohu súdov, aby obeť mala možnosť získať informácie o dostupných podporných organizáciách a iných podporných mechanizmoch vrátane finančného odškodnenia od štátu aj počas súdneho konania a na jeho konci, a zabezpečiť, aby všetky orgány činné v trestnom konaní a súdy boli zodpovedné za poskytovanie informácií obeti o jej postavení ako obeť trestného činu počas celého konania; zabezpečiť, aby prístup k informáciám nebol podmienený žiadosťou obete, ale aby sa informácie poskytovali obeti automaticky a aby sa obeti poskytli informácie o všetkých jej právach podľa Trestného poriadku vrátane práva na informácie o prepustení alebo úteku páchateľa, a to aj v prípade, že obeť nehrozí nebezpečenstvo, a to vo forme, ktorej obeť rozumie.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti, ministerstvo vnútra, Prezídium Policajného zboru

- 8 Vyjsť z práva obeť ako poškodeného v trestnom konaní na sprievod dôverníka (§ 48a Trestného poriadku) a vytvoriť z neho účinnú procesnú úpravu pre obeť s postihnutím vrátane obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, s cieľom prekonať prekážky v komunikácii; zabezpečiť, aby si dôverníka slobodne vybrala sama obeť a aby sa od nej nevyžadovalo, aby si takúto osobu vybrala, ak si to neželá; zabezpečiť, aby existovala dostatočná podporná sieť, na ktorú sa môžu obeť obrátiť, ak si želajú, aby ich sprevádzal dôverník, ale nemajú medzi svojimi príbuznými, priateľmi alebo inými blízkymi osobami vhodnú osobu, ktorá by túto úlohu prevzala.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti, ministerstvo vnútra

²¹² Zákon o obetiach, § 4 ods. 2 a 3.

- 9 Pripraviť a realizovať, vrátane cielených rozpočtových opatrení, plán rozvoja siete organizácií na podporu obetí, ktoré sú dostupné a prispôsobené obetiam s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím,.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti, ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, samosprávne kraje, a obce

- 10 Naďalej podporovať zriaďovanie kontaktných miest pre obeť (informačných kancelárií pre obeť) vo všetkých regiónoch, aby boli ľahko dostupné aj pre vidiecke obyvateľstvo; zahrnúť kontaktné miesta pre obeť a ich rozvoj do príslušných národných stratégií.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo vnútra, vláda

- 11 Podporovať uplatňovanie zásad restoratívnej justície v systéme trestného súdnictva; neobmedzovať uplatňovanie opatrení restoratívnej justície na konkrétne trestné činy, ale zabezpečiť ich širokú dostupnosť vo všetkých štádiách trestného konania; rozvíjať nielen mediáciu, ale aj ďalšie opatrenia restoratívnej justície; zabezpečiť, aby restoratívne riešenia boli dostupné a prístupné aj pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím a aby obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím mali účinnú a praktickú možnosť zúčastňovať sa priamo na zasadnutiach s podporou, ktorú na to potrebujú.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti

- 12 Zaviesť systém účinného pravidelného zberu údajov o obetiach trestných činov a procesných úpravách poskytovaných osobám s postihnutím ako obetiam trestných činov, rozdelených podľa príslušných kritérií vrátane postihnutia, aby bolo možné monitorovať prístupnosť systému trestnej spravodlivosti pre obeť s postihnutím vrátane obetí s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti

Prax

Odporúčame:

- 13 Zabezpečiť, aby všetky orgány činné v trestnom konaní a súdy systematicky informovali obeť nielen o orgánoch poskytujúcich pomoc obetiam trestných činov podľa zákona o obetiach, ale aj o kontaktných miestach pre obeť.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo vnútra, Prezídium Policajného zboru, ministerstvo spravodlivosti

- 14 Nadviazať na dobrú prax Národného referenčného mechanizmu pre obeť obchodovania s ľuďmi a preskúmať možnosť vytvorenia podobnej siete podpory pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo vnútra, Prezídium Policajného zboru, ministerstvo spravodlivosti, komisárka pre osoby so zdravotným postihnutím

- 15 Upraviť poučovací formulár pre obeť a ďalšie dokumenty, na ktoré majú obeť nárok, do formátu ľahko čitateľného formátu [pozn. formát easy-to-read] v spolupráci s príslušnými organizáciami, najmä organizáciami osôb s mentálnym postihnutím a vytvoriť ďalšie prístupné formáty na poskytovanie informácií obetiam s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím, ako sú inštruktážne videá atď.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo vnútra, Prezídium Policajného zboru, ministerstvo spravodlivosti

- 16 Zaviesť mechanizmy na prispôbenie oficiálnych právnych dokumentov vydávaných pred trestným konaním, počas neho a po ňom, ktoré sa doručujú obetiam, do formátov, ktoré sú prístupné a zrozumiteľné pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo vnútra, Prezídium Policajného zboru, ministerstvo spravodlivosti

- 17 Zahnúť obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím medzi hlavné cieľové skupiny kontaktných miest pre obeť a rozvíjať spoluprácu s organizáciami na podporu osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím s cieľom vytvoriť účinný systém prístupných informácií pre obeť s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím; realizovať ciele aktivít na zvýšenie informovanosti o kontaktných miestach pre obeť a právach obetí, najmä medzi ľuďmi s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím vrátane ľudí žijúcich v ústavných zariadeniach a ich podporných organizácií, napr. vo forme seminárov určených špeciálne pre tieto cieľové skupiny.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo vnútra

- 18 Realizovať programy odbornej prípravy o právach osôb s postihnutím uznaných v CRPD, najmä o ľudskoprávnom modeli postihnutia, práve na nediskrimináciu, rovnosť pred zákonom a prístup k spravodlivosti, pre všetkých právnych odborníkov v systéme trestnej spravodlivosti, t. j. políciu, prokurátorov, sudcov a advokátov. Prijaté mechanizmy na podporu čo najširšej účasti uvedených odborníkov na týchto vzdelávacích programoch.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo vnútra, Prezídium Policajného zboru, ministerstvo spravodlivosti

- 19 Upustiť od praxe funkčného lekárskeho alebo psychologického posudzovania vierohodnosti osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím ako svedkov trestného činu založeného na deficite. Svedectvám osôb s mentálnym alebo psychosociálnym postihnutím sa nesmie upierať relevantnosť na základe lekárskeho, psychiatrického alebo iných posudkov ich spôsobilosti.

Príslušná inštitúcia/príslušné inštitúcie: ministerstvo spravodlivosti, súdy, ministerstvo vnútra, Prezídium Policajného zboru